

ISSN: 2667-422X

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL, HUMAN AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt	Volume	7
Sayı	Issue	11
Yıl	Year	2024

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2024, Cilt.7, Sayı.11

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Turizm Fakültesi Gölbaşı Yerleşkesi, Ankara, Türkiye.
editor@sobibder.org
editor.sobibder@gmail.com
Telefon: +90 312 231 73 60/1847

DİL EDITÖRÜ

Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. nevin.sert@hbv.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU

Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye. megilmez@kastamonu.edu.tr

Coğrafya: Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye. fdoker@sakarya.edu.tr

Çalışma Ekonomisi: Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. sakyalcin@anadolu.edu.tr

Çocuk Gelişimi: Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ayukselen@medipol.edu.tr

Dilbilimi ve Edebiyat: Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye. kihsan@gazi.edu.tr

Ekonomi: Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. atilla.aydin@rumeli.edu.tr

Felsefe: Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye. nerkizan@mu.edu.tr

İletişim Çalışmaları: Prof. Dr. Yusuf YURDİGÜL, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. yusufyurdagul@hotmail.com

İşletme Yönetimi: Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye. tarhan@baskent.edu.tr

Maliye: Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. acelikka@ogu.edu.tr

Muhasebe: Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. seyhan.cil@hbv.edu.tr

Pazarlama: Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD. ctosun@gwu.edu

Psikoloji ve PDR: Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. sefa.bulut@ihu.edu.tr

Psikoloji: Doç. Dr. Kemale SALMANOVA, Simqait State University, Simgait, Azerbaycan. salamovak11@gmail.com

Siyasi Tarih: Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. onursen@mersin.edu.tr

Sosyoloji: Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye. suna.tekel@inonu.edu.tr

Turizm ve Otel İşletmeciliği: Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Maskat, Umman sedatyuksel@gmail.com

Temel İslam Bilimleri: Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye. caglayanharun@gmail.com

Uluslararası İlişkiler: Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. snaktiyok@atauni.edu.tr

Yakın Çağ Tarihi: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye. agunduz@gantep.edu.tr

Yönetim Bilişim Sistemleri: Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. ersinkaraman@atauni.edu.tr

Yönetim ve Strateji: Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye. harundemirkaya@kocaeli.edu.tr

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye.

Prof. Dr. Ahmet TAYFUN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.

Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu KILIÇLAR, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD.

Prof. Dr. Evren GÜÇER, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ, Central Florida Üniversitesi, Orlando, ABD.

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üni., Muğla, Türkiye.

Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet BAŞ, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye,

Prof. Dr. Metehan TOLON, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Mithat ÜNER, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU, Nevada Üniversitesi, Las Vegas, ABD.
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ, Portsmouth Üniversitesi, Portsmouth, İngiltere.
Prof. Dr. Zeynep ASLAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye.
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ, AHBV Üniversitesi, Ankara.
Doç. Dr. Lütfi BUYRUK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye.
Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
Doç. Dr. Mustafa SOLMAZ, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN, Osmangazi Üni., Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üni., Maskat, Umman
Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU, Ankara HBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Yaşar KAYA, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üni., Kastamonu, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZDEMİR AKGÜL, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR

Prof. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
Prof. Dr. Özcan ZORLU, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
Prof. Dr. Tayfur BAYAT, İnönü Üniversitesi.
Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR, Giresun Üniversitesi.
Doç. Dr. Ahmed Emin OSMANOĞLU, Bingöl Üniversitesi.
Doç. Dr. Günay ÖZCAN, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
Doç. Dr. Hande AKYURT KURNAZ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Doç. Dr. Sefa ÖZBEK, Tarsus Üniversitesi.
Doç. Dr. Suna ŞAŞMAZ TEKEL, İnönü Üniversitesi.
Doç. Dr. Uğur CEYLAN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENGÖZ, Akdeniz Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel BÜLBÜL, Giresun Üniversitesi.
Dr. Zekeriya KONURHAN, Munzur Üniversitesi.
Yrd. Doç. Dr. Başak BAĞLAMA, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi.
Yrd. Doç. Dr. Sözen İNAK Gönyeli Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üni.
Yrd. Doç. Dr. Şengül BAŞARI, Yakın Doğu Üniversitesi.

ODAK VE KAPSAM

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın odağında;
Sosyal Bilimler alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, Sosyal Bilimler alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen eserler yer almaktadır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın kapsamında;
Arkeoloji, Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi, Avrupa Birliği, Bankacılık ve Sigortacılık, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Bilgi ve Belge Yönetimi, Bölgesel Çalışmalar, Çağdaş Dünya Tarihi, Çocuk Gelişimi, Dilbilimi, Eğitim Bilimleri, Ekonometri, Erken Hristiyan ve Bizans Sanatları, Eskiçağ Tarihi, Felsefe, Finans, Fiziki Antropoloji ve Paleoantropoloji, Fiziki Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları, Gelişim Psikolojisi, Genel Türk Tarihi, Görsel İletişim Tasarımı, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Çalışmaları, Kamu Yönetimi, Makro İktisat, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Ortaçağ Tarihi, Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Öğrenme-Bilişsel-Biyolojik-Deneysel Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sinema, Siyasi Düşünceler, Siyasal Hayat ve Kurumlar, Siyaset Bilimi, Siyasi Tarih, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Türk İslam Sanatı, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Yakınçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji, Yükseköğretim Çalışmaları yer almaktadır.

YAYIN SIKLIĞI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi elektronik ortamda yayın yapan hakemli bir dergidir. Aylık yayın yapan dergide yılda 12 sayı yayınlanmaktadır.

YAYIN DİLİ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi Türkçe olarak yayın yapmaktadır. Ancak her bir makalede İngilizce başlık, abstract ve keywords bulunmalıdır.

INDEX

SOBIAD Atıf Dizini

DRJI | Directory of Research Journals Indexing

RI-ROOTINDEXING

ResearchBib – Academic Resource Index

ROAD | ROAD, The Directory of Open Access Scholarly Resources

ISI | International Scientific Indexing

Eurasian Scientific Journal Index

ICI Index Copernicus International

General Impact Factor

CiteFactor

Asos Index

Scientific Indexing Services

EuroPub Database

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2024, Cilt.7, Sayı.11

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi

Silifke ve Erdemli İlçeleri Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma

(A Qualitative Research on Underwater Diving Tourism on the Coasts of Silifke and Erdemli Districts)

Yeşim CULHA, Okan YAŞAR

ss.824-844.

Araştırma Makalesi

Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımı ile Tedavisi: Vaka Sunumu

(Treatment of Generalized Anxiety Disorder with Cognitive Behavioral Therapy Approach: Case Report)

Esra BULUT, Meryem KARAAZİZ

ss.845-855.

Araştırma Makalesi

İlaç Harcamalarının Doğuşta Yaşam Beklentisi ve Ölüm Oranlarına Etkisi; En Fazla İlaç Harcaması Yapan Ülkelerden Örnekler

(The Effect of Pharmaceutical Expenditures on Life Expectancy at Birth and Mortality Rates; Examples from Countries with the Highest Pharmaceutical Expenditures)

Hacı Hayrettin TIRAŞ, Sena TÜRKMEN, Hüseyin AĞIR

ss.856-871.

Araştırma Makalesi

Turizmde Gizli Tehlike: Birlikte Değer Yıkımının Müşteri Şikâyetleri Üzerinden İncelenmesi

(Hidden Danger in Tourism: Examining Value Co-Destruction through Customer Complaints)

Tolga Fahri ÇAKMAK, Merve SAĞCAN

ss.872-893.

Kavramsal Makale

Etnisite Dinamikleri: Çeşitlilik, Değişim ve Kuramsal Perspektif

(Ethnicity Dynamics: Diversity, Change and Theoretical Perspective)

Vefa ADIGÜZEL

ss.894-905.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Silifke ve Erdemli İlçeleri Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma*

Yeşim CULHA, Bağımsız Araştırmacı, e-posta: yesimculha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0009-0007-1811-1349>

Prof. Dr. Okan YAŞAR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Çanakkale, e-posta: okanyasar70@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8881-4639>

Öz

Bu araştırma; Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizmi paydaşları görüşleri çerçevesinde bu kıyılarda sualtı dalış turizminin mevcut durumu ve gelişimini ortaya koymak, yaşanan sorunları tespit ederek dalış turizminin geleceğine yön verilmesi açısından gerekli stratejilerin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada verilerin toplanması sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Görüşmeler; Mersin ili Silifke ve Erdemli ilçelerinde faaliyet gösteren beş dalış okulunda görev yapan farklı yaş seviyelerinde 5 yönetici ve 7 dalış eğitmeni ile gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilen veriler ilişki derecelerine göre gruplandırılmış ve betimsel analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarından hareketle katılımcıların Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarının sualtı dalış turizminde çekicilik yaratan unsurlar bakımından yüksek bir potansiyele sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kıyı yapılarının yetersiz olması, tanıtım yetersizliği ve dalış okullarının sayısının az olması gibi sebeplerden dolayı dalış turizminin gelişiminin sınırlı kaldığı yönünde görüş ortaya çıkmıştır. Yöre kıyılarındaki izinsiz avlanmaların sualtı faunasını ve dolayısıyla dalış turizmini olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca yöre kıyılarında dalış mevkilerinde oluşabilecek baskıyı azaltmak amacıyla daha fazla yapay resif alanlarının oluşturulması gerektiği önerisi getirilmektedir.

*Bu araştırma; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde tamamlanan "Silifke ve Erdemli (Mersin İli) İlçeleri Kıyılarında Sualtı Dalış Turizmi" adlı tezin bir bölümünden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deniz Turizmi, Su Altı Dalış Turizmi, Rekreatif Faaliyetler, Silifke ve Erdemli İlçeleri

Makale Gönderme Tarihi: 18.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 05.11.2024

Önerilen Atıf:

Culha, Y. ve Yaşar, O. (2024). Silifke ve Erdemli İlçeleri Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 824-844.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2024, 7(11): 824-844. DOI:[10.26677/TR1010.2024.1466](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1466)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

A Qualitative Research on Underwater Diving Tourism on the Coasts of Silifke and Erdemli Districts

Yeşim CULHA, Independent Researcher, e-mail: yesimculhaa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0009-0007-1811-1349>

Prof. Dr. Okan YAŞAR, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Education, Çanakkale, e-mail: okanyasar70@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8881-4639>

Abstract

This research aims to reveal the current situation and development of diving tourism on these coasts within the framework of the views of underwater diving tourism stakeholders on the coasts of Silifke and Erdemli districts, to identify the problems experienced and to create the necessary strategies in terms of guiding the future of diving tourism. In this research, semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the process of data collection. Interviews were conducted with 5 managers and 7 diving instructors of different age levels working in five diving schools operating in Silifke and Erdemli districts of Mersin province. The data obtained through the semi-structured interview form were grouped according to the degree of relationship and subjected to content analysis. Based on the results of the research, the participants stated that the coasts of Silifke and Erdemli districts have a high potential in terms of elements that create attraction in underwater diving tourism. However, due to reasons such as insufficient coastal structures, lack of publicity and the low number of diving schools, the development of diving tourism is limited. It was found that unauthorised hunting on the coasts of the region negatively affects the underwater fauna and therefore diving tourism. In addition, it is suggested that more artificial reef areas should be created in order to reduce the pressure that may occur in diving sites on the coasts of the region.

Keywords: Marine Tourism, Underwater Diving Tourism, Recreational Activities, Silifke and Erdemli Districts.

Received: 18.08.2024

Accepted: 05.11.2024

Suggested Citation:

Culha, Y. and Yaşar, O. (2024). A Qualitative Research on Underwater Diving Tourism on the Coasts of Silifke and Erdemli Districts, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 824-844.

GİRİŞ

Su altı dalış turizmi; su altı dünyasının flora, fauna ve arkeolojik kültür varlıklarını görmek, fotoğraflamak, filme almak ile tanıtım, sportif ve eğitim amaçlı dalışlar ile kıyıda verilen konaklama ve ağırlama hizmetlerini içine alan bir turizm çeşididir. Su altı dalış turizmi gelişimi üzerinde; kıyı ve su altı jeomorfolojisi, iklim, deniz flora ve faunası, deniz suyunun temizliği ve berraklığı, su altı arkeolojisi, liman hizmetleri ve konaklama gibi doğal ve beşerî çevre faktörlerinin etkisi bulunmaktadır (Yaşar, 2011: 36).

Deniz turizminin gelişim gösterdiği destinasyonlarda alternatif turizm çeşitleri de gelişmeye başlamıştır. Su altı dalış turizmi en çok tercih edilen alternatif turizm çeşitleri arasındadır. Dünyanın pek çok ülkesinde balıkadamları cezbeden farklı özelliklerde dalış yöreleri bulunmaktadır. Avustralya'nın kuzeydoğusunda Büyük Set Resifi, Bahama Adaları, Kanada-Baffin Adası, Papua New Guinea, Milne Bay, Mısır Kızıldeniz Ras Muhammet Deniz Parkı, Güney Afrika Ümit Burnu, Brezilya-Frenando de Noronha takımadaları, Endonezya-Komodo Adası, Maldiv Adaları, Kaliforniya Channel Adaları kıyıları dünyada bilinen en önemli dalış noktaları arasında yer almaktadır (Yarmacı vd., 2017: 68).

Türkiye'nin, Anadolu ve Trakya toprakları birer yarımada olup, üç tarafı denizlerle çevrilidir. Türkiye'yi çevreleyen bu denizler, aslında Atlantik Okyanusu'na bağlı bir iç deniz olan Akdeniz'e bağlıdır. Türkiye kıyıları denizel flora-fauna, su altı arkeolojisi ve batıklar açısından önemli zenginliklere sahiptir ve ülkemizi dalış turizminde önde gelen ülkeler arasına taşıma potansiyeli bulunmaktadır (Özgül, 2008: 515; Konurhan, 2019: 28). Türkiye'nin toplam kıyı uzunluğu 8.333 km'yi bulmaktadır. Bu kıyıların 6.480 km'si Anadolu, 786 km'si Trakya ve 1.067 km'si adalara aittir (Atalay, 2011: 406). Türkiye, mevcut kıyı uzunluğu ve tatlı su kaynakları ile su altı dalış turizmi için birçok dalış noktası sunar. Türkiye'deki bazı önemli dalış noktaları; Antalya, Mersin, Hatay, Muğla, Aydın, İzmir, Çanakkale, Balıkesir, Edirne ve İstanbul ili kıyılarında yer almaktadır. Türkiye kıyılarının zengin su altı jeomorfolojisi, su altı arkeolojisi, Tunç Çağı'ndan günümüze kadar tarihlenen batıklar, doğal ve yapay resifler su altı dalış turizmi için büyük bir çekicilik yaratmaktadır. Türkiye kıyıları tropik denizler kadar zengin su altı flora ve faunası sunmasa da nispeten iyi durumdadır. Türkiye kıyıları, bilinen tüm deniz canlılarının % 6'sına ev sahipliği yapmaktadır ve bu türlerin yaklaşık olarak % 29'u endemik türlerden oluşmaktadır (Demir, 2018: 16).

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren su altı dalış turizminin hareketlendiği bir döneme girmiştir. Bu ivmelenmede kıyı turizmindeki hızlı gelişimin etkisi büyüktür. Bununla birlikte dalış okulu/merkezlerinin açılması teşvik edilmiş ve dalış okulu sayısı hızla artmaya başlamıştır (Yaşar, 2011: 48). Antalya, İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara gibi illerde faaliyete geçen dalış okulları dalış turizminin yaygınlaşmasını sağlamış bu da su altı dalış turizmi farkındalığının oluşmasına katkı sunmuştur. Türkiye kıyılarında su altı dalış turizmi, su altı kaynaklarının çeşitliliği ve su altı arkeolojisi sayesinde her geçen yıl gelişim göstermektedir.

Akdeniz havzası çok köklü denizcilik tarihine de sahiptir. Türkiye kıyılarında yapılan deniz ticareti ya da yaşanan çok sayıda deniz savaşları sonucu ortaya çıkan tarihi miras niteliği taşıyan batıklar mevcuttur. Aynı zamanda Türkiye, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir konumda olması sebebiyle tarihte deniz ticareti açısından tüccarların önemli rotalarından biri haline gelmiştir. Anadolu karasularına ticari sebeplerle gelmiş ancak birtakım nedenlerden dolayı batmış gemi batıkları da mevcuttur. Uluburun Batığı ve Çanakkale Savaşları batıkları bunlara örnektir. Bu tür batıklar dalış yapmak isteyenler için tarihi miras niteliği taşımakta ve merak uyandırmaktadır (Akkoc, 2015: 16).

Türkiye'de dalış turizmini geliştirmeye yönelik çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Yapay resifler, denizlerde mevcut yaşam alanlarını korumak ve iyileştirmek veya alternatif bir yaşam alanı

sunmak amacıyla yerleştirilen yapılar olarak tanımlanır. Bu yapılar, deniz canlıları için barınma, üreme, beslenme ve korunma gibi hayati işlevler açısından farklı yaşam alanları sağlar. Yapay resif çalışmaları, dalış turizminin desteklenmesi ve deniz ekosisteminin korunması açısından da önem taşımaktadır. Türkiye'de yapay resif çalışmaları, özellikle Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında sürdürülmektedir. Antalya, Muğla, İzmir, Edirne ve Çanakkale illeri kıyılarında hayata geçirilmiştir. Ayrıca, Mersin ve Hatay ili kıyılarında da benzer çalışmalar yapılmaktadır. Bu yörelerdeki yapay resifler, balık popülasyonlarını artırmak, biyolojik çeşitliliği desteklemek ve dalış turizmini teşvik etmek için önemli katkılar sağlamaktadır.

Ülkemizde su altı arkeolojisi alanında yapılan çalışmalar da dikkat çekmektedir. Türkiye'nin ilk su altı parkı olan Gelibolu Tarihi Su Altı Parkı, Çanakkale Savaşı'ndan kalma batıkları keşfetme fırsatı sunarak hem tarih meraklılarını hem de dalgıçları cezbetmektedir. Kaş ilçesi kıyılarında tarihi ve arkeolojik kalıntıları korumak, yapay resif alanları oluşturmak amacıyla 2006 yılında Doğa Koruma Vakfı ve Su altı Araştırmaları Derneği'nin iş birliğiyle bir su altı arkeopark alanı oluşturulmuştur. Arkeopark alanına Kaş'ın Uluburun mevkiinden çıkarılan Uluburun Batığı'nın replikası batırılmıştır. Daha sonra Uluburun teknesini canlandırmak ve turizme kazandırmak adına 360 Derece Tarih Araştırmaları Derneği ile Su altı Araştırmaları Derneği iş birliğinde "Uluburun II" adıyla aynı teknenin replikası inşa edilmiştir. Aynı dernekler öncülüğünde su altı dalış turizmine kazandırmak amacıyla "Uluburun III" adıyla bir tekne daha inşa edilmiştir. Bu tekne Kaş açıklarındaki Hidayet Koyu mevkiinde batırılmıştır. Uluburun III adlı teknenin batırıldığı mevki "Su Altı Arkeopark" alanı olarak ilan edilmiştir. Bu tür projeler ve çalışmalar, Türkiye'nin dalış turizmi potansiyelini artırmaktadır (Becer ve Toslak, 2018; Yaşar ve Konurhan, 2019).

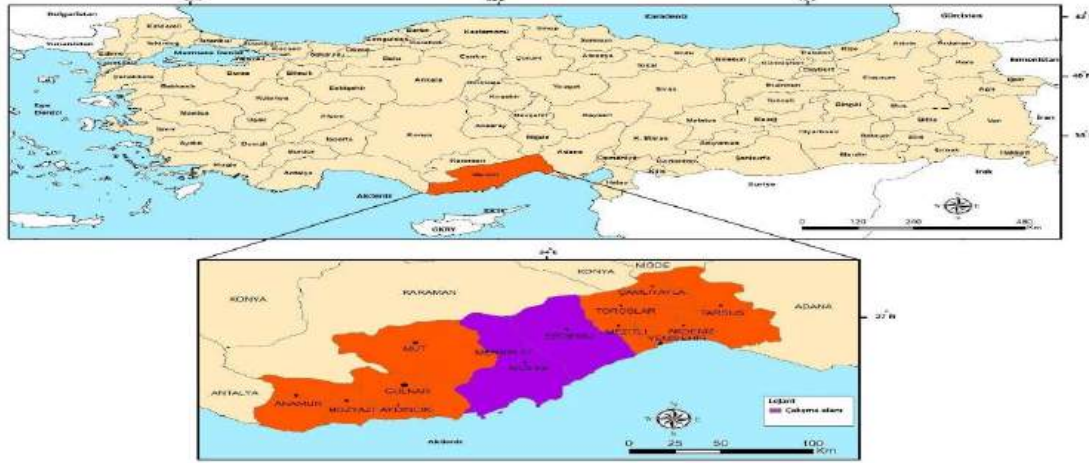
Türkiye su altı dalış turizminde son dönemlerde yüzlerce dalış merkezi ve deneyim sahibi eğitmenleriyle diğer ülkeler arasında çekim alanı haline gelmeye başlamıştır (Olçay, 2023). Türkiye'de su altı dalış turizmine olan ilgi her geçen yıl artmaktadır. Ülkemizde yıllık olarak yaklaşık 500.000 balıkadam dalış yapılmaktadır. Bu sayı hem yerli hem de yabancı balıkadamları kapsamaktadır. Özellikle yaz aylarında dalış merkezlerine olan talep önemli ölçüde artmakta, bu da turizm hareketliliğine olumlu yönde yansımaktadır (Dinç, 2021). Ülkemizde 2024 yılı itibarıyla 275 dalış okulu/merkezi hizmet vermektedir. Dalış okullarının illere göre dağılımları incelendiğinde; Antalya, Muğla, İstanbul, İzmir, Ankara, Çanakkale ve Aydın illeri en fazla sayıda dalış okuluna sahip illerdir (<https://www.tssf.gov.tr>). En fazla dalış okulu ise Akdeniz Bölgesi illerinde faaliyet göstermektedir.

ÇALIŞMA ALANI

Silifke ve Erdemli ilçeleri (Mersin ili) kıyılarında deniz turizminin gelişim göstermesiyle birlikte yöredeki su altı zenginliklerinden faydalanarak su altı dalış turizmi de gelişmeye başlamıştır. Araştırma alanında su altı dalış turizmi 2000'li yıllardan günümüze gelişim göstermiştir ve hala gelişmeye devam etmektedir. 2008 yılında Mersin Balıkadam Spor Kulübü kurulmuştur. Kulüp, Mersin'de su altı sporlarına ilgi duyan bireyler tarafından kurulmuş olup, dalış, su altı fotoğrafçılığı gibi faaliyetleri teşvik etmeyi ve geliştirmeyi amaçlamıştır. Mersin Balıkadam Spor Kulübü, Mersin ili kıyılarının su altı zenginliklerini keşfetmek isteyenler için bir platform sağlayarak, bu alanda hem eğitim hem de sosyal etkinlikler düzenlemektedir. Silifke ilçesi kıyılarında 9, Erdemli ilçesi kıyılarında ise 2 adet dalış mevki bulunmaktadır. Dalış okulları bu mevkiilerde dalış faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Su altı dalış turizminin gelişimi açısından denizel flora ve fauna çok önemlidir. Çalışma alanı kıyılarında Orfoz, Sargos, Kuzu, Fangri, Sinarit, Iskaroz, Lagos, Mercan, Sokar, caretta caretta ve Akdeniz Palamutu türlerine rastlanılmaktadır (Akkuş ve Güneş, 2016: 82). Araştırma Alanı

kıyılarında pek çok dalış mevkii bulunmaktadır. Bunlar arasında; Akyar, Narlıkuyu, Susanoğlu, Altınorfoz, Taşucu, Boğsak, Tisan Adası, Dana Adası, Yapraklı Koyu (Silifke), Kız Kalesi ve Paşa Türbesi (Erdemli) sayılabilir (Yıldırım, 2014: 18-19). Bu dalış mevkileri su altı arkeolojisi ve batıklar açısından önem taşımaktadır. Çalışma alanında bulunan Dana Adası'nın batı burnu kısmında ters dönmüş olarak yer alan yük gemisi dalgıçlar tarafından tercih edilen dalış mevkileri arasındadır. Büyük amphoraların yer aldığı Sıncak Koyu, bu dalış mevkilerinden bir diğeridir (Dinç, 2021: 479).

Şekil 1. Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

Dana Adası kıyısında bulunan tersane Akdeniz'in en büyük antik tersanesi olma özelliğine sahiptir. Tarihsel olarak bakıldığında Demir Çağı'ndan Doğu Roma Dönemine kadar kesintisiz bir şekilde kullanılmıştır (Erginal vd., 2021; Öviz, 2022: 120-123). Erdemli ilçesi kıyılarında yer alan Kız kalesi ve çevresi su altı dalış turizmi açısından önemli bir çekicilik yaratmaktadır. Bu kıyılarda Korykos Antik Kentinden kalma olduğu düşünülen kaleye ait mendirek dolgusu ve kentten denize inen kayalara oyulmuş merdivenler dışında herhangi bir arkeolojik kalıntı bulunmamaktadır (Öviz, 2022: 119). Erdemli ilçesi kıyıları açıklarında bulunan su altı kanyonu dalış turizminde önemli bir cazibe alanıdır. Korykos Antik Kenti'nin parçası olan Kızkalesi'nin 10-15 metre açıklarında, 2 km'lik alanı kaplayan ve yaklaşık 8 metre derinlikteki su altı kanyonu doğal resif görevi görmektedir. Kanyon, birçok deniz canlısına ev sahipliği yapmaktadır. Su altı kanyonunda deniztavşanı, papaz balığı, asker balığı, aslan balıkları, lagos, vatoz ve denizkestaneleri görülmektedir (<https://www.tv5.com.tr/>).

Araştırma alanı kıyılarında su altı dalış sezonu Nisan ayında başlamakta Kasım ayının ortasında sona ermektedir. Dalış sezonu ortalama 7 ay sürmektedir. Ancak yöre kıyıları 12 ay boyunca dalış yapmaya uygundur. Bir sezonda yöre kıyılarında ortalama 5.000 yerli balıkadam ve 1.000-1.500 arasında yabancı balıkadam dalış yapmaktadır. Su altı dalış turizminin yoğun olduğu dönem Temmuz ayında başlayıp Eylül ayı sonuna kadar devam etmektedir. Aslında 12 ay boyunca dalış turizmi yapılabilme imkânı olan bu kıyılarda dalış faaliyetleri altyapı ve olanakların yetersiz olması ve tanıtım eksikliğinden dolayı 7 ay ile sınırlı kalmaktadır. Araştırma alanı kıyılarında su altı dalış turizmi adına yapılan tanıtımının daha iyi ve etkili yapılmasıyla yerli turist sayısında önemli artışlar sağlanacağı düşünülmektedir. Dalış turizmi için gelen yerli balıkadamlar genellikle Mersin, Adana, Gaziantep, Ankara ve çevre illerden katılım göstermektedir. Yerli turistlerin yanı sıra Avrupa ve Asya ülkelerinden yabancı balıkadamlar da yöreyi ziyaret etmekte ve sualtı dalış turizmine katılmaktadır. Yabancı balıkadamlar çoğunlukla Rusya ve Almanya'dan gelmektedir. Ayrıca Mersin ili Gülnar ilçesinde çalışmaları devam eden Akkuyu Nükleer Güç

Santrali'nde çalışan Rus vatandaşları ve yakınlarının da araştırma alanı kıyılarında sualtı dalış turizmine katılan yabancı balıkadam sayısında artışa yol açtıkları anlaşılmıştır.

LİTERATÜR ÖZETİ, ÇALIŞMANIN AMACI ve ARAŞTIRMA SORULARI

İlgili alan yazın incelendiğinde bir yöre ya da bölge kıyılarındaki su altı dalış turizmi ilgili olarak; Akkoç, 2015; Babazade, 2017; Carr ve Mendelsohn, 2003; Dağlıoğlu ve Sürme, 2019; Demir, 2018; Edney, 2006; Eren, Yıldırım ve Adak, 2021; Geldenhuys, Merwe ve Slabbert, 2014; Gökdeniz vd., 2010; Hasler ve Ott, 2008; Hazarhun vd., 2023; Hodeck vd., 2021; Konurhan, 2019; Lucrezi ve Saayman, 2017; Olcay, 2023; Wongthong ve Harvey, 2014; Yarmacı vd., 2017; Yaşar, 2011; Yaşar ve Konurhan, 2019; Yıldırım, 2014; Zakai ve Chadwick-Furman, 2001 ulusal ve uluslararası araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma; Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizmi paydaşları görüşleri çerçevesinde bu kıyılarda sualtı dalış turizminin mevcut durumu ve gelişimini ortaya koymak, yaşanan sorunları tespit ederek dalış turizminin geleceğine yön verilmesi açısından gerekli stratejilerin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı da sözü edilen kıyıları ile ilgili sualtı dalış turizmi literatürüne katkı sunmaktır.

Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında sualtı dalış turizmi paydaşlarının görüşlerinin alınarak bu kıyılarda dalış turizmine yön verilmesine katkı sağlanabilir mi? sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Bu araştırma; Silifke ve Erdemli (Mersin ili) ilçeleri kıyılarında sualtı dalış turizmini farklı özellikleriyle inceleyecek olması, bu ilçeler kıyılarının sualtı dalış turizmi potansiyelini ortaya koyması, sualtı dalış turizminin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik gerekli bilimsel çalışmalara zemin hazırlaması ve ayrıca yöre kıyılarının sualtı dalış turizmi açısından ulusal ve uluslararası tanınırlığını arttırmaya yönelik öneriler getirmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmada yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda aşağıda belirtilen araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizmi ne zaman ve nasıl başladı?
2. Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkileri hangileridir?
3. Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkilerinin öne çıkan özellikleri nelerdir?
4. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizmini çeşitli boyutlarıyla Antalya ili kıyılarıyla karşılaştırdığımızda ortaya çıkan farklılıklar nelerdir?
5. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında yapay resifler bulunmakta mıdır? Ya da yapay resifler oluşturulması düşünülmekte midir?
6. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı deniz parkı kurulmalı mıdır? Kurulacaksa hangi kıyı kesimlerinde kurulmalıdır? Neden?
7. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında faaliyet gösteren sualtı dalış okulu/merkezi sayısı nedir? Sualtı dalış okullarının sezonluk faaliyet süresi nedir?
8. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında bir dalış sezonunda yerli ve yabancı ortalama dalış yapan balıkadam sayısı (yeni başlayan kursiyerler hariç) ne kadardır?
9. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizminde yaşanan sorunlar nelerdir?
10. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında sualtı dalış turizminin daha fazla gelişmesi için neler yapılmalıdır?

YÖNTEM

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada araştırma yöntemi olarak tarama (Survey) modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli; geçmişte ya da halen varolan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2016: 109). Kullanılan araştırma yönteminin içeriğine uygun olarak amaca uygun veri toplama aracı geliştirilmiştir. Geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile su altı dalış turizmi paydaşlarının görüşleri alınmıştır.

Veri toplama aracını uygulanmaya başlamadan önce Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu'nun iznine başvurulmuş, yarı yapılandırılmış görüşme formu için etik kurulu onay belgesi alınmıştır (2023-YÖNP-0405, 25.05.2023 tarih ve 2300111890 sayılı yazı).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2023 ve 2024 yaz aylarında Mersin ili Silifke ve Erdemli ilçelerinde faaliyet gösteren beş dalış okulunda görev yapan 5 yönetici ve 7 dalış eğitmeni oluşturmaktadır. Her dalış okulundan yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde görüşme yapılmasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve araştırmaya ait veriler bu form aracılığıyla toplanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, yapılandırılmış görüşme tekniğinden biraz daha esnekler. Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir. Eğer kişi görüşme esnasında belli soruların yanıtlarını başka soruların içerisinde yanıtlamış ise araştırmacı bu soruları sormayabilir (Türnüklü, 2000: 547).

Görüşme formunun geliştirilmesi sürecinde iki alan uzmanının görüşü alınarak sorulara son şekli verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıların kişisel bilgilerini belirlemeye ilişkin sorulardan, ikinci bölüm ise katılımcıların Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında su altı dalış turizmini çeşitli boyutlarıyla inceleyen sorulardan oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu 10 adet sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında dalış okulu yönetici ve dalış eğitmenlerinin dalış turizmine ilişkin bilgi ve görüşlerini alabilmek için görüşmeler müsait oldukları zaman aralığında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırma alanında su altı dalış turizmi ile ilgili, dalış okulu yöneticileri ve eğitmenlerin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorular aracılığıyla alınmıştır. Veriler ilişki derecelerine göre gruplandırılmış ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Görüşlerin analizi sürecinde katılımcıların adlarının gizliliği için her bir yöneticiye ve eğitmene kod verilmiştir (E1, K1, E2, K2). Ayrıca elde edilen veriler, araştırma alanında yapılan gezi ve gözlem çalışmalarıyla desteklenmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya Katılan Dalış Okulu Yöneticileri ve Dalış Eğitimcilerinin Nitel Veriye Dayalı Görüşleri ve Değerlendirilmesi

Araştırmanın bu bölümünde Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında faaliyet gösteren dalış okullarında görev yapan dalış okulu yöneticileri ve dalış eğitimleriyle bu kıyılarda su altı dalış turizmine yönelik bilgi ve görüşlerini almak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır. Görüşme formu uygulanmadan önce katılımcılara çalışmanın yapılma amacı açıklanmış ve katılımcıların objektif cevaplar vermesi için uygun bir görüşme ortamı oluşturulmuştur. Görüşmeler gönüllülük esaslı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan erkek katılımcılar (E1, E2) ile kadın katılımcılar (K1, K2) şeklinde kodlanmıştır. Görüşmeye katılan katılımcıların kişisel özellikleri aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu Uygulanan Katılımcıların Kişisel Özellikleri

		Frekans
Cinsiyet	Kadın	2
	Erkek	10
Yaş	18-28	-
	29-39	1
	40-49	9
	50-59	2
	60-69	-
	70+	-
Öğrenim Durumu	İlkokul	-
	Ortaokul	-
	Lise	-
	Önlisans	-
	Lisans	10
	Lisansüstü	2
Görevi	Dalış Okulu Yöneticisi	5
	Dalış Eğitimci	7
İkamet Yeri	Mersin	12
Ne kadar Süredir Dalış yapıyor	1-2 Yıl	-
	3-5 Yıl	-
	6-8 Yıl	-
	9-11 Yıl	3
	12 Yıl ve üzeri	9

Katılımcıların 10'u erkek, 2'si kadındır. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında 1'i 29-39 yaş aralığında, 9'u 40-49 yaş aralığında ve 2'si 50-59 yaş aralığındadır. Katılımcılardan 10'u lisans mezunu, 2'si lisansüstü mezundur. Görüşme yapılan katılımcıların 5'i dalış okulu yöneticisi, 7'si dalış eğitimcisi, 3'ü 9-11 yıldır ve 9'u da 12 yıl ve üzeri süredir dalış yapmaktadır.

Dalış okulu yöneticilerinin ve dalış eğitimcilerinin Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik görüş, düşünce ve önerileri aşağıda belirtilmektedir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmi ne zaman ve nasıl başladı? sorusuna verilen cevapların analizi

Görüşleri alınan katılımcılar, Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında dalış turizminin 2000 yılından itibaren gelişmeye başladığını, asıl ivmelenmenin ise 2014 ve 2015 yıllarında başladığını belirtmektedir.

E1 kodlu katılımcı; "1991 yılında Mersin Balıkadamlar Kulübünün kurulduğunu ve bu kulüp aracılığıyla dalış turizmine başladığını" belirtmiştir.

K2 kodlu katılımcı; “dalış merkezleri arttıkça dalış turizminin yöre kıyılarında geliştiğini” belirtmiştir.

E3 kodlu katılımcı; “Dalışa 2005 yılında başladığımda Mersin’de dalış faaliyetleri vardı ancak şimdiye göre çok sınırlıydı. Zaman içerisinde gelen turist sayısının artması, konaklama tesislerinin iyileşmesiyle dalış turizmi de gelişim göstermeye başladı.” şeklinde cevap vermiştir.

E2 kodlu katılımcı; “İlk olarak dalışa hobi olarak başlamıştım, daha sonra 2013 yılında dalış eğitmenliğine başladım. Bu kıyılardaki dalış okulu sayısı arttıkça dalış turizmi hız kazanmıştır.” demektedir.

K1 kodlu katılımcı; “Bildiğim kadarıyla 2000 yılından beri Mersin ilinde dalış faaliyetleri gerçekleştirilmekte. Gelişim gösterdiği zamanı düşünecek olursak 2014-2015 yılından günümüze doğru her geçen yıl daha çok gelişmektedir. Bu gelişimde dalış okulu sayılarının artması etkili olmuştur.” şeklinde cevap vermiştir.

E7 kodlu katılımcı; “Dalış faaliyetlerinin 2000 yılından beri devam ettiğini biliyorum. Ancak son yıllarda konaklama hizmetlerinin gelişmesiyle birlikte dalış turizminin de gelişiminin hızlandığını düşünüyorum.” demiştir.

E9 kodlu katılımcı; “Dalışa 2010 yılında başladığımda Silifke kıyılarında dalış turizmi vardı, fakat sınırlıydı. Zaman içinde gelen turistlerin artmasıyla dalış turizmi de gelişmeye başladı.” şeklinde cevap vermiştir.

E10 kodlu katılımcı; “Dalışa 2009 yılında başladım, öncesinde dalış turizmiyle ilgili bilgim yoktu. 2009 yılında Boğsak adasında 1 tekne vardı. Şu an 2 tekne oldu. Turizm açısından baktığımızda ise bu kıyılarda dalış okulu sayısı ve gelen turistler arttıkça gelişmeye devam etti.” demektedir.

Tablo 2. Dalış Turizminin Gelişimine Yönelik Verilen Cevapların Dağılımı

Dalış Turizminin Gelişimi	Frekans	Katılımcılar
Dalış okulu sayısında görülen artış	7	E1, E2, K1, K2, E3, E5, E10
Konaklama hizmetlerinin gelişmesinde görülen artış	4	E1, E3, K1, E6, E7
Turist sayısında görülen artış	6	E8, E9, E2, E4, E3, E10

Soruya verilen cevaplar kategorize edildiğinde yöre kıyılarında dalış turizminin gelişiminin devam ettiği ve gelişimine katkı sunan etkenlerin neler olduğu Tablo 2’de belirtilmiştir. Araştırma alanı kıyılarında altyapı hizmetlerinin gelişmesi turist sayısının da artmasına sebep olmuştur. Bu da su altı dalış turizminin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Balıkadamların %54,5’i dalış turizminin gelişiminde dalış okulu sayısındaki artışı etkili bulmaktadır. Katılımcılar, yöre kıyılarında su altı dalış turizminin her geçen yıl daha fazla gelişim gösterdiğini ifade etmiştir.

Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkilerinin adlarını ilçelere göre ayrı ayrı sıralayınız.

Görüşleri alınan katılımcılar yöre kıyılarında yer alan dalış mevkilerinin adlarını tek tek sıralamışlardır.

E1 kodlu katılımcı; “Erdemli ilçesi kıyılarında Kızkalesi; Silifke ilçesi kıyılarında; Akyar, Susanoğlu, Yapraklı Koy, Boğsak Adası, Dana Adası, Tisan ve Taşucu mevkileri bulunmaktadır” şeklinde cevap vermiştir.

K1 kodlu katılımcı; “Erdemli ilçesi kıyılarında; Paşa Türbesi, Kızkalesi; Silifke ilçesi kıyılarında; Akyar, Narlıkuyu, Susanoğlu, Tisan, Taşucu, Dana Adası, Boğsak adası” şeklinde cevap vermiştir.

Şekil 1a, b, c, d, e ve f: Narlıkuyu (a), Susanoğlu (b), Boğsak (c), Yapraklı Koy (d), Tisan Adası (e) ve Kız Kalesi (f) Dalış Mevkileri (Yeşim Culha, 2024)

E4 kodlu katılımcı; Erdemli ilçesinde; Kızkalesi; Silifke ilçesinde; Akyar, Yapraklı Koy, Boğsak Adası; Dana adası burada bulunan Fener Koyu, Kömürbucak, Tisan” şeklinde yanıt vermiştir. Diğer katılımcıların görüşleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Dalış Mevkilerinin Bilinmesine Yönelik Cevapların Dağılımı

Dalış Mevki	Frekans	Katılımcı
Kızkalesi (Erdemli)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Paşa Türbesi (Erdemli)	8	E3,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2
Akyar (Silifke)	11	E1,E2,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Narlıkuyu (Silifke)	11	E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Susanoğlu (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Yapraklı Koy (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Boğsak (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Dana adası (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Tisan (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10
Taşucu (Silifke)	12	E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,K1,K2,E10

Katılımcıların hemen hemen tamamının Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkilerini bildikleri görülmektedir. Her iki ilçesinin kıyılarında da dalış faaliyetleri gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkilerinin bildiğiniz öne çıkan özelliklerini sıralayınız.

Katılımcılara Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında yer alan dalış mevkilerinin öne çıkan özellikleri sorulduğunda derinlik, görüş mesafesi, deniz suyu sıcaklığı, canlı çeşitliliği ve su altı arkeolojisi üzerine görüşler ortaya konulmuştur.

K1 kodlu katılımcı; “Dana Adası etrafında görüş mesafesinin daha iyi olmasıyla birlikte canlı popülasyonunun yüksek olması orayı tercih etme sebeplerimizdendir.” şeklinde cevaplamıştır.

E5 kodlu katılımcı; “Dana Adası ve çevresinin doğallığının korunmuş olması, arkeolojik kalıntıların bulunması dalış mevkilerinin öne çıkan özellikleri arasında sayılabilir.” cevabını vermiştir.

E1 kodlu katılımcı; “Silifke kıyılarında canlılık hep korunmuş, diğer iller kıyılarıyla kıyaslandığında yapay bir akvaryum oluşturma gibi bir durum yok.” demektedir.

E4 kodlu katılımcı; “Silifke ve Erdemli kıyılarını öne çıkaran en büyük özelliği kesinlikle deniz suyu sıcaklığıdır.” demektedir.

E6 kodlu katılımcı; “Öne çıkan özelliklere baktığımızda aslında burada dalış turizminin hala gelişen bir sektör olması, canlılığın korunmasına ve çeşitliliğin zarar görmemesine sebep olmakta. Bu da kıyıları canlı çeşitliliği açısından öne çıkarmaktadır.” demektedir.

K2 kodlu katılımcı; “Bu kıyıların en önemli özelliği arkeolojik kalıntılara sahip olmasıdır. Akdeniz farklı medeniyetlerin hakimiyet kurduğu bir alan, bu da arkeolojik anlamda buranın önemli olmasını sağlamaktadır.” demektedir.

E10 kodlu katılımcı; “Dana Adası kıyılarında flora ve fauna çeşitliliğinin olması, kaya yapısının uygun olması, görsel olarak zevk verecek yerler olası tercih edilmesine sebep olmaktadır.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmini çeşitli boyutlarıyla Antalya ili kıyılarıyla karşılaştırdığımızda neler söyleyebilirsiniz?

Katılımcıların Antalya ili kıyılarında gerçekleştirilen su altı dalış turizmini Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarıyla kıyaslaması istendiğinde verilen cevapların genellikle Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında reklam ve tanıtımın Antalya ili kıyılarına göre yetersiz kaldığı, canlı popülasyonunun benzerlik göstermesine rağmen sözü edilen il kıyılarında denetimin daha çok olması sebebiyle bu ilin kıyılarında canlı çeşitliliğinin daha iyi korunduğuna yönelik cevaplar alınmıştır.

K2 kodlu katılımcı; “Antalya ili kıyıları ile Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarını kıyasladığımız zaman Antalya ilinde dalış turizminin yöre kıyılarında gerçekleştirilen turizm faaliyetlerinin bir parçası olarak görülmekte ancak Silifke ve Erdemli kıyıları için aynı şey söz konusu değil, burada hala dalış turizmi yeterince bilinmemekte ve turizme dahil olamamaktadır.” şeklinde yanıtlamıştır.

E8 kodlu katılımcı; “Antalya ili kıyılarında denetimin çok daha fazla yapılması buradaki canlı çeşitliliğinin korunmasını sağlamaktadır. Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında maalesef trol ve zıpkınla avcılık çok fazla yapılmaktadır. Denetim eksikliği sebebiyle avcılığın önüne geçilememekte bu da canlı çeşitliliğini etkilemektedir.” şeklinde cevap vermiştir.

K1 kodlu katılımcı; “Antalya ili kıyılarında çok fazla dalış okulunun bulunması, oranın reklam ve tanıtımının da artmasına yol açmakta fakat bu kıyılarda dalış okulu sayısı daha sınırlı olduğu için tanıtım eksikliği bulunmaktadır.” demektedir

E2 kodlu katılımcı; “Buranın açık deniz olması Antalya ili kıyılarına göre görüş kalitesini etkilemektedir.” demektedir.

E1 kodlu katılımcı; “Antalya ili kıyılarında kaçak balıkçılık faaliyetleri Silifke ve Erdemli kıyılarına nazaran daha az, yani oralarda denetim daha fazla, bu da canlıların aslında daha rahat gözlemlenebilmesine imkân sağlıyor. Silifke ve Erdemli kıyılarında kaçak balıkçılık faaliyetleri çok fazla olduğu için su altında canlılar bizim nefes sesimizi duyduğunda bir tehlike sezip kaçıyorlar.” demektedir.

E7 kodlu katılımcı; “Buradaki canlı çeşitliliği Antalya ili kıyıları ile çok fazla benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Silifke kıyılarında Akdeniz foklarının üreme alanları da bulunmaktadır.” demektedir.

E9 kodlu katılımcı; “Kesinlikle en büyük farkı denetim eksikliği. Antalya kıyılarında turizm bizim kıyılarımıza göre daha çok geliştiğinden her türlü denetim faaliyeti söz konusu. Fakat Mersin ili hala turizm şehri statüsünde olmadığı için bu anlamda denetim eksikliği yaşanmakta.” demektedir.

E10 kodlu katılımcı; “Antalya kıyılarının falez yapısına sahip olması burada dalış turizminin gelişimine olumlu yönde katkı sağlamakta fakat Silifke ve Erdemli kıyılarında genellikle kumlu kıyılar var. Bu sebeple su altı dalış turizminin gelişimi Antalya kıyıları kadar gelişmiş değil.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında yapay resifler bulunmakta mıdır? Ya da yapay resifler oluşturulması düşünülmekte midir?

Katılımcıların tamamı Erdemli ilçesi kıyılarında yapay resif çalışmalarının 2022 yılında başladığını ancak henüz dalış turizmine açılmadığını belirtmiştir. Ayrıca yapay resiflerin önemi ve su altı dalış turizmi için yarattığı çekiciliğe ilişkin farkındalıklarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

E4 kodlu katılımcı; “Yapay resif oluşturmaya yönelik çalışmaların yürütülmesi dalış turizminin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Dalış okulu olarak gereken prosedürleri sağlayıp yapay resif alanı oluşturmayı biz de istiyoruz.” şeklinde cevap vermiştir.

K1 kodlu katılımcı; “Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından bir yapay resif çalışması yürütüldüğünü duydum. Ancak henüz faaliyete geçip geçmediği konusunda fikrim yok.” demektedir.

E1 kodlu katılımcı; “Yapay resif alanları, biyolojik çeşitliliği artırarak, çekici dalış noktaları sunarak, çevresel koruma sağlayarak dalış turizmi için büyük önem taşır. Silifke ve Erdemli kıyılarında yapay resif alanlarının oluşturulması dalış turizmi gelişimini hızlandıracaktır.” demektedir.

E3 kodlu katılımcı; “Yapay resif çalışmalarını duydum ancak henüz faaliyete açılmadı. Yapay resiflerin kurulması dalış turizminin gelişimini olumlu etkiler, bu da bölgedeki ekonomik aktiviteyi artırır.” demektedir.

E6 kodlu katılımcı; “Yapay resifler dalış turizmi için ilgi çekici dalış noktaları yaratır. Keşfedilecek yeni ve farklı manzaralar sunar. Bu kıyılarda da oluşturulması dalış turizminin gelişimi açısından önemlidir.” demektedir.

E9 kodlu katılımcı; “2022 yılında Mersin Büyükşehir Belediyesi ve Mersin İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından yürütülen yapay resif çalışması bulunmakta. Üç boyutlu yazıcı ile üretilmiş yapay resifler denize bırakıldı fakat dalış turizmüne henüz açılmadı.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı deniz parkı kurulmalı mıdır? Kurulacaksa hangi kıyı kesimlerinde kurulmalıdır? Neden?

Katılımcılar; Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı deniz parkı kurulmasına yönelik bir çalışma bulunmadığını fakat kurulmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Su altı deniz parkı sayesinde hem kıyılarda su altı flora ve faunasının korunacağını hem de dalış faaliyetlerinin yaygınlaşacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

E9 kodlu katılımcı; “Yöre kıyılarında trol ve zıpkınla avcılık çok fazla, bunun önüne geçmek amacıyla aynı zamanda koruma- kullanma dengesinin sağlanması için su altı deniz parkı kurulması faydalı olacaktır.” şeklinde cevap vermiştir.

E6 kodlu katılımcı; “Dana Adası kıyılarının su altı deniz parkı olarak ilan edilmesi buranın bilinirliğini arttıracaktır, su altı arkeolojisinin korunmasını sağlayacaktır.” cevabını vermiştir.

K1 kodlu katılımcı; “Tisan bölgesi ve Dana Adası’nın su altı deniz parkı olarak ilan edileceğini düşünüyorum. Bu sayede buradaki canlı çeşitliliği de, su altı arkeolojisi de korunabilir.” şeklinde cevap vermiştir.

K2 kodlu katılımcı; “Dana Adası ve çevresi kesinlikle su altı deniz parkı için en uygun alanlar arasındadır. Bu sayede hem buradaki balıkçılık faaliyetleri düzene girer ve denetlenir hem de su altı dalış turizminin gelişimi açısından katkısı büyük olur.” demektedir.

E4 kodlu katılımcı; “Su altı deniz parkları sayesinde balıklar, mercanlar, deniz bitkileri ve diğer deniz canlıları için güvenli bir yaşam alanı oluşur. Bu da popülasyonların sürdürülebilirliğini sağlar.” şeklinde cevap vermiştir.

E5 kodlu katılımcı; “Dana Adası kıyılarında su altı deniz parkı kurulabilir. Dana Adası ve çevresinde bulunan koylarda kontrolsüz ve kaçak balık avcılığı yapılmaktadır. Bu alanın deniz parkı olarak ilan edilmesi canlıların korunmasını sağlar.” demektedir.

E7 kodlu katılımcı; “Bu kıyılar hem deniz kaplumbağaları hem de Akdeniz fokları için önemlidir. Deniz parkı olarak ilan edilmesi nesli tükenme tehlikesi altında bulunan bu canlıların korunması için önemlidir.” şeklinde cevap vermiştir.

E10 kodlu katılımcı; “Dana Adası’nın olduğu yere kurulabilir fakat bence Tisan Adası da olabilir. Tisan Adası iki taraflı C şeklinden oluşmakta arada kaya oluşumu bulunuyor ve iki taraflı koy var. Su altı yapısı, flora ve faunası çok çeşitli bence, orası olabilir.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında faaliyet gösteren dalış okulu sayısı nedir? Dalış okullarının sezonluk faaliyet süresi nedir?

Katılımcıların tamamı soruya 5 adet dalış okulunun bulunduğunu belirterek cevap vermişlerdir. Dalış sezonunun Mayıs ayında başladığını Kasım ayı ortalarına kadar devam ettiğini belirtmişlerdir. Sezonun ortalama 7 ay sürdüğü belirtilmektedir.

E1 kodlu katılımcı; “Sezona Mayıs ayı gibi başlıyor Kasım ayı gibi bitiriyoruz. Aslında bu kıyılarda dalış turizmi her ay yapılabilir fakat altyapı yetersizliği gibi sebeplerden dolayı dalış faaliyetlerimiz 7 ay ile sınırlı kalıyor” cevabını vermiştir.

E3 kodlu katılımcı; “Sezon genellikle Nisan- Mayıs ayı gibi başlıyor ve Kayım ayının ortasına doğru sona eriyor. En yoğun olduğumuz aylar ise Temmuz- Eylül arası.” şeklinde cevap vermiştir.

K1 kodlu katılımcı; “Mersin ilinde 5 adet dalış okulu bulunmakta, genelde bütün dalış okullarında sezon aynı zamanlarda başlayıp aynı zamanlarda sona eriyor. Ortalama 7 ay gibi bir süre dalış sezonu devam ediyor.” demektedir.

K2 kodlu katılımcı; “Bu kıyılarda uygun ekipman ve koşullar sağlanarak 12 ay dalış yapmak mümkün. Fakat şu an yeterli alt yapı olmadığı için 7-8 ay ile sınırlı kalmaktadır.” şeklinde cevap vermiştir.

E5 kodlu katılımcı; “5 adet dalış okulu var, önümüzdeki yıllarda bu sayının artacağını düşünüyorum. Dalış okulu sayısı arttıkça bu kıyılara talep de artacaktır.” şeklinde cevap vermiştir.

E9 kodlu katılımcı; “Dalış sezonu Mayıs ayı ile başlayıp Kasım ayında sona ermektedir. Bu süre içerisinde genelde cuma-cumartesi ve pazar günleri tekne ile dalış faaliyetlerini sürdürmekteyiz. Temmuz ve Ağustos aylarında tekne tam kapasite hareket ederken diğer aylarda yoğunluk biraz daha az oluyor.” demektedir.

E10 kodlu katılımcı; “Aktif olarak 5 adet dalış okulu hizmet vermektedir. Bir sezon 7 ay sürmekte.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında bir dalış sezonunda yerli ve yabancı ortalama dalış yapan balıkadam sayısı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Katılımcılar, dalış sezonu boyunca dalış turizmüne katılan yerli ve yabancı balıkadamların sayısının ortalama 4.000-6.000 kişi arasında olduğunu belirtmişlerdir. Yerli balıkadamların sayısının 4.000-5.000 arasında değiştiğini, yabancı balıkadamların sayısının ise 1.000-1.500 civarında olduğunu belirtmişlerdir.

E3 kodlu katılımcı; “Genellikle cumartesi ve pazar günleri dalış faaliyetleri gerçekleştiriyoruz. Temmuz- Ağustos ayları en yoğun olduğumuz aylardır. Ortalama 4.000 kişinin dalış faaliyetine katıldığını söyleyebilirim” ifadelerinde bulunmuştur.

K1 kodlu katılımcı; “Dalış sezonunun ortalama 7-8 ay sürdüğünü düşündüğümüzde yaklaşık 5.000 kişinin dalış yaptığını söyleyebilirim.” demiştir.

E4 kodlu katılımcı; “En yoğun olduğumuz aylar temmuz ve ağustos ayları, bu aylarda tekneler tam kapasite dalışa gitmekte. Hesaplayacak olursak sezonda 4.500- 5.000 kişi arasında balıkadamın dalış yaptığı söylenebilir.” şeklinde cevap vermiştir.

E6 kodlu katılımcı; “Yerli ve yabancı balıkadam sayılarını ayrı ayrı verecek olursak ortalama 4.000 yerli balıkadamın 1.000 civarında ise yabancı balıkadamın bu kıyılarda dalış yaptığını söyleyebilirim.” demektedir.

E8 kodlu katılımcı; “Nisan ayında başlayıp Kasım ayında dalış faaliyetlerini sonlandırdığımızı düşündüğümüzde bir sezonda yaklaşık olarak 5.000-6.000 balıkadamın dalış yaptığını düşünebiliriz. Yabancı balıkadamlar genellikle Rusya’dan buraya gelen turistler oluyor. Yerli balıkadamlar ise Mersin ve çevresindeki illerden geliyor.” şeklinde cevap vermiştir.

E9 kodlu katılımcı; “Tekne kapasitesi 60 kişilik, buradan hesapladığımızda sezon boyunca ortalama 4.000 kişinin bu kıyılarda dalış yaptığını söyleyebiliriz.” şeklinde cevap vermiştir.

E10 kodlu katılımcı; “En yoğun dönem genelde Temmuz-Ağustos ayı, tekne kapasitesi 70-80 kişiyi bulmakta. Ortalama 4.000 kişinin dalış yaptığını söyleyebiliriz.” şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminde yaşanan sorunları maddeler halinde yazınız.

Katılımcıların Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminde yaşanan sorunlara dair verdikleri cevaplar kategorize edilerek Tablo 4'te gösterilmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde genellikle yerel yönetimin desteklerinin yetersiz olması, kontrolsüzlük ve tanıtım faaliyetlerinin az olması şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Tablo 4. Yaşanan Sorunlara Dair Cevapların Dağılımı

Yaşanan Sorunlar	Frekans	Katılımcılar
Reklam ve tanıtım yetersizliği	12	K1,K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Yerel yönetimlerin desteğinin az olması	12	K1,K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Trol ve zıpkınla avcılığın yaygın olması	12	K1,K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Dalış okulu sayısının az olması	5	K1, E2, E4, E5, E8

E7 kodlu katılımcı; "Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarının su altı dalış turizmi açısından yaşadığı en büyük sorun tanıtımının yetersiz olmasıdır. Burada dalış turizmine katılanlar genellikle çevre illerden geliyor, fakat reklam ve tanıtım faaliyetleri arttırılırsa Türkiye'nin her yerinden bu kıyılarda dalış turizmine katılım sağlanabilir." demektedir.

K1 kodlu katılımcı; "Yerel yönetimin dalış turizmine yönelik herhangi bir desteği yok. Liman, iskele vb. yapıların sayısının az olması sorun yaşamamıza sebep oluyor." cevabını vermiştir.

E1 kodlu katılımcı; "Bu kıyılarda dalış faaliyetleri 12 ay boyunca yapılabilecek imkana sahiptir ancak altyapı ve olanakların eksikliğinden dolayı 7 ay ile sınırlı kalmaktadır." demektedir.

E2 kodlu katılımcı; "En büyük sorun Mersin ilinin hala turizm şehri olamamasıdır. Buradaki reklam ve tanıtım faaliyetleri eksiktir. Turizm gelişmeye devam etmektedir." şeklinde cevaplamıştır.

E4 kodlu katılımcı; "Dalış turizminin yaşadığı en büyük sorun bence, reklam ve tanıtımın yeterli olmaması. Bu kıyılarda dalış yapıldığını daha önce duymayan çok kişi var. Yerel yönetimin desteğinin az olması, trol ve zıpkınla balık avcılığının yapılması, bunun denetlenmemesi gibi durumlar dalış turizminin gelişimini olumsuz etkilemektedir." şeklinde cevap vermiştir.

K2 kodlu katılımcı; "Aslında dalış turizminin karşılaştığı pek çok sorun var ama en önemlilerini sıralayacak olursak; reklam ve tanıtım yetersizliği, kaçak balıkçılık faaliyetlerinin fazla olması, denetimin az olması şeklinde sıralanabilir." demektedir.

E5 kodlu katılımcı; "Dalış turizminin bu kıyılarda gelişim süreci hala devam ediyor ve yaşadığımız sorunlar da mevcut. Kıyılarda tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olması, dalış okulu sayısının az olması. Bunların hepsi dalış turizminin gelişimini sınırlayan sebepler arasındadır." şeklinde cevap vermiştir.

E10 kodlu katılımcı; "Dalış turizminin en büyük sorunu altyapı ve olanakların eksik olması. Dalış mevkilerine tekne ile hareket edilebilecek kıyı yapıları sınırlı sayıda. Aynı zamanda tanıtım faaliyetleri de yetersiz." şeklinde cevap vermiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminin daha fazla gelişmesi için neler yapılmalıdır?

Katılımcılar, Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminin gelişmesi için reklam ve tanıtım faaliyetlerinin arttırılması, devlet desteğinin sağlanması, altyapı gelişiminin hızlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Verilen cevaplar kategorize edilmiş ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Silifke ve Erdemli İlçesi Kıyılarında Su Altı Dalış Turizminin Gelişimine Dair Çözüm Önerilerinin Dağılımı

Çözüm Önerileri	Frekans	Katılımcı
Reklam ve tanıtım arttırılmalı	12	K1,K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Devlet destekli projeler gerçekleştirilmeli	11	K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Bölgesel kurallar koyulmalı ve düzenlemeler yapılmalı	5	K1, E1, E2, E5, E6
Denetim arttırılmalı	12	K1,K2,E1,E2,E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10
Altyapı olanakları geliştirilmeli (liman, iskele vb.)	10	K1, K2, E3,E4,E5,E6,E7,E8,E9,E10

K1 kodlu katılımcı; “Su altı dalış turizminin bu kıyılarda gelişmesi için ilk olarak altyapı ve olanakların geliştirilmesi gerekmektedir. Dalışların her mevsim yapılabilmesi için uygun koşullar sağlanmalı ve devlet destekli projeler yürütülmelidir. Her bölgenin yapısı, iklim özellikleri ve olanakları göz önüne alınarak bölgesel kurallar ve düzenlemeler yapılmalıdır.” şeklinde cevap vermiştir.

K2 kodlu katılımcı; “Bu kıyılarda su altı dalış turizmine yönelik reklam ve tanıtım faaliyetlerinin arttırılması gerektiğini düşünüyorum. Bununla birlikte altyapı ve olanakların iyileştirilmesiyle dalış turizminin gelişimi hızlanacaktır.” demektedir.

E2 kodlu katılımcı; “Her bölgenin dinamiği, sahip olduğu özellikler değişiklik göstermektedir. Bu sebeple yapılan hizmetler, yürütülen faaliyetler bölgelerin yapıları göz önüne alınarak yapılmalıdır. Örneğin burada kaçak balıkçılık faaliyetleri çok yaygın, bununla ilgili caydırıcı önlemler alınmalıdır.” şeklinde cevap vermiştir.

E3 kodlu katılımcı; “Dalış turizminin gelişimini hızlandıracak devlet destekli projeler yapılmalıdır. Bunun yanında yöre kıyılarının tanınırlığını arttırmaya yönelik çalışmalar yürütülmelidir.” cevabını vermiştir.

E5 kodlu katılımcı; “Dalış turizminin her mevsim yapılma imkanı bu kıyılarda sağlanmalıdır. Bunun için gereken altyapı hizmetleri oluşturulmalı ve her bölgenin koşullarına uygun şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.” şeklinde cevap vermiştir.

E8 kodlu katılımcı; “Devlet destekli projelerin yürütülmesi, reklam ve tanıtım faaliyetlerinin arttırılması, kaçak balıkçılık faaliyetlerinin önüne geçilmesiyle dalış turizminin gelişiminin hızlanacağını düşünüyorum.” demektedir.

E9 kodlu katılımcı; “Burada bazı dalış okulları tekne ile dalış faaliyetlerini gerçekleştirirken bazıları direkt olarak iskeleden dalış yaptırmaktadır. İskele sayısının yetersiz olması, var olan alanların küçük olması gibi sorunlar dalış faaliyetlerini sınırlandırmaktadır. Bu sebeple altyapı ve olanakların iyileştirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda tanıtım faaliyetlerinin arttırılması da dalış turizmini geliştirecektir.” şeklinde cevap vermiştir.

Yapılan görüşmeler kapsamında yöre kıyılarındaki su altı dalış turizmi faaliyetleri değerlendirildiğinde; Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminin 2000 yılından itibaren gelişmeye başladığı ancak gelişimin devam ettiği ve hala istenen düzeye gelmediği görülmektedir. Yöre kıyılarında dalış sezonunun 7 ay sürdüğü ve her sezonda ortalama 5.000-6.000 balıkadamın dalış turizmine katıldığı ortaya çıkmaktadır. Yöre kıyıları Antalya ili kıyılarıyla karşılaştırıldığında deniz suyu sıcaklığı, canlı çeşitliliği gibi etkenler açısından benzerlik gösterdiği ancak Silifke ve Erdemli ilçeleri kıyılarında sürdürülen dalış faaliyetlerinin Antalya kıyılarına nazaran daha az gelişmiş olduğu, sahip olduğu altyapı ve olanakların daha

kısıtlı olduğu görülmektedir. Dalış turizminin gelişimi açısından yaşanan sorunlara bakıldığında; tanıtım, altyapı ve olanakların yetersiz olması, trol ve zıpkınla balık avcılığının fazla olması, denetim eksikliği gibi etkenler sıralanmıştır. Belirtilen bu sorunların çözülmesi durumunda dalış turizminin bu kıyılarda hızlı bir gelişim göstereceği ifade edilmiştir.

TARTIŞMA

Araştırmanın bu bölümünde yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen veriler, Yaşar (2011), Yıldırım (2014), Yaşar ve Konurhan (2019) ve Hazarhun vd., (2023) araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılacaktır.

Yaşar'ın (2011) Saroz Körfezi kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik yürüttüğü araştırmasında su altı dalış turizmini olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktör olarak trol ve zıpkınla balık avcılığı tespit etmiştir. Bu durumun Saroz körfezi kıyılarında su altı flora ve faunasına büyük zarar verdiğini, %80 oranda trolle avcılık, %20 oranda da zıpkınla avcılığın etkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma alanında görüşmeye katılan balık adamların trol ve zıpkınla balık avcılığının yasaklanması gerektiğini, bu faaliyetlerin su altı flora ve faunasına zarar verdiğini görüşünü belirtmişlerdir. Bu nedenle araştırma bulgusu, Yaşar'ın tespitleriyle örtüşmektedir.

Yıldırım'ın (2014) Mersin ili kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik yürüttüğü araştırmasında su altı dalış turizminin gelişimi açısından vizyon ve hareket planı eksikliği yanında kamu kurumları ve yerel yönetimlerin ilgisizliğini önemli bir sorun olarak belirtmiştir. Araştırma alanında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda dalış turizminin gelişimini etkileyen olumsuz faktörler arasında reklam ve tanıtım eksikliği yanı sıra yerel yönetimlerin desteğinin eksik olması görüşü ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda iki çalışmanın bulgularının örtüştüğü görülmektedir.

Hazarhun vd.,'nin (2023) araştırmasında Seferihisar ilçesi kıyıları dalış turizminde yaşanan sorunlar arasında ulaşım, konaklama tesislerinin azlığı, tanıtım eksikliği, konaklama işletmelerinin pahalı olması, devlet desteğinin bulunmaması, batıkların sayısının yetersiz olması gibi sorunlar sıralanmıştır. Yaşanan bu sorunların dalış turizminin gelişimini olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur. Araştırma alanında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda dalış turizminin mevcut sorunları arasında konaklama ve ulaşım altyapılarının yetersizliği, reklam ve tanıtım eksikliği, devlet desteğinin bulunmaması gibi sorunlar tespit edilmiştir. İki çalışmada da su altı dalış turizmine yönelik sorunların hem benzeştiği hem de örtüştüğü görülmektedir.

Yıldırım'ın (2014) Mersin ili kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik yürüttüğü araştırmasında il kıyılarının sahip olduğu potansiyele rağmen bu kıyılarda su altı dalış turizminin varlığından söz etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak araştırma alanında yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde dalış turizminin yöre kıyılarında gelişim gösterdiği ve bir turizm faaliyeti olarak kabul edilmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Yaşar ve Konurhan (2019)'ın Kaş ve Demre ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik bir değerlendirme adlı araştırmalarında; ülkemizde dalış turizmi stratejisi hazırlanarak, sektöre yönelik devlet desteklerinin artırılması gerektiği önerilmektedir. Bununla birlikte dalış teknelerinin donanım ve ekipmanlarını istenilen seviyeye getirebilmelerine olanak sağlayacak teşvikler verilmesi istenmektedir. Ayrıca demir (çapa) atılması su altı arkeolojisine ve faunasına zarar verdiği ve dip ekolojisini bozduğu belirtilmektedir. Bu nedenle şamandıra uygulamasının yaygınlaştırılması istenmektedir. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmi kapsamında faaliyet gösteren dalış teknelerinden bazılarının yeterli donanıma sahip olmadığı, bu kıyılarda dalış turizminin devlet ve yerel yönetimce desteklenmesi gerektiği önerilmekte ve

dalış mevkilerinin şamandıralar ile işaretlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda her iki araştırmanın büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

Hazarhun vd.,'nin (2023) Seferihisar ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik yürüttükleri araştırmada yöredeki dalış turizmi paydaşlarıyla görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmeler kapsamında dalış turizmi paydaşlarının dalış turizminin gelişimine yönelik önerileri de belirlenmiştir. Katılımcılar; Seferihisar ilçesi kıyıların su altı dalış turizminde daha çok balıkadam çekmek için paydaşların tanıtım faaliyetlerine yönelmesi gerektiğini, konaklama altyapısının geliştirilmesi gerektiğini, dalış turnuvaları, su altı fotoğraf yarışmaları vb. çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapmasını, devlet teşviklerinin artması, su altı arkeoparklarının oluşturulması gerektiğini, yerel yönetimlerin desteğinin arttırılarak yeni projeler yapılması gerektiği önerilerinde bulunmuşlardır. Çalışma alanında da Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmi paydaşlarının görüşlerine başvurulmuş ve dalış turizminin gelişimi için önerileri alınmıştır. Su altı dalış turizmi paydaşları da tanıtım faaliyetlerinin arttırılması, altyapı ve olanakların iyileştirilmesi, devlet destekli projelerin hayata geçirilmesi, su altı arkeoparklarının kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki çalışmanın da öneriler çerçevesinde bulgularının örtüştüğü görülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma kapsamında dalış okulu yöneticileri ve dalış eğitmenleriyle yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde yöre kıyılarındaki su altı dalış turizminin mevcut durumu değerlendirilmiş, yaşanan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri aranmıştır. Katılımcılar yöre kıyılarında su altı dalış turizminin 2000 yılından itibaren gelişme göstermeye başladığını, asıl ivmelenmenin ise 2014-2015 yılından sonra hızlandığını ifade etmişlerdir. Dalış okulu sayısında görülen artış, yöre kıyılarına gelen turist sayısının artması, konaklama hizmetlerinin çeşitlenmesi gibi faktörlerin dalış turizminin gelişimini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmini çeşitli boyutlarıyla Antalya ili kıyılarıyla karşılaştırdıklarında ise araştırma alanı kıyılarındaki tanıtım faaliyetlerinin Antalya iline kıyasla yetersiz olduğunu, su altı flora ve fauna çeşitliliğinin benzerlik göstermesine rağmen araştırma alanı kıyılarında trol ve zıpkınla balık avcılığının daha fazla olmasından ve denetim eksikliğinden dolayı Antalya ili kıyılarının daha iyi korunduğu düşüncesinde olduklarını belirtmişlerdir. Araştırma alanı kıyılarında su altı dalış turizminin bilinirliği ile Antalya ili kıyılarının bilinirliği kıyaslandığında Antalya ili kıyılarında su altı dalış turizminin daha gelişmiş olduğu ve tanınırılığının daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Yöre kıyılarında yapay resiflerin oluşturulmasının su altı dalış turizminin gelişimini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı deniz parkının kurulması için Dana Adası ve çevresinin uygun olduğu, buranın su altı deniz parkı ilan edilmesiyle hem kıyıların korunacağı hem de dalış faaliyetlerinin yaygınlaşacağı görüşü ifade edilmiştir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizmine yönelik yaşanan sorunları değerlendirdiklerinde; yöre kıyılarındaki kıyı yapılarının yetersizliğinden dolayı dalış turizminin bu durumdan olumsuz etkilendiğini, yılın her ayında dalış yapılabilecek imkân varken bu yapıların eksikliğinden kaynaklı olarak sezonun 7 ay ile sınırlı kaldığını belirtmişlerdir. Reklam ve tanıtım faaliyetlerinin yetersiz olduğunu, yöre kıyılarındaki su altı dalış turizminin bilinirliğinin sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir. Yerel yönetim desteğinin çok az olması yine belirtilen sorunlar arasındadır. Araştırma alanı kıyılarında bir diğer önemli sorun trol ve zıpkınla balık avcılığı olduğunu belirtmişlerdir. Kaçak bir şekilde gerçekleştirilen bu

faaliyetler su altı dalış turizminin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü su altı faunasına büyük zarar vermektedir.

Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında dalış turizminin gelişimine yönelik önerilere bakıldığında ise reklam ve tanıtım faaliyetlerinin artırılması, devlet destekli projelerin gerçekleştirilmesi, denetimin artırılması ve altyapı ve olanakların (liman, iskele vb.) geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Belirtilen bu sorunların çözülmesiyle yöre kıyılarında su altı dalış turizminin hızlı bir gelişim göstereceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak; Silifke ve Erdemli ilçesi kıyıları su altı dalış turizmi açısından çekicilik yaratmaktadır ancak sektörün gelişim hızı istenilen seviyede değildir. Su altı dalış turizmi potansiyeli değerlendirilmelidir. Yöre kıyılarının bilinirliği sınırlıdır, bu sebeple reklam ve tanıtım faaliyetleri artırılmalıdır. Silifke ve Erdemli ilçesi kıyılarında su altı dalış turizminin sadece ulusal değil uluslararası bir çekim noktası olması için yöre kıyılarına yönelik projeler artırılmalıdır. Dana Adası kıyıları su altı deniz parkı olarak ilan edilmelidir. Araştırma alanı kıyılarında çekicilik yaratan unsurların korunmasının sağlanması ve denetimlerin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkoç, İ.T. (2015). *Tüplü Dalış Turizmine Katılan Turistlerin Güdüleri ve İlgilenimleri: Türkiye Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Akkuş, O. ve Güneş, G. (2016). Mersin-Aydıncık İlçesi ve Çevresinin Kültür Turizmi Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 73-98. <https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455241>

Babazade, Ü. (2017). *Sualtı Dalış Turizmi Paydaşları ile İzmir Sualtı Dalış Turizmine Yönelik Bir SWOT Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.

Becer, A., Z. ve Toslak, C. (2018). Türkiye'de Yapay Resif Uygulamalarına İlişkin Bir Değerlendirme. 6. *ASM Uluslararası Tarım ve Çevre Kongresi*, 2018 Tam Metin Kitabı, Antalya.

Carr, L. and Mendelsohn, R. (2003). Valuing Coral Reefs: A Travel Cost Analysis of the Great Barrier Reef. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 32(5), 353-357, (1 August 2003). <https://doi.org/10.1579/0044-7447-32.5.353>

Culha, Y. (2024). *Silifke ve Erdemli (Mersin İli) İlçeleri Kıyılarında Su altı Dalış Turizmi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Dağhoğlu, T. ve Sürme, M. (2019). Sualtı Dalış Turizmi Tercih Nedenlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Akademik Araştırmalara ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 377-385. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.532058>

Demir, M. (2018). *Dalış Turizmi Sektöründe Cinsiyet Ayırıcılığı ve Cinsiyet Ön Yargısının Betimlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

Dinç, Y. (2021). Sualtı Turizmi ve Türkiye'de Sualtı Dalış Noktaları Hakkında Görgül Bir Araştırma (Ayvalık Örneği), *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(5): 469-486. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.730>

Edney, J. (2006). Impact of Recreational Scuba Diving on Ship-Wrecks in Australia the Pacific, *Journal of the Humanities and Social Sciences*, 5(1/2), 201-233.

- Eren, E., Yıldırım, H. M. ve Adak, B. (2021). Dalış Turizmine Katılanların Destinasyon İmajı Algılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Çanakkale Örneği, *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 26-35.
- Erginal, E. A., Öniz, H., Erenoğlu, O. and Sarıaltun, S. (2021). An Under-Recognised Geoarchaeological Heritage Asset in Turkey: Dana Island, Mersin, *Geoheritage*, 13, 89. <https://doi.org/10.1007/s12371-021-00618-z>
- Geldenhuyts, L. L., Merwe, P. V. D. and Slabbert, E. (2014). Who is The Scuba Diver, Who Visits Sodwana Bay And Why?, *South African Journal for Research in Sport, Physical Education and Recreation*, 36 (2), 91-104.
- Gökdeniz, A., Dinç, Y., Akşit, A. N. ve Münger, L. (2010). *Ayvalık'ta Su Altı Turizm Araştırması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Hasler, H. and Ott, J.A. (2008). Diving Down the Reefs? Intensive Diving Tourism Threatens the Reefs of The Northern Red Sea, *Marine Pollution Bulletin*, 56, 1788-1794. DOI: 10.1016/j.marpolbul.2008.06.002.
- Hazarhun, E., Bilgin, K., Y., Çetinsöz, C., B. ve Sert, S. (2023). Seferihisar'da Su Altı Dalış Turizmine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(2), 707-725. DOI: 10.33083/joghat.2023.295.
- Hodeck, A., Tüchel, J., Hente, L. and von Reibnitz, C. (2021). The Importance of Sustainability in Diving Tourism-The Case of German Speaking Diving Tourists, *Sustainability*, 13(11), 6485. <https://doi.org/10.3390/su13116485>
- <https://www.tssf.gov.tr/dalis-cankurtarma-uzman-egitim-merkezleri/>; 07.09.2024
- <https://www.tv5.com.tr/fotograf-tutkunlari-mersin-kiyilarindaki-su-alti-kanyonlari-icin-daliyor>, TV5, Fotoğraf tutkunları Mersin kıyılarındaki su altı kanyonları için dalıyor; 15 Mart 2024
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Kavramlar- İlkeler – Teknikler* (31. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Konurhan, Z. (2019). *Kaş ve Demre İlçesi Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Lucrezi, S. and Saayman, M. (2017). Sustainable Scuba Diving Tourism and Resource Use: Perspectives and Experiences of Operators in Mozambique and Italy, *Journal of Cleaner Production*, 168, 632-644. DOI: 10.1016/j.jclepro.2017.09.041
- Mercan, Ş. O., Sünnetçioğlu, A., ve Uşak, E. (2021). Çanakkale İli Dalış Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 723-734. <https://doi.org/10.18506/anemon.821781>
- Olçay, B. (2023). Sualtı Dalış Turizmi ve Arkeoparkları İncelemesi-Kaş Örneği, *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, 3: 40-66.
- Öniz, H. (2022). *Türkiye'nin Akdeniz Kıyıları*. Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi (Ed. Hakan Öniz). İstanbul: Türk ve Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
- Özgül, A. (2008). Türkiye Kıyılarında Dalış Turizmine Yönelik Alternatif Dalış Noktaları Nasıl Oluşturulabilir. *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları VII. Ulusal Kongresi: Türkiye Kıyıları 08 Kongre Bildiriler Kitabı içinde* (ss. 509-517). İzmir: Ege Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitim Bilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Araştırma Tekniği: Görüşme, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. Sayı: 24, 543-559.

Yarmacı, N., Keleş, Ç. M. ve Ergil, Ö. (2017). Su Altı Dalış Turizminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler: Kaş Örneği, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 66-87.

Yaşar, O. (2011). Saros Körfezi Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmi, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks (ZfWT)*, 3(1), 33-55.

Yaşar, O. ve Konurhan, Z. (2019). Kaş ve Demre İlçesi Kıyılarında Su Altı Dalış Turizmine Yönelik Bir Değerlendirme, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(44), 3454-3473. <https://doi.org/10.26450/jshsr.1553>

Yıldırım, O. (2014). Mersin İlinin Su Altı Dalış Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. *Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu* (18 Nisan 2014). 1. Baskı. Mersin: Detay Yayınları.

Zakai, D. and Chadwick-Furman, N.E. (2001). Impacts of Intensive Recreational Diving on Reef Corals at Eilat, Northern Red Sea, *Biological Conservation*, 105, 179-187.

Wongthong, P., and Harvey, N. (2014). Integrated Coastal Management and Sustainable Tourism: A Case Study of The Reef-Based Scuba Dive Industry from Thailand, *Ocean and Coastal Management*, 95, 138–146. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2014.04.004>

Fotoğraflar:

Yeşim Culha

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımı ile Tedavisi: Vaka Sunumu

Esra BULUT, Yüksek Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa, KKTC, e-posta: 20226897@std.neu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/009-0005-3499-1951>

Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa, KKTC, e-posta: meryem.karaaziz@neu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0085-612X>

Öz

Yaygın anksiyete bozukluğu oldukça fazla görülen bir psikiyatrik bozukluktur. Tedavisinde ilaç ve bilişsel davranışçı terapiler kullanılmaktadır. Bu vaka çalışmasında yaygın anksiyete bozukluğu görülen 21 yaşındaki bir danışana terapi sürecinde bilişsel davranışçı terapi tekniklerinden yararlanılmıştır. Danışanın son 2 yıldır yaşamış olduğu çok düşünme, uykusuzluk ve son dönemde yaşadığı sunum yaparken unutup rezil olma korkusu üzerinde çalışılmıştır. Terapi sürecinde maruz bırakma, nefes egzersizi tekniklerinden yararlanılmış, ev ödevleri ile süreç devam etmiştir. Beck Anksiyete ölçeği ve Tematik Algı testinden yararlanılmıştır. 7 seans yürütülmüş olan terapi sürecinde, danışanın kaygı durumunun mümkün olan en aza indirgenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaygın Anksiyete Bozukluğu, Bilişsel Davranışçı Terapi, Beck Anksiyete Ölçeği.

Makale Gönderme Tarihi: 01.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2024

Önerilen Atıf:

Bulut, E. ve Karaaziz, M. (2024). Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımı ile Tedavisi: Vaka Sunumu, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 845-855.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2024, 7(11): 845-855. DOI:[10.26677/TR1010.2024.1467](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1467)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

**Treatment of Generalized Anxiety Disorder with Cognitive Behavioral Therapy
Approach: Case Report**

Esra BULUT, MSc. Student, Near East University, Faculty of Science and Letters, Nicosia, TRNC,
e-mail: 20226897@std.neu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/009-0005-3499-1951>

Associate Prof. Dr. Meryem KARAAZİZ, Near East University, Faculty of Science and Letters,
Nicosia, TRNC, e-mail: meryem.karaaziz@neu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0085-612X>

Abstract

Generalized anxiety disorder is a very common psychiatric disorder. Medication and cognitive behavioral therapies are used in its treatment. In this case study, cognitive behavioral therapy techniques were used in the therapy process of a 21-year-old client with generalized anxiety disorder. The client's overthinking, insomnia, and her recent fear that he would forget and disgraced while teaching was made presentation. Exposure and breathing exercise techniques were used during the therapy process, and the process continued with homework. Beck Anxiety Scale and Thematic Perception Test were used. During the therapy process, which lasted 7 sessions, it was aimed to reduce the client's anxiety to the minimum level possible.

Keywords: Generalized Anxiety Disorder, Cognitive Behavioral Therapy, Beck Anxiety Scale.

Received: 01.05.2024

Accepted: 02.11.2024

Suggested Citation:

Bulut, E. and Karaaziz, M. (2024). Treatment of Generalized Anxiety Disorder with Cognitive Behavioral Therapy Approach: Case Report, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 845-855.

YAYGIN ANKSİYETE BOZUKLUĞU

Anksiyete bireylerin zaman zaman yaşamış olduğu bir korku duygusu olmaktadır. Anksiyete bozukluğunda ise birey yoğun seviyede kaygı ve stres içerisindedir. YAB, sadece endişeli olmak ile kısıtlı değildir, anksiyete her zaman hissedilmektedir. Nedenleri araştırıldığında bireyin karşılaşmış olduğu travmatik olaylar, ebeveyn ile olan ilişkiler, nevrotik mizaca sahip olma sebepleri yer almaktadır (Topçuoğlu, 2022).

DSM-III'ün yayınlanmasından bu yana YAB, ayrı bir tanı kategorisi olarak tanımlanmamıştır. Ancak son yıllarda yapılan epidemiyolojik çalışmalar, YAB'ın birinci basamak sağlık hizmetlerinde en sık karşılaşılan anksiyete bozukluğu olduğunu göstermiştir. Ayrıca, özellikle depresyon ve diğer anksiyete bozukluklarına öncülük ederek çeşitli psikiyatrik rahatsızlıkların gelişiminde bir risk faktörüdür. Bu nedenle, adolesan veya erken erişkin dönemde tanınması, halk sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır (Kessler, Wittchen, 2002; Roy-Byrne ve Wagner, 2004).

Yaygın Anksiyete Bozukluğu (YAB), genellikle gözden kaçan ve yeterince tanınmayan bir ruhsal bozukluktur. Hastalar genellikle birinci basamak hekimleri veya psikiyatri dışındaki sağlık profesyonellerine başvurdukları için, aynı zamanda bir halk sağlığı sorunudur. Çalışmalar, bu hastaların psikiyatri dışı hekimlere başvurularının psikiyatlara oranla 2 kat fazla olduğunu göstermektedir (Roy-Byrne ve Wagner, 2004).

YAB, hem psikolojik hem de fiziksel semptomlarla karakterizedir. Psikolojik semptomlar arasında devamlı korkulu bekleyiş, kontrasyonda güçlük, huzursuzluk hissi ve irritabilite yer almaktadır. Ancak bireyler genel olarak psikolojik semptomlardan ziyade fiziksel semptomlar sebebi ile sağlık profesyonellerine başvururlar. Fiziksel şikayetler; kaslardaki gerginlik ve otonom aşırı duyarlılıktan kaynaklanır. Kaslardaki gerginlik, tremor ve özellikle sırt ve omuz bölgesinde hissedilen gerilim tipi baş ağrılarına neden olabilir. Otonom aşırı duyarlılık, vücuttaki bütün sistemleri etkileyerek çeşitli somatik şikayetlere yol açabilir. Örneğin, solunum sisteminin etkilenmesi, göğüs kafesinde gerginlik hissi ve aşırı nefes alıp verme, kardiyovasküler şikayetler ise çarpıntı ve göğüs ağrısı şeklinde olacaktır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 1994).

Kardiyak kökenli olmayan göğüs ağrısı şikayeti bulunan hastaların büyük bir kısmında YAB tespit edilmiştir. YAB hastalarının kardiyoloji kliniklerine başvuruları, panik bozukluğu hastalarıyla hemen hemen eşit orandadır, ancak özellikle son yıllarda medyanın da artan ilgisiyle panik bozukluğunun YAB'ye göre daha fazla tanındığı görülmektedir. Göğüs ağrısı dışında, irritabl barsak sendromu, hiperventilasyon sendromu ve çabuk yorulma YAB'nin diğer başvuru şikayetlerini oluşturur (Carter, Servan ve Perlstein, 1997). Dolayısıyla, bu hastaların çoğunun değerlendirilmesinde yapılan egzersiz EKG'si, ekokardiyogram, koroner anjiyogram, endoskopi gibi tetkikler sağlık sistemini gereksiz yere yüksek bir şekilde zorlamaktadır (Logue, Thomas, Barbee, Hoehn ve Maddock, 1993).

Hastalar, YAB belirtilerini genellikle hayat boyunca taşırlar ve neredeyse durumlarına alışmışlardır. Bu nedenle depresyon, diğer anksiyete bozuklukları, alkol veya diğer madde kötüye kullanımı gibi ek psikiyatrik yakınmaları olana kadar tedavi için başvurmazlar.

Komorbid psikiyatrik tanılar, YAB tanısını daha da zorlaştırabilir. Bu durum, YAB tanısının konmamasının bir açıklaması olabilir. YAB'nin tanınamamış olması, tedavinin yetersiz kalmasına ve uzun süreli prognozun kötüleşmesine yol açabilir (Yargoç, 2001).

DSM-V'e göre YAB tanı ölçütleri aşağıdaki gibidir. (APB, 2013):

- En az 6 ay süreyle hemen her gün ortaya çıkan, birçok olay ya da etkinlik ile ilgili

aşırı anksiyete ve üzüntü (endişeli beklentiler) yaşama.

- Birey, üzüntüyü kontrol etmekte zorlanır.
- Anksiyete ve üzüntü, aşağıdaki altı semptomdan üçüne (ya da daha fazlasına) eşlik eder (son 6 ay boyunca hemen her zaman en azından bazı semptomlar mevcuttur). Not: Çocuklarda sadece bir maddenin bulunması yeterlidir.
- Huzursuzluk, aşırı heyecan duyma veya endişe.
- Kolay yorulma.

Anksiyete ve üzüntü, bir Eksen 1 bozukluğunun özellikleri ile sınırlı değildir, örneğin; anksiyete veya üzüntü bir Panik Atağı olacağı (Panik Bozukluğunda olduğu gibi), genel bir yerde utanç duyacağı (Sosyal Fobide olduğu gibi), hastalık bulaşmış olma (Obsesif-Kompulsif Bozuklukta olduğu gibi), evden veya yakın akrabalarından uzak kalma (Ayrılma Anksiyetesi Bozukluğunda olduğu gibi), kilo alma (Anoreksiya Nervozada olduğu gibi), birçok fiziksel yakınmanın olması (Somatizasyon Bozukluğunda olduğu gibi) veya ciddi bir hastalığın olması (Hipokondriazisde olduğu gibi) ile ilgili değildir ve anksiyete ve üzüntü sadece Posttravmatik Stres Bozukluğu sırasında ortaya çıkmamaktadır (Saatçioğlu, 2001: 61).

Anksiyete, üzüntü veya fiziksel yakınmalar klinik açıdan belirgin bir strese ya da toplumsal, mesleki, ya da işlevsellikte önemli bir bozulmaya neden olur. Bu bozukluk bir maddenin (örneğin, kötüye kullanılabilen bir ilaç, tedavi için kullanılan bir ilaç) ya da genel tıbbi bir durumun (örneğin, hipertiroidizm) doğrudan fizyolojik etkilerine bağlı değildir ve sadece bir Duygudurum Bozukluğu, Psikotik bir Bozukluk ya da Yaygın Gelişimsel Bozukluk sırasında ortaya çıkmamaktadır (Saatçioğlu, 2001: 61).

Bu yazıda, günlük uygulamalarda genellikle gözden kaçan yaygın anksiyete bozukluğunun tanı ve klinik özellikleri hakkında genel bilgiler hatırlatılmaya çalışılmış olup, devamında bir vaka çalışmasından söz edilmiştir. Epidemiyoloji ve prognozla ilgili literatür bilgilerinin özetlenmesi ile yaygın anksiyete bozukluğunun öneminin vurgulanması hedeflenmiştir. Danışanla yapılan görüşmelerde Bilişsel Davranışçı Terapi ekolünden yararlanılmış olup, tedaviye olan etkisi ve süreç hakkında bilgilendirme sağlanmıştır.

YAYGIN ANKSİYETE BOZUKLUĞU VE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Aeron Beck tarafından 1960 yılında geliştirilmiştir (Bengisoy vd., 2019). BDT'nin asıl amacı kişinin sıkıntı veren düşünceleri üzerine odaklanılıp, kişiye bu düşüncelerinin işlevselliğini incelemelerini sağlamaktır.

Stemberg (2009) düşünce tarzının davranışlar üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Bilişsel Davranışçı Terapide de davranışlarımızı etkileyen düşüncelerimizin ve inançlarımızın bizler için nasıl uygun hale getirileceği üzerine bir yol izlenmektedir. Korkulan durumlardaki risklerin ve bu risklerin gerçeklik ile değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

BDT teknikleri, hem pratik hem de kısa-uzun vadeli etkinlikleriyle bilinir. Bilişsel davranışçı terapide; psikoeğitim verilir, inançlar belirlenir, bilişsel yapılandırma teknikleri kullanılarak ev ödevleri ile birlikte terapi süreci yürütülmektedir.

Şahne (2018), bilişsel terapinin olayları ve durumları açıklama ve çözümlenme sürecinde temel olarak bilişsel modeli esas aldığı belirtmiştir. Bilişsel model 3 aşamalı bir yapıya sahiptir. Temel inançlar, ara inançlar ve otomatik düşünceler yer alır (Beck, 2011).

Temel İnançlar: Sevilmeme, değersizlik, yetersizlik şeklinde olan inançlardır (Memorial Tıbbi Yayın Kurumu, 2021). Bireyin bulunduğu çevre ve yetişmiş olduğu ailenin etkisi ile birlikte, geçmiş yaşantı ve tecrübeler sonucu oluşmaktadır.

Ara İnançlar: Çevredeki koşullar ile ilişki içinde olan, temel inançlar ile birlikte oluşturulan yaşamımıza dair hipotez, davranış ve kurallardan meydana gelen inançlardır (Süler, 2017). Kişi açıkça belirtmese de bu sayılı ve kurallara inanmaktadır. Örneğin; İnsanların bana değer vermesi için hata yapmamam gerekir (Batmaz ve Ozdel, 2016).

Otomatik Düşünceler: Kişinin belli bir durum karşısında kendi kendine söylemiş olduğu, tekrar eden, olumlu veya olumsuz benlik ifadeleridir (Beck, 2001). Örneğin; Rezil olacağım, bayılacağım, sorunlarımın üstesinden gelemeyeceğim.

Genel bir örnek ile; yetersizlik temel inancına sahip olan bir öğrenci, ben aptalım asla anlamayacağım şeklinde bir ara inanca sahiptir, davranışsal olarak ta kitabı bırakıp ders çalışmamasına sebep olur.

Psikoeğitim: Psikoeğitimin amacı, danışana problemi hakkında bilgilendirme sağlamaktır. Örneğin; anksiyetesi olan danışana, anksiyetenin ne olduğu ve anksiyete durumunda nasıl hissedeceği konusunda bilgi verilir.

Ev Ödevleri: Ev ödevleri, BDT’de yaygın olarak kullanılan bir yöntem olmaktadır. Danışan, ev ödevleri ile birlikte seans sonrasında da tedavisine devam etmektedir (Freeman, 2007). Seans içerisinde öğrenmiş olduğu bilgileri günlük yaşantısında da kullanmaktadır. Soylu ve Topaloğlu (2015) ev ödevlerinin düşünce ve davranış derecelendirme ölçekleri, kendini gözleme, aktivite planlama ve maruz bırakma gibi tekniklerden oluştuğunu belirtmiştir.

Bilişsel Yeniden Yapılandırma Teknikleri: Bilişsel yeniden yapılandırmada; bireyin hangi düşüncesinin kaygısını arttırdığını belirlenir ve bu duruma uygun baş etme becerileri geliştirilmektedir (Karakaya ve Öztop, 2013).

Yaygın anksiyete bozukluğunda birçok psikoterapi ekolünden yararlanır. Ana psikoterapötik yaklaşımlar genellikle bilişsel-davranışçı, destekleyici ve içgörü odaklıdır. Bilişsel yaklaşımlar, hastanın varsayılan bilişsel çarpıtmalarını hedeflerken, davranışçı yaklaşımlar somatik belirtileri doğrudan ele alır (Lang, 2004). Destekleyici psikoterapide, anksiyetenin zararlı etkileri, çevresel stresin azaltılması ve sorunlu durumların çözümü amaçlanır (Sadock ve Sadock, 2003). İçgörü odaklı (dinamik) psikoterapide ise çatışmaların çözümlenmesi merkezi bir rol oynar, ayrıca işlev bozukluğuna ve uyum sorunlarına neden olan savunma mekanizmaları ele alınır (Sadock ve Sadock, 2003).

Son yıllarda, anksiyete bozuklukları tedavisinde bilişsel davranışçı terapilerin (BDT) etkili olduğunu gösteren yayınlar artmıştır. Yapılan 13 kontrollü klinik çalışmanın sonuçlarına göre, BDT’nin düşük tedavi bırakma oranları ve uzun vadeli iyileşmenin sürdürülebilirliği ile ilişkilendirildiği gözlemlenmiştir (Durham, Chambers, MacDonald, Power ve Major, 2003). Tedavide, hastanın anksiyete oluşturan dışsal durumları değiştirmesi önemlidir. Bu, hastanın günlük yaşamında ve ilişkilerinde etkili işlev görmesine yardımcı olabilir.

VAKANIN TANITIMI

Y.L. Muğla doğumlu, 21 yaşında, Hemşirelik bölümü 2. sınıf üniversite öğrencisi, kadın hastadır. KKTC’de, öğrenci yurdunda oda arkadaşı ile birlikte yaşamaktadır. Evin tek çocuğudur. Annesi ve babası resmî olarak birlikteler ancak ayrı yaşamaktadır. Annesi İzmir’de, babası ise Muğla’dadır.

Çocukluk döneminde annesi ve babasının hiçbir problemi olmadığını ve hiç tartışmadıklarını, ailesinin yanında güzel bir çocukluk geçirdiğini belirtmektedir. Arkadaşlık ilişkilerini de kolay kurduğunu belirtmiştir. Babası Y.L.’ye karşı hiç öfke ile yaklaşmamıştır ancak babasının başka

insanlara olan ani sinirlenmeleri Y.L.'yi korkutmuştur. Annesi ise daha otoriter ve sürekli olarak danışanın başarılı olmasını isteyen bir yapıdadır. Y.L. düşük not aldığı anda ise Y.L.'ye kızmaktadır. Y.L. küçükken, takıntıları sebebi ile bir süre Nörodal damla kullanmıştır. Takıntıları, her şeyi 3 kez yapması gerektiği şeklindedir. Örneğin; 3 kez şampuanlanmadan banyodan çıkamadığını belirtmiştir. Ancak uzun bir süredir devam etmemektedir. Küçükken bir köpeği olduğunu ve köpeğinin kaçmasından sürekli korktuğu için çoğu geceler uyuyamadığını, bir an olsun yanından ayırmak istemediğini, yanından ayrıldığında şiddetli kalp çarpıntısı ve nefes darlığı yaşamış olduğunu belirtmiştir. Bir yaz annesi, bakamadıkları gerekçesi ile köpeği bir başkasına vermiştir. Şu anda da Y.L.'nin bir köpeği vardır, babası ile birlikte yaşamaktadır; bu köpeği için de aynı endişeleri yaşamaktadır. Y.L.'nin büyükbabası 2 yıl önce vefat etmiştir, eğer hayatta olsaydı anne ve babasının ayrı olmasına izin vermeyeceğini belirtmektedir. Babaanne ve annesinin arasındaki ilişki için ise; Annesinin, babaannesini bir türlü memnun edemediğini, aralarının pek iyi olduğunu hatırlamadığını ve babaannesi hastayken annesinin sürekli ona baktığını belirtmiştir, babaannesi de vefat etmiştir.

2 yıl önce, Y.L.'nin babası ve babasının bir arkadaşı geceleri bir eğlence mekanına gitmeye başlamıştır (Öncesinde babasının alkolü ve gece hayatı yoktur). Bir gün Y.L.'nin annesi, Y.L.'nin babasına günlerce ulaşamamıştır. Bu süreçte Y.L.'nin telefonuna cevap veren babası, Kuşadası'nda olduğunu söylemiştir ancak daha sonradan babasının yalan söylediği ortaya çıkmıştır. Y.L.'nin babasının gittiği eğlence mekânında çalışan bir kadın ile tanışıp, sevgili olduğu ve birlikte yaşamaya başladıkları ortaya çıkmıştır. Bu sebep ile Y.L.'nin annesi ve babası arasında büyük bir tartışma çıkmıştır. Tartışma esnasında Y.L.'nin annesi, eşinin şu anki sevgilisi için argo sözler sarf ettiği için; eşi tarafından şiddete maruz kalmıştır ve bu olay Y.L.'nin yanında meydana gelmiştir. Daha sonra Y.L.'nin annesi evden ayrılarak, kendi ailesinin yanına İzmir'e gitmiştir. Şu anda güncel olarak Y.L.'nin babası Muğla'da sevgilisi ile birlikte -Y.L. ve ailesinin önceden yaşadığı evde- yaşamaktadır, Y.L.'nin annesi ise İzmir'de kendi ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Y.L.'nin annesi boşanmak istemiş fakat Y.L.'nin babası boşanmayı kabul etmemiştir. Y.L.'nin babası, Y.L.'nin annesine sürekli "Seni de seviyorum onu da, bir gün mutlaka seninle tekrar bir araya geleceğiz." şeklinde sözler sarf etmektedir. Y.L., annesinin hala eşini çok sevdiği için, sürekli eşine inandığını ve güvenmeye çalıştığını ancak babasının sevgilisini sevdiğini düşünmektedir. Bir gün babasının, sevgilisinin ısrarı sonucu Y.L.'nin annesinin eşyalarını dışarı attığını belirtmiştir. Y.L.'ye göre babası, Y.L.'nin annesinin özeline ve manevi değeri olan eşyalarına sahip çıkmamıştır. Y.L. ve babası arasındaki ilişki şu anda Y.L.'ye göre yalnızca ihtiyaçlarını karşılamanın yeteceği şeklindedir. Babasının sevgilisi ise, Y.L.'nin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sürekli olarak olumsuz yönde müdahale ettiği için, Y.L. bu durumdan oldukça rahatsızdır. Y.L. babasına karşı hislerinin kalmadığını belirtmiştir. Annesi ve babası tekrardan bir araya gelseler de eskisi gibi olmayacağını düşünmektedir. Y.L. kendisinin de bu süreçte oldukça fazla üzüldüğünü belirtmiştir.

Y.L.'nin anne ve babası ile birlikte en güzel anısı 14 yaşındayken, babaanne ve dedesinin de bulunduğu keyifli bir pazar günüdür. O gün hep birlikte dışarı çıkıp dolaşmışlar ve daha sonra keyifli bir yemek yemişler. Bunları belirtirken geçmişteki güzel anısına özlem duyduğu ve şu anda anne babasının durumundan dolayı da bir hayli üzgün olduğu gözlemlenmiştir.

Y.L.'nin erkek arkadaşı ile ilişkisi 1 yıldır devam etmektedir. Anne ve babasının ayrılık olaylarının olduğu süreçte her zaman yanında olduğunu, kafasının dağıldığını belirtmektedir. Erkek arkadaşına karşı herhangi bir güven problemi olmadığını, sevdiğini ve Y.L.'ye karşı çok ilgili, düşünceli olduğunu, ne istese yaptığını belirtmektedir. Bazen erkek arkadaşının çok kıskanç olması dışında bir sorun olmadığını belirtmiştir. Y.L.'nin babası ve Y.L.'nin erkek arkadaşının hiç benzemediğini belirtmektedir. Erkek arkadaşının Y.L.'ye hem baba hem sevgili olduğunu belirtmektedir. Y.L.'nin şu anki erkek arkadaşından önceki erkek arkadaşından

aldatıldığı öğrenilmiştir. Şu anki erkek arkadaşının fazla kız arkadaş çevresi bulunmadığını belirtmektedir. Erkek arkadaşı ile ayrılma ihtimalinin onun için çok sıkıcı olacağını belirtmiş olup, haftanın birçok günü beraber vakit geçirdiklerini ve bazı günler birlikte kaldıklarını belirtmiştir. Ayrılık ihtimalinin getirebileceği durumlar ve hissettireceği duygular ile ilgili direnç göstermiştir.

VAKANIN ÖYKÜSÜ VE ŞİKAYETLERİN SUNULMASI

Y.L.'nin özellikle son 2 yıldır yaşamış olduğu durumlar şu şekildedir; Sınavlarına çalışmaktadır ancak sınav öncesinde başlayan "Yapamayacağım, başaramayacağım, ya unutursam" şeklinde düşünceleri olduğu için sınavda da endişesi artmakta ve dikkati oldukça dağılmaktadır, bu sebeple yüksek not alabileceği bir sınavdan düşük not almaktadır. Kendini çok fazla sıktığı için genellikle kas ağrısı yaşamaktadır, karnının da ağrıdığını belirtmiştir. Sürekli olarak kötü bir şey olacakmış hissi ile yaşamaktadır, huzursuz hissetmektedir. Yeni arkadaşlar edinmekte ve sosyal aktivitelere katılabilmektedir ancak bu dönem bir sunumu vardır ve "Ne söyleyeceğimi unutacağımı düşünüyorum" ve "Eğer unutursam tüm sınıfa rezil olurum." diye belirtmiştir. Gün içerisinde yaşamış olduğu her olayı özellikle geceleri çok fazla düşündüğünden uykusuz kalmaktadır. Uyuyamadıkça da telefon veya bilgisayarında vakit geçirmektedir. Olayları, yalnızca doğacak kötü sonuçlar açısından düşünmektedir veya henüz gerçekleşmemiş olaylar için en kötü ihtimalleri düşünmektedir. Uzun süredir de "Bakımlı olmazsam mutsuz olurum, sevilmem, değersiz hissederim" şeklinde bir inanca sahip olmuştur (Terapiye her geldiğinde bakımlıydı ve temiz bir görünümü vardı). Odaklanma sorunu mevcuttur, dikkati çok çabuk dağılmaktadır. Danışanın kendi tabiri ile sürekli olan endişe halinin artık daha fazla boğuluyormuş hissettirmesi ve hiçbir şeyi başaramayacağım yetersizim duygularından, çok fazla düşünmekten şikayet etmektedir.

Aktarılan bilgilerin çalışmada kullanılacağı danışanın bilgisi ve rızası dahilindedir. Literatüre katkı sağlamak amacı ile verilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Danışan ile toplam yedi seans yapılmıştır. İlk seans ve son seans Beck Anksiyete ölçeği ve üçüncü seansta T.A.T uygulanmıştır.

Beck Anksiyete Ölçeği

Aydoğan vd., (2012) göre 21 maddenin yer aldığı, bireylerin anksiyete düzeylerini ölçmektedir. İlk seansta Beck Anksiyete puanı 30 puan iken 7. seansın başında yapılan test sonucu 18 puan olmaktadır.

Tematik Algı Testi

Henry Murray tarafından 1938 yılında geliştirilmiş olmaktadır (Kaya, 2020). Test otuz bir adet karttan oluşmaktadır. Danışandan gösterilen kartları inceleyerek hikaye oluşturması istenmiştir. Danışanın test süresince kaygılı ruh hali, dikkat dağınıklığı olduğu ve öykülerini kurma konusunda direnç gösterdiği gözlemlenmiştir. Öykülerin genelinde yalnızlık, üzüntü, terk edilme ve endişe duyguları eşlik etmiştir. Baba figürü aldatıcı, desteklemeyen ve kötü örnek oluşturan bir niteliktedir ve bulunduğu çevreyi de yoksunluklar ile birlikte belirtmektedir.

Anne figürü ise kontrolcü niteliktedir. Danışanda desteklenme ihtiyacı doğurduğu düşünülmektedir.

TEŞHİS İZLENİMLERİ (TANI ve AYIRICI TANI)

Tanı

Danışanın tanısının yaygın kaygı bozukluğu olduğu düşünülmektedir. Vahapoğlu (2022) şikayetleri en az altı ay olacak şekilde devam etmekte ve sürekli endişe hali, uyku bozukluğu, kas ağrısı kriterleri eşlik etmektedir.

Ayırıcı Tanı

Sosyal Fobi: Bireyin, performans göstermesi gereken durumlarda kaygısı artmaktadır (Dilbaz, 2000). Bu bakımdan düşünülmektedir ancak danışan yeni arkadaşlar edinmektedir ve sosyal aktivitelerden de kaçınmamaktadır. DSM5'te sosyal anksiyete için anksiyete, korku ve kaygının minimum 6 ay olması gerektiği belirtilmiştir ancak süreç olarak daha azdır.

BULGULAR

Danışan ile her biri elli dakika süren yedi seans yapılmıştır. Danışan dış görünüm olarak oldukça bakımlı ve temizdir. Tüm seanslarına zamanında ve istekli olarak gelmiştir. Danışanın yansıttığı öykü terapist tarafından aşağıdaki şekilde formüle edilip özetlenmiştir.

Tablo 1. Öykünün Teknik Özeti

Erken Yaşam Deneyimi	Çocukluk döneminde annesinin Y.L.'nin sürekli başarılı olmasını istemesi
Temel İnanç	Başarısızım, yetersizim, değersizim
İşlevselliği Bozan Varsayım	Sunum yaparken unutacağım
Kritik Yaşam Olayı	Y.L.'nin annesi ve babası arasındaki yaşananlar sonrasında, annesinin sürekli olarak Y.L.'ye akademik konular hakkında baskı yapması
Olumsuz Otomatik Düşünceler	Sunum yaparken unutursam rezil olurum
Belirtiler	Somatik: Kas ve karın ağrıları Motivasyonel: Unutacağı endişesi ile huzursuzluk Bilişsel: Anlatacağı konuyu unutma düşüncesi ile uğraştığı işlevsel olmayan düşünceler uğraşlar ve konsantrasyon güçlüğü Duygusal: Rezil olacağı korkusunun vermiş olduğu mutsuzluk Davranışsal: Yapamayacağım inancı ile sunum hazırlığından vazgeçme

İlk iki seansta hedefimiz daha çok terapötik ilişkiyi kurabilmek ve güven ortamını oluşturabilmek olmuştur, terapi sürecinin ilkelerinden ve nasıl ilerleneceğinden bahsedilmiştir. Yapılan tanışma ve problemin ne olduğu aşamalarını tamamladıktan sonra psikoeğitim verilmesi planlanmıştır. Psikoeğitimin içeriği; yaygın kaygı bozukluğunun ne olduğu ve gözlemlenebilecek klinik özellikler ile ilgili olmaktadır. "Alarm" ve "kalas" metaforları açıklanmıştır.

Üçüncü, dördüncü ve beşinci seansta danışandan bilgi alımına devam edilmiştir. ABC modeli ile çalışılmaya başlanmıştır.

A. Yetersizim

B. Sunum yapmayı başaramayacağım.

C. Sunum yaparken ne söyleyeceğimi unutursam rezil olacağım.

Sokratik sorgulama yapılarak danışanın inançları keşfedilmiştir. İşlevsel olan ve işlevsel olmayan düşünceleri üzerinde çalışılmıştır. Daha sonra alternatif düşünceler ile ilgili olarak bilgi verilmiş ve bir sonraki seans için düşünce kayıt formu doldurması istenmiştir. Alternatif düşünce olarak, örneğin; “Elbette heyecanlanmam ve söyleyeceğimi unutmam normal ancak dersime güzel bir şekilde hazırlanırsam, anlatacaklarıma daha çok hakim olurum ve unutma ihtimalim daha az olur.” Uyku sorunu olduğu ve çok fazla düşündüğü için, uyku hijyeni ile ilgili olarak bilgi verilmiş, düşünceleri sebebi ile uykuya dalamadığında düşüncesini 15.00-16.00 saatleri arasına ertelemesi istenmiştir.

Altıncı seansta bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri kullanılarak ne anlatacağını unutma ve rezil olma düşüncesinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Ev ödevi olarak “maruz bırakma” tekniği ile çalışılmış, danışandan dersini önce yakın arkadaşlarına anlatması istenmiş, daha sonra erkek arkadaşının arkadaşlarına anlatması istenmiştir. Ders anlatırken unutacak olmanın rezil edici bir durum olma düşüncesi üzerinde çalışılmış ve danışanın bu yönde olan “felaketleştirme” bilişsel çarpıtmasının, annesinin akademik konulardaki otoriterliği sebebi ile de yetersiz hissettiği saptanmıştır. Otomatik düşünceler, temel/ara/ana inançlar üzerinde çalışılmıştır. Nefes egzersizleri ile ilgili bilgi verilmiş olup, kendini kaygılı hissettiği ve sıkıldığı anlarda uygulaması ev ödevi olarak verilmiştir.

Yedinci seansa geldiğimiz hafta danışanın sunum yapması gereken hafta idi. Sorunsuz bir şekilde az bir heyecanla ve söyleyeceğini unutmadan sunumunu yapabilmiştir. Uyku hijyenine uyumuş olup, yavaş yavaş düzene sokmayı başarmıştır. Düşünceyi erteleme yöntemini denemiş, ertelenmesi gereken saatte ne düşüneceğini bile unuttuğunu belirtmiştir. Danışanın güzel görünme ve beğenilme inançları üzerinde çalışılmaya devam edilmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Anksiyete bireyin yaşamış olduğu korku, endişe ve kaygı hali olarak tanımlanır ve herkeste bulunabilir. Ancak yaygın anksiyete bozukluğunda ise birey sürekli olarak endişe halindedir. Anksiyetenin aşırı olması, işlevselliği bozması durumunda psikiyatrik bir bozukluk olarak ele alınmaktadır (Yazıcı, Güleç ve Yalçın, 2021:1).

Yaygın anksiyete bozukluğu dünya genelinde oldukça sık rastlanan bir psikolojik bozukluk olmaktadır. Bireylerin birçoğu durumdan habersiz olarak farklı alanlardaki hekimlere başvurmaktadır. Bu durum farklı branşlardaki hekimlerin de işleyişinde yoğunluğa sebebiyet vermektedir. Bu sebep ile bireylerin, alanında uzman psikiyatrist ve psikologlar ile görüşmesi önerilmektedir.

Bu olgu çalışmasında Bilişsel Davranışçı Terapi yönteminden yararlanılmıştır. Danışanın genel şikayetlerine bakıldığında DSM-V'e uygun bir şekilde yaygın kaygı bozukluğu olarak tanısı düşünülmektedir. Danışana psikoeğitim verilmiş olup, ev ödevlerinden yararlanılmıştır. Danışan motivasyonu ile tedaviye uyum sağlamış ve 7. seansta olumlu dönüş alınmıştır. Yapılan anksiyete testlerinin skorlarında düşüş saptanmıştır.

Yaygın anksiyete bozukluğu tedavisinde ilaç ve psikoterapi uygulamaları yapılmaktadır. Alan yazınları incelendiğinde bilişsel davranışçı terapinin yaygın anksiyete bozukluğu üzerinde oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Farmakoterapinin yanı sıra bu tedavi yöntemlerinin de

hastalara önerilmesi önemlidir. Türkiye'de Bilişsel Davranışçı Terapinin uygulanmasına yönelik eğitim almış birçok klinik psikolog ve psikiyatrist bulunmaktadır. Hem farmakolojik hem de farmakolojik olmayan tedavilerle elde edilen semptom azalması, hastaların yeni ödülleri ve hazlar keşfetmelerine katkıda bulunarak tedavinin etkisini artırabilir.

Bilişsel Davranışçı Terapi içerisinde yer alan ev ödevleri ile danışan, tedavi süresince öğrenmiş olduğu teknikleri tedavi dışında uygulamaktadır (Dattilio, 2002). Bu durum danışanın motivasyonu ile birlikte tedaviyi de olumlu yönde etkilemektedir. Ancak alan yazınları incelendiğinde tedavide kullanılan ev ödevleri hakkında yeterli örneğe ulaşılamamış olmaktadır (Soylu ve Topaloğlu, 2015). Bu sebep ile ev ödevleri hakkında bilgilendirmenin sağlanması ve ev ödevlerinin tedavide kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği (1994). *Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Dördüncü Baskı* (DSM-IV) (Çev. Ed: E Köroğlu). Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 1995.

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, Beşinci Baskı (DSM-V) Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı.

Batmaz, S and Ozdel, K. (2016). Psychometric Properties of the Revised and Abbreviated form of the Turkish Version of the Dysfunctional Attitude Scale Psychol Rep 2016 118: 180-198.

Beck, J. S. (2011). *Bilişsel Davranışçı Terapi Temelleri ve Ötesi*. (M. Şahin, Çev.) New York: The Guildford Press.

Bengisoy, A., Özdemir, M.B., Erkivanç, F., Şahin, S. ve Çelik, İ. T. (2019). Bilişsel davranışçı terapi kullanılarak yapılan araştırma makalelerinin içerik analizi 1997-2018. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9:745-793.

Carter, C. S. and Maddock, R. J. (1992). Chest pain in generalized anxiety disorder. *Int J Psychiatry Med*; 22: 291- 298.

Carter, C.S., Servan-Schreiber, D. and Perlstein, W.M. (1997). Anxiety disorders and the syndrome of chest pain with normal coronary arteries: prevalence and pathophysiology. *J Clin Psychiatry*; 58: 70-73.

Dattilio, F.M. (2002). Homework assignments in couple and family therapy. *J Clin Psychol*, 58:535-547

Durham, R.C., Chambers, J.A., MacDonald, R.R., Power, K.G. and Major, K. (2003). Does cognitive- behavioural therapy influence the long-term outcome of generalized anxiety disorder? An 8- 14-year follow-up of two clinical trials. *Psychol Med*; 33: 499-509.

Freeman, A. (2007). The use of homework in cognitive behavior therapy: working with complex anxiety and insomnia. *Cognitive Behavioral Practice*, 14:261-267.

Hawton, K., Salkovskis, P.M., Kirk, J. and Clark, D.M. (1989). *Cognitive Behaviour Therapy for Psychiatric Problems*. Oxford, Oxford University Press.

Kane, F.J., Harper. R.G. and Wittels, E. (1988). Angina as a symptom of psychiatric illness. *South Med J*; 81: 1412- 1416.

Karakaya, E. ve Öztöp, D.B. (2013). Kaygı Bozukluğu Olan Çocuk ve Ergenlerde Bilişsel Davranışçı Terapi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 10-24.

Kessler, R. and Wittchen, H. (2002). Patterns and correlates of generalized anxiety disorder in

community samples. *J Clinical Psychiatry*; 63: 4-10.

Lang, A. J. (2004). Treating generalized anxiety disorder with cognitive-behavioral therapy. *J Clin Psychiatry*, 65: 14-19.

Logue, M.B., Thomas, A.M., Barbee, J.G., Hoehn-Saric, R. and Maddock, R.J. (1993). Generalized anxiety disorder patients seek evaluation for cardiological symptoms at the same frequency as patients with panic disorder. *J Psychiatr Res*, 27: 55-59.

Memorial Tıbbi Yayın Kurulu, "Bilişsel Davranışı Terapi (BDT) Nedir?", 13.07.2023, <https://www.memorial.com.tr/tedavi-yontemleri/bilissel-davranisci-terapi-bdt-nedir>

Roy-Byrne, P.P. and Wagner, A. (2004). Primary care perspectives on generalized anxiety disorder. *J Clin Psychiatry*, 65: 20-26.

Saatçioğlu, Ö. (2001). Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Tedavisi ve Yeni Yaklaşımlar. *Klinik Farmakoloji Bülteni*, 11-60-77.

Sadock, B.J., and Sadock, V.A. (2003). Synopsis of Psychiatry 9th edition. Philadelphia, Lippincott Williams and Wilkins, pp.923-974.

Soylu, C., ve Topaloğlu, C. (2015). Bilişsel Davranışçı Terapide Ev Ödevi Uygulamaları, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(3):280-288.

Süler, M. (2017). Çocuk ve Ergenlerde Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulamaları: Bir Gözden Geçirme, *Çocuk ve Medeniyet*. 1:30-42.

Topçuoğlu, V. (2022). Anksiyete Bozuklukları. İstanbul Kent University. *J. Health Sciences*, 1: 38-40.

Yargoç, L. (2001). Yaygın Anksiyete Bozukluğu. Anksiyete Seminerleri I. Ed. Kocabaşoğlu N. İstanbul, s.31-38.

Yazıcı-Güleç M, ve Yalçın, Ö. (2021). *Hamidiye Tıp Fakültesi Öğrenci Ders Notları*, Galenos Yayınevi. İstanbul.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2024, 7(11): 856-871.

DOI: [10.26677/TR1010.2024.1468](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1468)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İlaç Harcamalarının Doğuşta Yaşam Beklentisi ve Ölüm Oranlarına Etkisi; En Fazla İlaç Harcaması Yapan Ülkelerden Örnekler

Dr. Öğr. Üyesi Hacı Hayrettin TIRAŞ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Kahramanmaraş, e-posta: hhayrettintiras@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5197-9827>

Doç. Dr. Sena TÜRKMEN, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F. Niğde, e-posta:
sena_dgn01@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-6466>

Prof. Dr. Hüseyin AĞIR, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ankara, e-posta:
huseyin.agir@hbv.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1642-2876>

Öz

Tıbbi tedavinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan ilaçlara yapılan harcamalar sağlık harcamaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. İlaç harcamalarının da sağlık harcamaları gibi ölüm oranlarını düşürdüğü, insan ömrünü uzattığı ve yaşam kalitesini yükselttiği ifade edilmektedir. Her yıl %3 oranında büyüme gösteren ilaç harcamalarının OECD ülkelerinde sağlık harcamaları içerisindeki oranı yaklaşık %16'dır. Son on yılda dünya genelinde ilaç kullanımı %36 oranında artış göstermiştir. İlaç kullanımı ve harcamalarındaki bu artışın önümüzdeki beş yıllık dönemde yavaşlayacağı ancak nüfus artış oranlarının yüksek olduğu bölgelerde yüksek seyredeceği öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı, en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan 20 ülkede ilaç harcamaları ile ölüm oranları ve doğuşta beklenen yaşam süresi arasındaki ilişkinin panel ekonometrik yöntemlerle araştırılmasıdır. Çalışmada, kişi başı ilaç harcamaları, kaba ölüm oranları ve doğuşta beklenen yaşam süresi değişkenlerine ait 1990-2021 dönemi verileri kullanılarak tahminler yapılmıştır. Uzun dönem eş bütünleşme tahminleri Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG yöntemi ile yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, panel genelinde kişi başı ilaç harcamasının uzun dönem katsayısının doğuşta yaşam beklentisi için istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilirken, ölüm oranları için uzun dönem katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre panelde, ilaç harcamalarında meydana gelen %1'lik artış ölüm oranlarını %0,02 oranında artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlaç Harcamaları, Sağlık Harcamaları, Doğuşta Yaşam Beklentisi, Ölüm Oranları.

Makale Gönderme Tarihi: 12.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 04.11.2024

Önerilen Atf:

Tıraş, H. H., Türkmen, S. ve Ağır, H. (2024). İlaç Harcamalarının Doğuşta Yaşam Beklentisi ve Ölüm Oranlarına Etkisi; En Fazla İlaç Harcaması Yapan Ülkelerden Örnekler, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 856-871.

Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences

2024, 7(11): 856-871. DOI:10.26677/TR1010.2024.1468
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

The Effect of Pharmaceutical Expenditures on Life Expectancy at Birth and Mortality Rates; Examples from Countries with the Highest Pharmaceutical Expenditures

Assistant Prof. Dr. Hacı Hayrettin TIRAŞ, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kahramanmaraş, e-mail: hhayrettintiras@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5197-9827>

Associate Prof. Dr. Sena TÜRKMEN, Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Niğde, e-mail: sena_dgn01@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-6466>

Prof. Dr. Hüseyin AĞIR, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara, e-mail: huseyin.agir@hbv.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1642-2876>

Abstract

Expenditures on pharmaceuticals, one of the indispensable elements of medical treatment, have an important place in health expenditures. It is stated that pharmaceutical expenditures, like health expenditures, reduce mortality rates, prolong human life and improve the quality of life. The share of pharmaceutical expenditures in health expenditures in OECD countries, which grows by 3% each year, is approximately 16%. In the last decade, the use of pharmaceuticals has increased by 36% worldwide. This increase in drug use and expenditures is expected to slow down in the next five years, but will remain high in regions with high population growth rates. The aim of this study is to investigate the relationship between drug expenditures and mortality rates and life expectancy at birth in the 20 countries with the highest per capita drug expenditures using panel econometric methods. In the study, estimations are made using data on per capita pharmaceutical expenditures, crude mortality rates and life expectancy at birth variables for the period 1990-2021. Long-run cointegration estimations are performed using the AMG method developed by Eberhardt and Bond (2009). According to the results obtained, while the long-run coefficient of per capita pharmaceutical expenditure is not statistically significant for life expectancy at birth, the long-run coefficient for mortality rates is statistically significant. Accordingly, in the panel, a 1% increase in pharmaceutical expenditures increases mortality rates by 0.02%.

Keywords: Pharmaceutical Expenditures, Health Expenditures, Life Expectancy at Birth, Mortality Rates

Received: 12.08.2024

Accepted: 04.11.2024

Suggested Citation:

Tıraş, H. H., Türkmen, S. and Ağır, H. (2024). The Effect of Pharmaceutical Expenditures on Life Expectancy at Birth and Mortality Rates; Examples from Countries with the Highest Pharmaceutical Expenditures, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 856-871.

GİRİŞ

İlaçlar tıbbi tedavinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. İlaç harcamaları ise sağlık harcamalarının önemli bir kalemini oluşturmaktadır. İlaçlar, bazen hastalığın önlenmesinde bazen doğrudan tedavi edilmesinde bazen de insanların estetik kaygıları ile kullanılmaktadır. Günümüzde teknolojik bir ürün olan ilaç, “insanlarda hastalıklardan korunma, tanı, tedavi veya bir fonksiyonun düzeltilmesi ya da insan yararına değiştirilmesi için kullanılan genellikle bir veya birden fazla yardımcı madde ile formüle edilmiş etkin madde veya maddeleri içeren bitmiş dozaj şeklidir” (DPT, 2001: 1) diye tanımlanmaktadır.

Bireysel ve toplumsal olarak hastalıklarla mücadele ve hastalıkların önlenmesi amacıyla kullanılan ilaçlar, pek çok tedavi uygulamasında ve rehabilitasyon hizmetlerinde önemli yere sahiptir. İlaçların doğru kullanımı insan sağlığını ve yaşamını kolaylaştırırken, yanlış kullanımı insan hayatına son verebilmektedir (Pınar, 202: 59). 16. yüzyılda yaşayan Paracelsus, kitabında; “Her madde zehirdir. Zehir olmayan madde yoktur; zehir ile ilacı ayıran onun dozudur” ifadelerini kullanmıştır (Tidjani Mahamata ve Altıntaş, 2020: 151). Dolayısıyla ilaçlar hastanın ve hastalığın durumuna göre, doğru zamanda, gereken nitelikte, gerektiği kadar ve gereken biçimde uygulanmalıdır. İlaçların her bakımdan uygun olmayan kullanımları hem insan sağlığını olumsuz etkilemekte hem de ilaç harcamalarının artmasına sebep olmaktadır.

İlaç harcamaları, sağlık harcamaları gibi dünya sağlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi çeşitli uluslararası kuruluşlar, toplumların sağlık düzeyini takip etmek, sağlık politikaları geliştirmek ve kaynakların etkinliğini sağlamak amacıyla bu göstergelerin izlemeyi yapmaktadırlar (IQVIA, 2023: 6). Literatür incelendiğinde ilaç harcamalarının genellikle sağlık harcamaları içerisinde değerlendirildiği ve çalışmalarda ayrı bir veri olarak kullanılmadığı görülmektedir. Oysa OECD ülkelerinde ilaç harcamalarının sağlık harcamaları içerisindeki oranının yaklaşık %16 olduğu ve ilaç harcamalarının her yıl %3 oranında büyüme gösterdiği ifade edilmektedir (Şenol vd., 2022: 56-57). Son on yılda dünya genelinde ilaç kullanımı %36 oranında artış göstermiştir. Önümüzdeki beş yıllık dönemde ise bu artışın yavaşlayacağı ancak nüfus artış oranlarının yüksek olduğu bölgelerde yüksek seyredeceği öngörülmektedir (TCTB, 2023: 1). 2022 yılı verilerine göre ilaç harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı en yüksek olan ülkeler; ABD (%2,5), Yunanistan (%2,3), İspanya (%2,1) ve Portekiz (1,8) olarak sıralanırken, OECD ortalaması %1,2 olarak gerçekleşmiştir (IQVIA, 2023: 9). İlaçların üretimini gerçekleştiren ilaç endüstrisi, günümüzde hızla büyürken dünya genelinde enerji ve silah endüstrisinden sonra üçüncü büyük endüstri konumundadır (Özbucak Albar, 2024: 117). İlacın başka ürünlerle ikame edilememesi ilacı diğer ekonomik ürünlerden ayırmaktadır. Özellikle eğitim seviyesinin yükselmesi ve sağlık bilincinin artması, sağlık hizmetlerine ve ilaca erişimin kolaylaşması, yaşam biçiminin değişmesi, ortalama ömrün, kronik rahatsızlıkların ve kanser vakalarının artması ilaç kullanımının ve ilaç harcamalarının artmasına sebep olmuştur.

İlaç harcamalarının da sağlık harcamaları gibi ölüm oranlarını düşürdüğü, insan ömrünü uzattığı ve yaşam kalitesini yükselttiği ifade edilmektedir (Frech ve Miller, 1996; Shaw vd., 2005; Lichtenberg vd., 2014; Arulmani, 2019; Clayton, 2019; Bölükbaşı vd., 2020; Magazzino vd., 2024). Günümüzde ilaçlar, üretimi, tüketimi, fiyatlandırılması, vb. açılardan toplumu ve toplum sağlığını yakından ilgilendirmektedir (Şemin, 1993: 9). Ayrıca çalışanların hastalık nedeniyle kaybedilen iş günlerinde azalma, daha sağlıklı çalışanlar tarafından elde edilen daha yüksek verimlilik gibi durumlardan dolayı ilaç harcamaları, hem bir tüketim kalemi hem de beşeri sermayeye yapılan bir yatırım olarak değerlendirilmektedir (Clemente vd., 2007: 1187). İlaç harcamaları artmakla beraber ilaçlara erişimin artması ve yeni ilaçların üretilmesi, daha önce tedavi edilemeyen hastalıkların tedavi edilmesini sağlayarak sağlık çıktılarına olumlu

etkilemektedir (Bölükbaşı vd., 2020: 225). Bu durum bireylerin sağlık statülerini ve yaşam kalitelerini yükseltirken, ölüm oranlarını azaltmakta ve ortalama ömrün uzamasına katkı sağlamaktadır. Öte yandan hastane yatışı ve cerrahi müdahale gerektiren durumların ilaçlarla ortadan kaldırılması diğer sağlık harcamalarında düşüşe neden olmaktadır. Dolayısıyla sağlık harcamaları içerisinde ilaç harcamalarının miktarı ve artışı daha da önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan 20 ülkede ilaç harcamaları ile ölüm oranları ve doğuşta beklenen yaşam süresi arasında var olduğu düşünülen ilişkinin yeni nesil panel ekonometrik yöntemlerle araştırılmasıdır. Çalışmada, kişi başı yıllık ilaç harcamaları (Cari \$), kaba ölüm oranı (1.000'de) ve doğuşta beklenen yaşam süresi (yıl) değişkenler olarak kullanılmıştır. Kişi başı yıllık ilaç harcamaları OECD veri tabanından elde edilirken, kaba ölüm oranı ve doğuşta beklenen yaşam süresi WB (Dünya Bankası) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada 1990-2021 dönemi verileri kullanılarak zaman sınırlaması getirilmiştir. Çalışmanın izleyen bölümünde ilgili literatürden örnekler yer alırken, üçüncü bölümde değişkenlerin yıllar itibarıyla değişimi ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde değişkenler arası ilişkinin tahminine yönelik bulgulara yer verilmektedir. Son olarak ise elde edilen bulgulardan varılan sonuç ve politika önerilerine yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İlaç harcamaları ile ilgili literatür incelendiğinde ilaç harcamaları ile doğumda beklenen yaşam süresi ve ölüm oranları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Genellikle sağlık harcamalarının, doğumda beklenen yaşam süresi, ölüm oranları ve diğer sosyoekonomik ve demografik faktörlerle olan ilişkisinin araştırıldığı çalışmalar bulunmaktadır. İlaç harcamaları genellikle sağlık harcamalarını oluşturan kalemlerden biri olarak ele alınmakta ve sağlık harcamaları içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ilaç harcamalarının demografik ve sosyoekonomik faktörlerle olan ilişkisini araştıran çalışmalara rastlanmamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde ilaç harcamalarının da ayrı bir değişken olarak ele alındığı ve doğumda beklenen yaşam süresi veya ölüm oranları ile ilişkili olan çalışmalardan özetler sunulmaktadır.

Frech ve Miller (1996), 21 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında; 1980, 1985, 1990 ve 1993 yılları verilerini kullanarak çeşitli değişkenlerle birlikte ilaç harcamaları ve sağlık harcamalarının doğumda, 40 yaşında ve 60 yaşında yaşam beklentileri ile bebek ölüm oranları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre; ilaç tüketimi, 40 yaşında ve 60 yaşında kalan yaşam beklentisi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Doğumda yaşam beklentisi üzerinde ise küçük, pozitif ve istatistiksel olarak anlamsız bir etki tespit edilmiştir. İlaç tüketiminin bebek ölüm oranı üzerinde ise anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Ancak bebek ölüm oranlarında yaşam tarzı faktörlerinin de önemli olduğu vurgusu yapılmıştır.

Shaw vd. (2005), 19 OECD ülkesini kapsayan çalışmalarında 1960-1999 dönemi verilerini kullanarak doğuşta yaşam beklentisinin belirleyicilerini araştırmıştır. Bağımlı değişkenler olarak kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı olmak üzere 40, 60 ve 65 yaşlarında yaşam beklentisi kullanılmıştır. Kişi başı GSYİH, kişi başı sağlık harcamaları (ilaç harcamaları hariç), kişi başı ilaç harcamaları, 65 yaş ve üstü nüfusun yüzdesi, 15 ve daha yukarı yaşta kilerin yıllık kişi başı alkol tüketimi, 15 ve daha yukarı yaşta kilerin yıllık kişi başı tütün tüketimi, kişi başı yıllık tereyağı (kilogram) tüketimi ve kişi başı yıllık sebze ve meyve tüketimi (kilogram) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ilaç tüketimi orta ve ileri yaşlarda yaşam beklentisini olumlu etkilerken, ilaç harcamalarının iki katına çıkması 40 yaşındaki erkekler ve 65 yaşındaki kadınlar için yaşam beklentisinin bir yıl artması anlamına gelmektedir.

Lichtenberg vd. (2014), Türkiye için 1999-2010 dönemi verilerini kullanarak farmasötik yeniliğin (ilaç inovasyonu) doğuştan yaşam beklentisi, hastaneye yatış ve tıbbi harcamalar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye’de 1999’dan 2008 yılına kadar ilaç inovasyonunun doğuştan yaşam beklentisini 63 yıldan 66,6 yıla çıkardığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte herhangi bir ilaç inovasyonu olmasaydı Türkiye’de doğuştan yaşam beklentisinin sadece 0,6 yıl artacağı tahmin edilmiştir. Dolayısıyla ilaç inovasyonu 1999-2008 döneminde Türkiye’de doğuştan beklenen yaşam süresini 3,0 yıl artırdığı tahmin edilmiştir. Ayrıca, ilaç inovasyonunun hastanede yatılan gün sayısını yılda yaklaşık %1 oranında azalttığı tahmin edilmiştir.

Arulmani (2019), çalışmasında ABD’de hastalık düzeyinde reçeteli ilaç harcamaları, Food and Drug Administration (FDA-Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi) onaylı reçeteli ilaçların mevcudiyeti, hastalık düzeyinde bilimsel Ar-Ge harcamaları ve hastalığa özgü ölüm oranı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 2002-2012 dönemi verilerinin kullanılarak bir dizi sabit etkili regresyon modeli ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre, yeni ilaçların geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi ölüm oranlarını düşürmektedir. Zaman gecikmeli yapılan analizler piyasada bulunan reçeteli ilaçların toplam sayısındaki %1’lik artışın 65 yaş üstü bireyler için ölüm oranlarında %0,25’lik, 65 yaş altı bireyler için ise %0,37’lik bir düşüşe yol açtığını tahmin etmektedir. Ayrıca ilaçta Ar-Ge verilerinin analizi, araştırma harcamalarındaki %1’lik artışın 65 yaş üstü bireyler için ölüm oranında %0,59’luk bir düşüş sağladığını göstermiştir.

Clayton (2019), ABD için yapmış olduğu çalışmada Medicaid reçeteli ilaç harcamalarının ölüm oranı üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1965-1985 yıllarını kapsayan çalışmada çok farklı değişkenler kullanılmıştır. Çalışma, tüm eyaletlerde Medicaid kapsamında yazılan reçeteli ilaçlar bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda Medicaid kapsamında ilaç harcamalarında kişi başına 1 dolarlık bir artışın, dahili nedenlerden kaynaklanan ölüm oranını %0,23 oranında azalttığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçlar arasında, kişi başına düşen doktor sayısının düşük olduğu yerlerde reçeteli ilaç harcamalarının ölüm oranı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını, kişi başına düşen doktor sayısının en yüksek olduğu ilçelerde ise bu etkinin çok daha büyük olduğu yer almaktadır. Doktor/nüfus oranının yüksek olduğu yerlerde reçeteli ilaç harcamalarının kişi başına 1 dolar artması, ölüm oranını tüm dahili nedenler için %0,27 oranında azaltmaktadır. Yine tıp doktorları/cerrahi doktorlar oranının yüksek olduğu bölgelerde, kişi başına reçeteli ilaç harcamalarındaki 1 dolar düşüş dahili nedenlere bağlı ölüm oranını %0,30 oranında azaltmaktadır.

Bölükbaşı vd. (2020), yaptıkları çalışmada 2016 yılı verilerinin kullanarak Türkiye ve OECD ülkelerinde (toplam 33 ülke) ilaç harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Kişi başı ilaç harcaması, ilaç harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı ve doğuştan yaşam beklentisi çalışmada kullanılan değişkenleri oluşturmaktadır. MS Excel’e aktarılan veriler SPSS 20.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre, ilaç harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı ile doğuştan yaşam beklentisi arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki bulunmazken, kişi başı ilaç harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ve orta kuvvette bir ilişki tespit edilmiştir.

Magazzino vd. (2024), OECD ülkelerindeki farklı yaş gruplarında (doğumda, orta yaşta ve ileri yaşta) ilaç tüketimi, kişi başına düşen gelir ve ortalama yaşam süresi arasındaki ilişkiyi 1998-2018 dönemi verilerini kullanarak araştırmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ve Bağımlılıkta Nedensel Yön (D2C) Tahmin algoritması ve bir DeepNet süreci kullanan Makine Öğrenimi (ML) deneyleri (Machine Learning (ML)) experiments employing the Causal Direction from Dependency (D2C) Prediction algorithm and a DeepNet process) yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, kişi başına ilaç satışları doğumda, 40 yaşında ve 60 yaşında yaşam beklentisini

iyileştirmektedir. Ayrıca, kişi başına düşen ilaç satışları doğumda, 40 ve 60 yaşlarında beklenen yaşam süresini, gelir girdisi ile elde edilenlere göre daha fazla iyileştirmektedir.

DEĞİŞKENLERE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Bu bölümde çalışmada kullanılan değişkenlerin yıllar itibariyle seyrine ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin son otuz bir yıllık değişimi beşer yıllık periyotlar halinde ele alınmaktadır. Öncelikle paneli oluşturan ve en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan yirmi ülkenin yıllık kişi başı ilaç harcamaları (Cari \$), doğuştan yaşam beklentisi (yıl) ve kaba ölüm oranı (1.000'de) verileri incelenmektedir. Tablo 1'de paneli oluşturan ülkelere ait kişi başı ilaç harcamaları yer almaktadır.

Tablo 1. Kişi Başına Toplam İlaç Harcamaları (Cari \$)

Ülkeler / Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021
ABD	235	301	522	826	987	1.189	1.315	1.432
Almanya	254	310	407	518	663	761	948	1.042
Kanada	203	285	407	594	756	775	837	865
Japonya	233	297	340	489	649	891	836	836
Fransa	252	323	454	574	622	673	744	766
Avusturya	150	199	357	460	520	608	711	765
Güney Kore	75	115	176	308	465	519	722	741
Yunanistan	116	194	282	547	750	578	751	740
İtalya	273	286	430	510	582	552	663	692
Lüksemburg	220	253	376	498	544	548	611	684
Avustralya	122	196	338	437	562	594	681	681
Macaristan	177	183	296	458	554	564	622	632
İrlanda	96	136	259	479	600	548	612	625
İzlanda	220	250	425	483	531	472	529	605
İspanya	152	223	335	441	467	462	560	595
Finlandiya	124	193	282	405	447	485	567	592
İsveç	129	206	319	398	466	505	554	576
Çekya	119	229	253	392	431	469	580	575
Portekiz	160	245	354	478	496	419	525	559
Norveç	104	168	285	361	366	440	473	513

Kaynak: OECD, 2024

Kişi başı ilaç harcaması, bir ülkede toplam ilaç harcamalarının toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen değeri göstermektedir. İlaç harcamaları, tüm tedavi giderlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. OECD verilerine göre toplam sağlık harcamaları içerisinde ilaç harcamaları yatan hasta ve ayakta tedavi hizmetlerinin ardından üçüncü sırada yer almaktadır (Şenol vd., 2022: 57). İlaç harcamaları, hastalıkların tanı, tedavi ve rehabilitasyonu için kullanılan ilaçların temininde ana faktör olmasından dolayı ölüm oranları ve yaşam beklentisi üzerinde önemli bir etkidir. Tablo 1'e göre ele alınan ülkelerde ilaç harcamaları yıllar itibariyle farklı oranlarda artış göstermektedir. Ele alınan dönemin başında en fazla ilaç harcaması yapan ilk üç ülke İtalya, Almanya ve Fransa'dır. En az ilaç harcaması yapan ülkeler ise sırasıyla Kore Cumhuriyeti, İrlanda ve Norveç'tir. Kişi başı ilaç harcamaları yıllar (31 yılda) itibariyle ülkelere göre %153 ile %885 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde en büyük artış %885 ile Kore Cumhuriyeti'nde görülürken en düşük artış %153 ile İtalya'da gerçekleşmiştir. 2021 yılı itibariyle en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan ülkeler ABD, Almanya ve Kanada olarak sıralanırken, Norveç, Portekiz ve Çekya en az kişi başı ilaç harcaması yapan ülkelerdir. Portekiz, Çekya, İspanya ve İzlanda gibi

ülkelerde kişi başı ilaç harcamalarında dönemlik düşüşler görülse de genel olarak artış eğiliminde olduğu izlenmektedir. Ele alınan ülkelerin dönem başında ortalama kişi başı ilaç harcaması 170 \$ iken 31 yılda %327 oranında artarak dönem sonunda yaklaşık 726 \$'a yükselmiştir. Dolayısıyla kişi başı ilaç harcamalarının ele alınan dönemde (31 yılda) dolar bazında önemli bir değere ulaştığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Doğuştta Yaşam Beklentisi (Yıl)

Ülkeler / Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021
ABD	75,2	75,6	76,6	77,5	78,5	78,7	77,0	76,3
Almanya	75,1	76,4	77,9	78,9	80,0	80,6	81,0	80,8
Kanada	77,4	78,0	79,2	80,1	81,3	81,8	81,7	81,6
Japonya	78,8	79,5	81,1	82,0	82,8	83,8	84,6	84,4
Fransa	76,6	77,8	79,1	80,2	81,7	82,3	82,2	82,3
Avusturya	75,6	76,7	78,1	79,3	80,6	81,2	81,2	81,2
Güney Kore	71,6	73,7	75,9	78,2	80,1	82,0	83,4	83,5
Yunanistan	76,9	77,6	77,9	79,2	80,4	81,0	81,3	80,1
İtalya	77,0	78,2	79,8	80,8	82,0	82,5	82,2	82,6
Lüksemburg	75,4	76,5	77,9	79,4	80,6	82,3	82,1	82,6
Avustralya	77,0	77,8	79,2	80,8	81,7	82,4	83,2	83,3
Macaristan	69,3	69,8	71,2	72,6	74,2	75,6	75,6	74,2
İrlanda	74,8	75,5	76,5	78,9	80,7	81,5	82,6	82,4
İzlanda	78,0	78,0	79,7	81,5	81,9	82,5	83,1	83,2
İspanya	76,8	78,0	79,0	80,2	81,6	82,8	82,3	83,2
Finlandiya	74,8	76,4	77,5	78,8	79,9	81,5	81,9	81,9
İsveç	77,5	78,7	79,6	80,5	81,5	82,2	82,4	83,1
Çekya	71,4	73,1	75,0	75,9	77,4	78,6	78,2	77,2
Portekiz	74,0	75,3	76,3	78,1	79,0	81,1	81,0	81,4
Norveç	76,5	77,7	78,6	80,0	81,0	82,3	83,2	83,2

Kaynak: WB, 2024

Toplumun sağlık statüsü ve refah düzeyinin en önemli göstergelerinden olan doğuştta yaşam beklentisi, bir toplumda belirli bir yılda doğan bir bireyin kaç yıl yaşayacağını ifade etmektedir. Pek çok faktörden etkilenen doğuştta yaşam beklentisi, sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliği, ulaşılabilirliği, kalitesi ve bu hizmetlerden yararlanabilme imkanı ile yakın ilişkilidir. Ülkelerin sağlığa ayırdıkları kaynakların artışına bağlı olarak hastalık ve ölüm oranları azalarak doğuştta yaşam beklentisi artmaktadır (Tıraş ve Özbek, 2020: 2904). Tablo 2'ye göre 1990 yılında daha az gelişmiş olan Macaristan (69,3), Çekya (71,4) ve Güney Kore'nin (71,6) en düşük yaşam beklentisine sahip olduğu görülmektedir. Nispeten daha gelişmiş olan ülkelerde ise yaşam beklentisi 74,0 ile 78,8 yıl arasında değişmektedir. En yüksek doğuştta yaşam beklentisi 78,8 yıl ile Japonya'dadır. Dönem başında ele alınan ülkelerin yaşam beklentisi ortalaması 75,5 yıldır. Yıllar itibariyle ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısındaki değişim, sağlık hizmetlerinde, sağlık ve ilaç harcamalarında meydana gelen iyileşmelerle birlikte doğuştta yaşam beklentisi de artmıştır. En düşük yaşam beklentisine sahip Macaristan'da doğuştta yaşam beklentisi 31 yılda 4,9 yıl artarak 74,2 yıla çıkmıştır. En yüksek yaşam beklentisi ise aynı dönemde 5,6 yıllık artış sağlayan Japonya'dadır (84,4 yıl). Dönem başında 20 ülkenin ortalama yaşam beklentisi 75,5 yıl iken dönem sonunda 5,9 yıllık artışla 81,5 yıla çıkmıştır. Tablo 2'de en dikkat çekici nokta diğer tüm ülkelerde yaşam beklentisinin ortalama 5,9 yıl artmasına rağmen, dünyada en fazla sağlık ve ilaç harcaması yapan ABD'de yaşam beklentisinin dalgalı bir seyir izleyerek 31 yılda sadece 1,1 yıl artış göstermesidir. Bu durum ABD'de uygulanan sağlık sisteminden kaynaklanıyor olabilir. Burada genel olarak ele alınan ülkelerde yaşam beklentisinin ülkenin, ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik yapısında meydana gelen olumlu gelişmelere paralel olarak değiştiği söylenebilir.

Tablo 3. Kaba Ölüm Oranı (1.000'de)

Ülkeler / Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021
ABD	8,6	8,8	8,5	8,3	8,0	8,4	10,3	10,4
Almanya	11,6	10,8	10,2	10,1	10,5	11,3	11,9	12,3
Kanada	7,3	7,2	7,1	7,1	7,1	7,4	8,1	8,2
Japonya	6,7	7,4	7,7	8,6	9,5	10,3	11,1	11,7
Fransa	9,3	9,1	8,9	8,5	8,5	8,9	9,9	9,8
Avusturya	10,8	10,2	9,6	9,1	9,2	9,6	10,3	10,3
Güney Kore	5,6	5,3	5,2	5,1	5,1	5,4	5,9	6,2
Yunanistan	9,2	9,5	9,7	9,6	9,8	11,2	12,2	13,6
İtalya	9,6	9,8	9,8	9,8	9,9	10,7	12,5	11,9
Lüksemburg	9,9	9,3	8,6	7,8	7,4	7,0	7,3	7,0
Avustralya	7,0	6,9	6,7	6,4	6,5	6,6	6,3	6,7
Macaristan	14,0	14,1	13,3	13,5	13,0	13,4	14,5	16,1
İrlanda	8,9	8,9	8,2	6,8	6,1	6,4	6,5	6,8
İzlanda	6,7	7,2	6,5	6,2	6,4	6,6	6,3	6,3
İspanya	8,6	8,7	8,9	8,8	8,2	9,1	10,4	9,5
Finlandiya	10,0	9,6	9,5	9,1	9,5	9,6	10,0	10,4
İsveç	11,1	10,6	10,5	10,2	9,6	9,3	9,5	8,8
Çekya	12,5	11,4	10,6	10,6	10,2	10,5	12,1	13,3
Portekiz	10,3	10,3	10,2	10,2	10,0	10,5	12,0	12,0
Norveç	10,9	10,4	9,8	8,9	8,5	7,8	7,5	7,8

Kaynak: WB, 2024

Kaba ölüm oranı, bir ülkede bir yılda 1.000 kişi başına düşen ölüm sayısını ifade etmektedir. Bu sayının düşük olması arzu edilmektedir. Ölüm oranı değeri ne kadar düşük ise o ülkede yaşam beklentisi o kadar yükseliyor demektir. Tablo 3'te en fazla ilaç harcaması yapan ülkelere ait kaba ölüm oranları bulunmaktadır. Bu verilere göre İsveç dışında tüm ülkelerde kaba ölüm oranı dalgalı bir seyir izlemektedir. İsveç'te ise kesintisiz bir düşüş söz konusudur. En yüksek ölüm oranlarına sahip ülkeler Macaristan (16,1), Yunanistan (13,6) ve Çekya (13,3) gibi nispeten gelişimini tamamlamamış olan ülkelerdir. En düşük ölüm oranlarına sahip ülkeler ise Güney Kore (6,2), İzlanda (6,3) ve Avustralya (6,7) olarak sıralanmaktadır. Ölüm oranları, yaşam biçimi, sağlık hizmetlerinin sunumu ve bu hizmetlere ulaşım, ülkenin coğrafi yapısı, iklimi ve göç olayları başta olmak üzere pek çok faktörden etkilenmektedir.

Tablo 3'te dikkat çeken en önemli konu, genellikle dönem başında düşme eğilimi gösteren ölüm oranlarının dönem sonuna doğru tekrar yükselme eğilimine girmiş olmasıdır. Bu durum şöyle izah edilebilir. Ülkelerin gelişmesi ile birlikte kişisel gelirin artması, kentleşme, sağlık düzeyinin yükselmesi ve sağlık bilincinin artması, sağlık ve ilaç harcamalarının artması, yaşam biçiminin değişmesi ve bireysel yaşam biçimi oluşturma gibi çeşitli nedenlerden dolayı doğurganlık oranı ve ölüm oranları düşürürken, ortalama ömür artmakta ve nüfus yaşlanmaktadır. Biyolojik bir varlık olan insanın ortalama ömrünün ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte istatistik veriler günümüzde 80-85 yıl olduğunu göstermektedir (Tıraş ve Özbek, 2021: 147). Doğurganlık oranlarının ve ölüm oranlarının düşmesi, bir müddet sonra nüfusun ortalama ömrün üst sınırına gelmiş yaşlı bir nüfus haline gelmesine neden olmaktadır. Yaşlanan nüfus yeni doğumlarla desteklenmediği ve nüfus artışı olmadığı için bir süre sonra ölüm oranları tekrar yükselmeye başlamaktadır. Dolayısıyla tabloda yer alan ülkelerin büyük bölümü gelişimini tamamlamış ve nüfus artışı çok düşük veya hiç olmayan ülkelere dönüşmüş için bu durumun normal olduğu söylenebilir.

AMPIİRİK ANALİZ

Bu bölümde en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan 20 ülkeye ait veri setleri kullanılarak yapılan ekonometrik tahminlere yer verilmektedir.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmada ilaç harcamalarının doğušta yaşam beklentisi ve ölüm oranlarına etkisi dinamik panel veri yöntemi ile araştırılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın kapsamını 2021 yılı itibariyle en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan 20 ülke (ABD, Almanya, Kanada, Japonya, Fransa, Avusturya, Kore Cumhuriyeti, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg, Avustralya, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İspanya, Finlandiya, İsveç, Çekya, Portekiz, Norveç) oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerden toplam ilaç harcaması (Cari \$) verileri OECD veri tabanından, doğušta yaşam beklentisi (Yıl) ve kaba ölüm oranı (1.000 kişi başına) verileri WB veri tabanından elde edilmiştir. Tablo 4'te değişkenlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Göstergeler

Değişken	Açıklama ve Birimi	Kaynak	Dönemi
İlaç harcamaları	Kişi başı, Cari ABD \$	OECD Veritabanı (2024)	1990-2021
Doğuşta yaşam beklentisi	Toplam, Yıl cinsinden	WB Databank (2024)	1990-2021
Kaba ölüm oranı	1.000 Kişi başına, Yıllık	WB Databank (2024)	1990-2021

Kaynak: OECD, 2024; WB, 2024

Ekonometrik tahminler yapılmadan önce Tablo 4'te yer alan değişkenlerin logaritması alınmış ve tam logaritmik modeller kurulmuştur. Modellerde, kişi başı ilaç harcaması *LIH* ile ifade edilirken; doğuşta yaşam beklentisi *LDY* ve kaba ölüm oranı *LOR* olarak ifade edilmektedir. Denklem 1 ve denklem 2, söz konusu değişkenlerle kurulan tam logaritmik iki modeli göstermektedir.

$$\text{Model A: } LDY_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LIH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model B: } LOR_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LIH_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$(i = 1, \dots, 20) \text{ ve } (t = 1990, \dots, 2021)$$

Modelde kullanılan *i*; kesit boyutunu ifade ederken *t*; zaman boyutunu ifade etmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın analizinde dinamik panel veri analizi ve yeni ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Panel veri analizi, yatay kesit birimlerine zaman boyutu ekleyerek değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konmasını sağlamaktadır. Değişkenler arası ilişkinin incelenmesine geçmeden önce uygulanması gereken bazı ön testler bulunmaktadır. Bu testlerden biri yatay kesit bağımlılığının araştırılması ile ilgilidir. Yatay kesit bağımlılığının tespitinde Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2004; Pesaran vd., 2008 tarafından önerilen testler kullanılmaktadır. Uygulanması gereken bir diğer test ise delta testidir. Delta testi, eğim katsayılarının homojenliğini test etmektedir. Bu çalışmada Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirdiği ve eğim katsayılarının homojen olup olmadığını tespit etmekte kullanılan delta testi (Pesaran ve Yamagata, 2008: 67-69) uygulanmıştır. Homojenite testi, "H₀: Eğim katsayıları homojendir" ve "H₁: Eğim katsayıları heterojendir" biçiminde oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde kullanılmaktadır (Örnek ve Türkmen, 2019: 120). Bu ön testler, eş bütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin detaylı incelenmesine temel oluşturmaktadır.

Değişkenlerde birim kök varlığını araştırmak için ikinci nesil panel birim kök testlerinden, yapısal kırılmaları dikkate alan, Panel Fourier LM Birim Kök Testi (Nazlıoğlu ve Karul, 2017) kullanılmıştır. Burada meydana gelebilecek güçlükler Fourier birim kök testleri ile aşılmaya çalışılmaktadır. Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin güvenilirliği kırılma tarihlerinin, sayılarının ve formlarının doğru bir şekilde belirlenmesine bağlıdır. Fourier birim kök testleri hem sert hem de kademeli yapısal kırılmaları dikkate alır. Testin modellenmesinde kırılma formu ve tarihlerinin önceden bilinmesine gerek yoktur (Türkmen, 2022: 113; Kar vd., 2019: 42; Önder, 2022:41). Panel Fourier LM testi, Fourier frekansına bağlı bireysel istatistikler ve standart normal dağılıma sahip panel istatistikleri sunmaktadır. Bu testin küçük örneklem özellikleri, farklı veri üretme süreçlerine dayalı Monte Carlo simülasyonları ile incelenmiştir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017). Bu testin boş hipotezi “birim kök vardır” temel varsayımı üzerine kurulmuştur.

Sapmalı sonuçların çıkmasını önlemek için yapısal kırılmaların dikkate alınması eş bütünleşme testlerinin en önemli konulardan biridir. Dolayısıyla bu çalışmada, panel serilerinde birim kök varlığı dikkate alınarak, Westerlund (2006) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalara izin veren eş bütünleşme testi uygulanmaktadır. İkinci nesil eşbütünleşme testlerinden olan bu test, eşbütünleşme ilişkisini tahmin ederken kırılmaların oluşturduğu etkiyi göz önünde bulundurmada ve yapısal kırılmaları gözardı eden eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir bulgular sunmaktadır. Uygulanan eşbütünleşme testinin sıfır hipotezi “ H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi vardır” varsayımı üzerine kurulu olup; McCoskey ve Kao’nun (1998) LM testine dayanmakta, hem sabitte hem de trendde yapısal kırılmaların tespitine imkan sağlamaktadır. Bu eşbütünleşme testi, açıklayıcı değişkenler arasında içsellik sorunu ve çoklu doğrusal bağlantı durumlarında istatistiksel olarak güçlüdür ve her kesit için farklı sayıda ve farklı tarihlerdeki kırılmalara izin vermektedir (Örnek ve Türkmen 2019:123).

Eşbütünleşme katsayıları Eberhardt ve Bond (2009)’un geliştirdiği Augmented Mean Group Estimator (AMG) yöntemi ile tahmin edilmiştir. AMG yöntemi kesitlerarası bağımlılığın ve katsayılardaki heterojenitenin dikkate alındığı durumlarda kullanılmaktadır. Ayrıca bu yöntem daha doğru sonuçlar elde etmek için verilerin çeşitliliğini ve karmaşıklığını dikkate almaktadır (Ağır ve Türkmen, 2020: 846).

BULGULAR

Bu bölümde çalışmada uygulanan ekonometrik testlerin sonuçlarına yer verilmiştir. Tablo 5’te eş bütünleşme analizinden önce yapılan ön testlerin sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 5’de yer alan ön test sonuçlarından değişkenlerde ve eş bütünleşme denkleminde kesitler arası bağımlılığın varlığı tespit edilirken, kurulan modelin eğim katsayısının heterojen olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen, ikinci nesil panel birim kök testlerinden Fourier LM birim kök testinin uygulanabilmesine imkan sağlamaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birim kök testi sonuçları Tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6’da yer alan Panel Fourier LM birim kök testi sonuçlarına göre, en çok ilaç harcaması yapan 20 ülke için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seviyede birim kök içerdiği bulgusu elde edilmiştir. Bu durum, Westerlund (2006) çoklu yapısal kırılmalı panel eş bütünleşme testinin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Tablo 7’de bu testin sonuçları ve panel eş bütünleşme testinin her bir ülke için belirlediği kırılma tarihleri bulunmaktadır.

Tablo 5. Ön Test Sonuçları

<i>Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı</i>						
	LIH		LDY		LOR	
Testler	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1}	32.175**	0.023	19.507**	0.020	24.229**	0.021
CD _{lm2}	2.145***	0.007	3.441***	0.001	3.301***	0.003
CD _{lm3}	-3.177***	0.000	-3.273***	0.000	-2.452***	0.000
LM _{adj}	5.471***	0.000	3.679***	0.000	4.611***	0.000
<i>Eş Bütünleşme Denklemi Yatay Kesit Bağımlılığı</i>						
	Model A			Model B		
Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1}	25.585***	0.007	31.021***	0.006		
CD _{lm2}	4.066***	0.000	2.125***	0.000		
CD _{lm3}	-2.157**	0.011	-3.110**	0.001		
LM _{adj}	41.288***	0.000	49.637***	0.000		
<i>Eğim Homojenliği</i>						
	Model A			Model B		
Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
$\bar{\Delta}$	11.332***	0.000	8.144***	0.000		
$\bar{\Delta}_{adj}$	12.447***	0.000	9.365***	0.000		

Not: ****' işaretleri %1, ***' işaretleri %5 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Sabitli model kullanılmıştır.

Tablo 6. Panel Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları

	LIH			LDY			LOR		
Ülkeler	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3	Fourier tau LM ₁ k=1	Fourier tau LM ₂ k=2	Fourier tau LM ₃ k=3
ABD	-1.481	-2.712	-1.201	-1.644	-2.744	-1.728	-1.529	-3.276	-2.438
Almanya	-2.122	-1.395	-2.332	-1.587	-1.336	-2.365	-2.150	-1.699	-1.351
Kanada	-1.865	-1.996	-2.138	-0.235	-1.770	-1.333	-3.063	-2.364	-2.779
Japonya	-2.774	-0.054	-2.865	-1.126	-2.753	-0.313	-2.636	-1.997	-0.424
Fransa	-2.264	-1.947	-1.996	-1.911	-2.178	-2.023	-2.984	-0.333	-1.180
Avusturya	-1.635	-2.996	-2.018	-0.913	-1.763	-1.021	-2.758	-0.354	-2.445
Kore	-1.254	0.857	-1.641	-1.304	-0.365	-0.647	-1.156	-3.479	-0.799
Yunanistan	-1.697	-1.196	-1.028	1.442	-2.741	-0.224	-2.685	-2.241	-1.438
İtalya	-2.427	-1.577	-1.865	-2.807	-1.471	-2.180	-2.465	-1.668	-2.241
Lüksembur	-1.573	1.411	-1.814	-2.745	-0.901	-2.838	0.094	-2.304	-2.793
Avustralya	-2.149	-0.976	-0.222	-1.522	-1.925	-0.504	0.091	-0.997	-1.524
Macaristan	-1.988	-1.465	-2.361	0.177	-3.184	-2.775	-2.695	-2.623	-2.810
İrlanda	-1.237	0.574	-1.280	-2.336	-2.323	-1.036	1.504	-1.296	-0.034
İzlanda	-1.177	-0.849	-0.583	-1.578	-0.743	-1.301	-1.083	-2.701	-1.788
İspanya	-2.201	-4.022	-2.335	-1.302	-0.047	-1.754	-2.015	-0.560	-2.094
Finlandiya	-1.741	-1.915	1.792	-2.926	-2.787	-2.266	-2.774	-1.906	-1.773
İsveç	-1.459	-0.235	-0.535	-0.447	-2.918	-2.021	-1.985	-0.552	-1.980
Çekya	-1.667	-2.974	-3.374	-1.766	-0.021	-0.576	0.352	-4.890	-2.524
Portekiz	-2.416	-2.003	-1.207	-0.022	1.194	-1.087	-2.995	-2.623	-0.977
Norveç	-1.333	-0.784	-2.883	-1.999	-1.668	-2.365	-1.428	-1.296	-1.384
Panel Sonucu									
Z _{LM} (İst. Değeri)	3.778	1.845	1.996	3.205	5.223	1.735	4.189	3.629	3.745
p- değeri	1.000	0.992	0.989	1.000	1.000	0.970	1.000	0.999	0.999

Tablo 7. Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Test Sonuçları

		Model A			Model B		
		LM Test İst.	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	LM Test İst.	Asimptotik Olasılık Değ.	Bootstrap Olasılık Değeri
		Yapısal Kırılmasız Model			Yapısal Kırılmasız Model		
<i>Sabitli</i>		3.051	0.000	0.421	2.457	0.001	0.263
<i>Sabit</i>	<i>ve</i>	0.227	0.547	0.867	0.351	0.325	0.532
		Yapısal Kırılmalı Model			Yapısal Kırılmalı Model		
<i>Sabitli</i>		-2.353	0.044	0.425	-3.022	0.065	0.325
<i>Sabit</i>	<i>ve</i>	19.035	0.006	0.522	11.124	0.005	0.507
		Kırılma Tarihleri		Kırılma Tarihleri			
		<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli</i>	<i>Sabitli Model</i>	<i>Sabit ve Trendli</i>		
ABD		1996-2008	2008	2008-2010	2008-2010-2011		
Almanya		2002-2009	2002-2009	2002-2009	2002-2009		
Kanada		2011	2011	2010-2011	2010-2011		
Japonya		1997-2009	1997-2009	1998-2009	1997-1998-2009		
Fransa		2009	2011	2010	2010		
Avusturya		1994-1995-2010	1995-2010	1995-2010	1995-2010		
Kore		1997-2011	1997-2011	1996	1996		
Yunanistan		2009-2011	2009-2011	2009-2011	2009-2011		
İtalya		2008-2011	2008-2011	2009-2012	2008-2009-2012		
Lüksemburg		2007-2009	2009	2009	2009		
Avustralya		1996-2003	1996-2003	2003	2003		
Macaristan		1996-2010	1996-2010	1995-2011	1995-2010-2011		
İrlanda		2011	2009-2012	2009	2009-2012		
İzlanda		2003-2009	2003-2009	2009	2009		
İspanya		1998-2009-2011	1998-2009	2008-2011	2008		
Finlandiya		2011	2001-2011	2011	2011		
İsveç		2004-2012	2004-2012	2012	2012		
Çekya		1997-2011	1997-2011	1996-1997-2011	1997-2011		
Portekiz		1995-2008-2011	1995-2008-2011	1996-2008-2010	1996-2008-2010		
Norveç		2009	2009	2009	2009		

En fazla ilaç harcaması yapan ilk 20 ülkeye ait değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmesinden dolayı, eş bütünleşme testi sonuçlarında bootstrap olasılık değerleri dikkate alınmaktadır. Söz konusu ülke grubu için elde edilen istatistik sonuçlarına göre kurulan her iki model için eş bütünleşme ilişkisinin varlığı üzerine kurulu sıfır hipotezi hem yapısal kırılmalı hem de yapısal kırılmasız modelde reddedilememektedir. Söz konusu ülkeler için kişi başı ilaç harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi ve kişi başı ilaç harcamaları ile ölüm oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Hem panel geneli hem de ülke bazında, uzun dönem eş bütünleşme parametrelerinin hesaplanmasında Eberhardt ve Bond'un (2009) geliştirdiği AMG yöntemi kullanılmıştır. Tablo 8'de uzun dönem katsayı tahminlerini içeren bulgular sunulmaktadır.

Paneli oluşturan ülkelerin 1990-2021 dönemi için uygulanan eş bütünleşme parametreleri incelendiğinde, Model A için panel genelinde kişi başı ilaç harcamasının uzun dönem katsayısının istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Panel geneli için elde edilen bu sonuç, Frech ve Miller'in (1996) ilaç harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi arasında anlamsız

bir ilişki olduğu sonucu ile uyumludur. Ayrıca, Tıraş ve Özbek’inde (2021: 17) ifade ettiği gibi biyolojik bir varlık olan insanın ortalama ömrünün ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte istatistiki veriler günümüzde 80-85 yıl olduğunu göstermektedir. Büyük çoğunluğunu gelişmiş ülkelerin oluşturduğu panel genelinde bu sınıra yaklaşıldığı ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisinde önemli oranlara ulaştığı bilinmektedir. Dolayısıyla doğum oranlarının çok düşük veya hiç olmadığı, yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde ilaç harcamalarında meydana gelen artışın yaşam beklentisini etkilememesi doğal karşılanabilir. Sonuçların ülke bazlı incelenmesinde, kişi başı ilaç harcamalarında meydana gelen %1’lik artışın doğu’da yaşam beklentisini ABD’de %0,02, Avustralya’da %0,2, İrlanda’da %0,3 ve İspanya’da %0,03 oranında arttırdığı bulgusu elde edilmiştir. Ülke bazlı elde edilen bu sonuçlar, Frech ve Miller’in (1996) çalışmasında ulaştığı ilaç harcamalarının 40 ve 60 yaşındaki bireylerin yaşam beklentisini artırdığı, Shaw vd., (2005)’nin ilaç harcamalarının orta ve ileri yaşlarda yaşam beklentisini olumlu etkilediği, Lichtenberg vd.’nin (2014) ilaç inovasyonunun yaşam beklentisini artırdığı, Bölükbaşı vd. (2020) ve Magazzino vd.’nin (2024) ilaç harcamalarının doğu’da yaşam beklentisini artırdığı bulgularını desteklemektedir. Buna mukabil ilaç harcamalarında meydana gelen %1’lik artışın doğu’da yaşam beklentisini Almanya’da %0,4 ve Kanada’da %0,1 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8. Panel Eş Bütünleşme Katsayı Tahmin Sonuçları

	Model A			Model B		
	LDY=f(LIH)			LOR=f(LIH)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
AMG	0.124	0.322	0.773	0.023**	0.044	0.036
ABD	0.027***	0.108	0.000	0.079***	0.015	0.000
Almanya	-0.465**	0.095	0.011	1.111**	0.267	0.000
Kanada	-0.110*	0.018	0.067	0.075***	0.012	0.000
Japonya	0.412	0.224	0.245	-0.188**	0.082	0.022
Fransa	1.001	0.784	0.655	0.113**	0.047	0.016
Avusturya	0.022	0.730	0.277	-0.590	0.459	0.199
Kore	-0.066	0.234	0.355	1.460	0.949	0.124
Yunanistan	-0.302	0.159	0.636	0.350	0.788	0.656
İtalya	-0.457	0.172	0.554	-0.737**	0.319	0.021
Lüksemburg	0.021	0.268	0.147	0.247	0.435	0.570
Avustralya	0.271*	0.070	0.068	-0.891	0.640	0.164
Macaristan	0.744	0.252	0.451	-0.510*	0.287	0.075
İrlanda	0.362**	0.026	0.032	0.038	0.061	0.535
İzlanda	0.027	0.662	0.965	1.460	0.949	0.124
İspanya	0.035*	0.020	0.069	0.023**	0.011	0.019
Finlandiya	0.665	0.354	0.677	1.112	0.072	0.948
İsveç	-0.573	0.970	0.865	0.778	0.187	0.873
Çekya	1.562	0.965	0.560	0.074***	0.303	0.008
Portekiz	0.658	0.970	0.335	1.758	0.325	0.462
Norveç	0.386	0.412	0.196	0.086	0.270	0.975

Not: “****” işareti %1, “***” işareti %5 seviyesinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Diğer yandan, Model B için elde edilen sonuçlara göre panel genelinde kişi başı ilaç harcamasının uzun dönem katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu ülke grubunda kişi başı ilaç harcamalarında meydana gelen %1’lik artışın ölüm oranlarını %0,02

arttırdığı bulgusu elde edilmiştir. Bu sonuç, ülkelerde yaşlı nüfusun artması ve insan hayatının doğal sınırına yaklaşmasıyla birlikte ilaç kullanımının artmasının da ölüm oranlarını düşürmede etkili olmadığına işaret etmektedir. Sonuçlar ülke bazlı incelendiğinde ise kişi başı ilaç harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın ölüm oranını ABD'de %0,07, Almanya'da %1,1, Kanada'da %0,07, Fransa'da %0,1, İspanya'da %0,02 ve Çekya'da %0,07 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Panel geneli ve ülke bazlı elde edilen bu bulgular Arulmani (2019) ve Clayton (2019)'nın çalışmalarından elde ettikleri ilaç harcamalarındaki artışın ölüm oranlarını düşürdüğü sonucu ile çelişmektedir. Beklentiler doğrultusunda sonuçların elde edildiği bu iki çalışma ABD için yapılmıştır. Ölüm oranlarını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri yaşam biçimi, beslenme alışkanlıkları ve sağlık hizmetlerine ulaşımıdır. Buna karşın kişi başı ilaç harcamalarında meydana gelen %1'lik artışın ölüm oranını Japonya'da %0,2, İtalya'da %0,7 ve Macaristan'da %0,5 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülke bazlı elde edilen bu sonuçlar ise Arulmani (2019) ve Clayton (2019)'nın çalışmalarından elde ettikleri sonuçları desteklemektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Son on yılda dünya genelinde kullanımı %36 artış gösteren ilaçlar sağlık hizmetleri içerisinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. İlaç kullanımına paralel olarak ilaç harcamaları da her yıl %3 artmaktadır. OECD ülkelerinde sağlık harcamaları içerisinde ilaç harcamalarının oranı yaklaşık %16'dır. Bazı ülkelerde (ABD) ise GSYİH'nin %2,5'ne kadar yükselmektedir. Günümüzde ilaçlar, üretimi, tüketimi, fiyatlandırılması, vb. açılardan toplumu ve toplum sağlığını yakından ilgilendirmektedir. İlaç harcamalarının da sağlık harcamaları gibi ölüm oranlarını düşürdüğü, insan ömrünü uzattığı ve yaşam kalitesini yükselttiği ifade edilmektedir. Bu çalışmada, en fazla kişi başı ilaç harcaması yapan 20 ülkede 1990-2021 dönemi verileri kullanılarak, ilaç harcamaları ile ölüm oranları ve doğuştan beklenen beklentisi arasındaki ilişki panel ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, panel genelinde kişi başı ilaç harcamasının uzun dönem katsayısının doğuştan yaşam beklentisi için istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilirken, ölüm oranları için uzun dönem katsayısının istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre panelde, ilaç harcamalarında meydana gelen %1'lik artış ölüm oranlarını %0,02 oranında artırmaktadır. Ülke bazlı yapılan analizlerde ise ilaç harcamalarının doğuştan yaşam beklentisi ve ölüm oranları üzerinde farklı etkiler yaptığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular beklentilerle uyumlu olmasa da sağlık ve ilaç harcamalarının planlanmasında değerlendirilebilir. Ayrıca bu çalışmanın literatürde var olan boşluğun doldurmasına katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Çalışmanın farklı değişkenler eklenerek farklı ülkeler (gelişmekte olan ülkeler gibi) için tekrarlanması farklı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Ağır, H. ve Türkmen, S. (2020). Ekonomik Büyümeye Etkisi Bakımından Doğal Kaynaklar: Dinamik Panel Veri Analizi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3): 840-852

Arulmani, S. (2019). *Prescription Drug Expenditures, New Drug Launches, and Disease-specific Mortality*. Department of Economics Stanford University Undergraduate Honors Thesis. <https://purl.stanford.edu/pp597wz6752>

Bölükbaşı, N., Işık, H. and Söyler, S. (2020). Relationships Between Pharmaceutical Expenditures and Life Expectancy: Assessment for Turkey and OECD Countries, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(3): 183-187.

- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Clayton, D.H. (2019). The Effect of Prescription Drug Coverage on Mortality: Evidence from Medicaid Implementation, *Journal of Health Economics*, 63: 100-113.
- Clemente, J., Marcuello, C. and Montanes, A. (2007). Pharmaceutical Expenditure, Total Health-Care Expenditure And GDP, *Health Economics*, 17: 1187-1206.
- DPT. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, İlaç Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2540 - İK: 556. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Ilac-Sanayii-OIK-Raporu.pdf>
- Eberhardt, M. and Bond, S. (2009). Cross-Section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator, *MPRA Paper No. 17870*. https://mpa.ub.uni-muenchen.de/17870/2/MPRA_paper_17870.pdf
- Frech, H. E. and Miller, R. D. (1996). The Productivity of Health Care and Pharmaceuticals: An International Comparison, *UCLA: Research Program in Pharmaceutical Economics and Policy*. <https://escholarship.org/uc/item/0d90459k>
- IQVIA. (2023). *Türkiye İlaç Sektörü Raporu*, https://www.aifd.org.tr/wp-content/uploads/2023/12/IQVIA_TURKIYE-ILAC-SEKTORU_RAPORU_.pdf
- Kar, M., Ağır, H. ve Türkmen, S. (2019). Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketiminin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Panel Ekonometrik Analizi, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3): 37-48.
- Lichtenberg, F. R., Tatar, M. and Çalışkan, Z. (2014). The Effect of Pharmaceutical Innovation on Longevity, Hospitalization and Medical Expenditure in Turkey, 1999-2010. *Health Policy*, 117(3): 361-373.
- Magazzino, C., Auteri, M., Schneider, N., Ofria, F. and Mele, M. (2024), Pharmaceutical Consumption, Economic Growth And Life Expectancy In The OECD: The Application of A New Causal Direction From Dependency Algorithm And A Deepnet Process, *Journal of Economic Studies*, 51(9): 249-271.
- Mccoskey, S. and Kao, C. (1998). A Residual-Based Test of The Null of Cointegration in Panel Data, *Econometric Reviews*, 17(1): 57-84.
- Nazlıoğlu, S. and Karul, C. (2017). Panel LM Unit Root Test with Gradual Structural Shifts, *In 40th International Panel Data Conference* (ss 7-8).
- OECD (2024), Pharmaceutical Spending (Indicator). <https://www.oecd.org/en/data/indicators/pharmaceutical-spending.html> (Erişim Tarihi: 03.07.2024).
- Önder, F. (2022). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Journal of Economics And Research*, 3(2): 36-48.
- Örnek, İ. ve Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Journal of The Cukurova University Institute of Social Sciences*, 28(3): 109-129.
- Özbucak Albar, B. (2024). Günümüzde Türk İlaç Endüstrisi ve Tıbbi Satış Mümessilleri: Bir Durum Değerlendirmesi, *EJONS International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences*, 8(1): 116-125.

- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Discussion Paper No: 1240. <https://repec.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of econometrics*, 142(1): 50-93.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1): 105-127.
- Pınar, N. (2012). Ülkemizde İlaç Harcamaları, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19(1): 59-65.
- Shaw, J. W. Horrace, W. C. and Vogel, R. J. (2005). The Determinants of Life Expectancy: An Analysis of the OECD Health Data, *Southern Economic Journal*, 71(4): 768-783.
- Şemin, S. (1998). *Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İlaç*, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, ISBN 975-6984-06-6. <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/ilac>
- Şenol, O., Akbulut, F., Gençtürk, M. ve Gökkaya, D. (2022). Ekonomik Değişkenlerin İlaç Harcamaları Üzerine Etkisinin Panel Veri Analiz Yöntemi İle İncelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(2): 54-75.
- TCTB (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı). (2023). *İlaç ve Eczacılık Ürünleri Sektörü, Sektör Raporları*, İhracat Genel Müdürlüğü Kimya Ürünleri ve Özel İhracat Daire Başkanlığı. <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/%C4%B0la%C3%A7%20ve%20Eczac%C4%B1%C4%B1k%202023.pdf> Erişim Tarihi: 03.07.2024
- Tıraş, H. H. ve Özbek, S. (2000). OECD Ülkelerinde Doğuşta Yaşam Beklentisinin Belirleyicilerinin Ekonometrik Analizi, *Business & Management Studies: An International Journal (BMIJ)*, 8(3): 2893-2923.
- Tıraş, H. H. ve Özbek, S. (2021). Doğuşta Yaşam Beklentisini Etkileyen Faktörlerin Tahmini: E-7 Ülkeleri Örneği, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2): 145-167.
- Tidjani Mahamat, A. ve Altıntaş, L. (2000). Akut Zehirlilik Denemeleri ve Öldürücü Doz 50, *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 11(3): 151-160.
- Türkmen, S. (2022). Finansallaşma Ve Enerji Tüketimi İlişkisinin Analizi: Türk Devletleri Teşkilatı'ndan Ampirik Kanıtlar, *Journal of Economics and Research*, 3(1): 109-122.
- WB (World Bank), (2024). World Development Indicators (WDI), DataBank, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 03.07.2024)
- Westerlund, J. (2006). Testing For Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68(1): 101-132.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Turizmde Gizli Tehlike: Birlikte Değer Yıkımının Müşteri Şikâyetleri Üzerinden İncelenmesi

Doç. Dr. Tolga Fahri ÇAKMAK, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Kdz. Ereğli Turizm Fakültesi, Zonguldak, e-posta: tolgafcakmak@beun.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7952-1102>

Arş. Gör. Merve SAĞCAN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Kdz. Ereğli Turizm Fakültesi, Zonguldak, e-posta: merve.gurge@beun.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4071-2446>

Öz

Bu çalışma, turizm sektöründe birlikte değer yıkımını müşteri şikâyetleri üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Şikayetvar.com web sitesinden elde edilen 589 müşteri şikâyetinin nitel içerik analizi temelinde gerçekleştirilmiştir. Şikâyetler; turist rehberleri, seyahat acenteleri, konaklama işletmeleri ve otobüs kaptanları gibi çeşitli paydaşlar arasında yaşanan olumsuz etkileşimleri kapsamaktadır. Analiz sonuçları, müşteri memnuniyetsizliğinin başlıca nedenleri olarak kötü organizasyon, iletişim eksiklikleri, hijyen sorunları ve profesyonellikten uzak personel davranışlarını işaret etmektedir. Bu bulgular, hizmet kalitesini düşüren temel faktörlerin organizasyonel yetersizlikler ve çalışan davranışları olduğunu göstermektedir. Özellikle rehberlerin ilgisizliği ve bilgi eksikliği, seyahat acentelerinin kötü organizasyonu ve iletişim sorunları, konaklama işletmelerinde hijyen eksiklikleri, otobüs kaptanlarının ise güvenlik ihlalleri müşteri deneyiminde ciddi memnuniyetsizliklere yol açmaktadır. Araştırma, turizm sektöründe sürdürülebilir başarı için hizmet sağlayıcıların dijital şikâyet yönetim sistemlerini ve müşteri deneyimi izleme teknolojilerini kullanmasının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, kültürel farkındalık ve sürdürülebilirlik uygulamaları, müşteri beklentilerini daha iyi karşılamak adına kritik bir rol oynamaktadır.

* Bu çalışma, VI. Ulusal Turist Rehberliği Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizmde Birlikte Değer Yıkımı, Müşteri Şikâyetleri Analizi, Turizmde Hizmet Kalitesi, Turizm Sektörü Paydaş Etkileşimleri, Sürdürülebilir Turizm Stratejileri.

Makale Gönderme Tarihi: 03.08.2024

Makale Kabul Tarihi: 01.11.2024

Önerilen Atıf:

Çakmak, T. F. ve Sağcan, M. (2024). Turizmde Gizli Tehlike: Birlikte Değer Yıkımının Müşteri Şikâyetleri Üzerinden İncelenmesi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 872-893.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2024, 7(11): 872-893. DOI:10.26677/TR1010.2024.1469
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Hidden Danger in Tourism: Examining Value Co-Destruction through Customer Complaints

Associate Prof. Dr. Tolga Fahri ÇAKMAK, Zonguldak Bülent Ecevit University, Kdz. Ereğli Faculty of Tourism, Zonguldak, e-mail: tolgafcakmak@beun.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7952-1102>

Research Assistant Merve SAĞCAN, Zonguldak Bülent Ecevit University, Kdz. Ereğli Faculty of Tourism, Zonguldak, e-mail: merve.gurge@beun.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4071-2446>

Abstract

This study aims to analyze value co-destruction in the tourism sector through customer complaints. The research is based on a qualitative content analysis of 589 customer complaints obtained from the Şikayetvar.com website. The complaints encompass negative interactions between various stakeholders, such as tour guides, travel agencies, accommodation providers, and bus drivers. The analysis results indicate that the main causes of customer dissatisfaction include poor organization, communication breakdowns, hygiene issues, and unprofessional behavior by staff. These findings show that the key factors reducing service quality are organizational inefficiencies and employee conduct. Specifically, tour guides' lack of attention and information, travel agencies' poor organization and communication issues, hygiene deficiencies in accommodation, and bus drivers' safety violations lead to significant dissatisfaction in the customer experience. The research highlights the importance of service providers in the tourism sector utilizing digital complaint management systems and customer experience monitoring technologies to achieve sustainable success. Furthermore, cultural awareness and sustainability practices play a critical role in better meeting customer expectations.

Keywords: Value Co-Destruction in Tourism, Customer Complaints Analysis, Service Quality in Tourism, Tourism Industry Stakeholder Interactions, Sustainable Tourism Strategies.

Received: 03.08.2024

Accepted: 01.11.2024

Suggested Citation:

Çakmak, T. F. and Sağcan, M. (2024). Hidden Danger in Tourism: Examining Value Co-Destruction through Customer Complaints, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 872-893.

GİRİŞ

Turizm sektörü küresel ekonomiye sağladığı önemli katkı, istihdam yaratma potansiyeli ve kültürel etkileşimleri teşvik etme rolü ile dünya genelinde öne çıkan bir endüstridir. Ancak, bu sektördeki dinamikler son derece karmaşık olup, sektör içindeki farklı paydaşlar arasındaki etkileşimler hem değer yaratımı hem de değer yıkımı gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda, müşteri şikâyetleri, turizm sektöründe önemli bir rol oynamakta ve değer yıkımının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Şikâyet, genel anlamda bir bireyin, bir ürün veya hizmetle ilgili memnuniyetsizliğini ifade ettiği bir eylem olarak tanımlanmaktadır (Jacoby ve Jaccard, 1981). Günümüz dijital çağında, bu şikâyetlerin büyük bir kısmı çevrimiçi platformlar aracılığıyla yapılmakta, yalnızca olumsuz yorumlar içermekle kalmayıp, aynı zamanda hizmet aksaklıkları ve bu sorunların diğer müşterilerin yardımıyla nasıl çözüldüğüne dair anlatılar da içermektedir (Xu vd., 2016). Özellikle turizm sektöründe, bireyler seyahat ettiklerinde, alıştıkları çevrenin dışına çıktıkları için olumsuz deneyimlere karşı daha hassas hale gelebilmektedirler (Cohen, 2004; Pearce, 2005). Bu nedenle, turizmde hizmet iyileştirme sürecinin yönetimi ve şikâyetlerle başa çıkma stratejileri geliştirmek sektörde faaliyet gösteren şirketler için büyük önem taşımaktadır (Wei vd., 2012).

Turizm sektöründeki olumsuz etkileşimlerin daha geniş bir perspektiften ele alındığı birlikte değer yıkımı kavramı, hizmet sürecine dâhil olan aktörlerin iş birliğinin olumsuz bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir (Ple ve Caceres, 2010; Echeverri ve Skalen, 2011; Smith, 2013). Birlikte değer yıkımı, hizmet sistemleri arasındaki etkileşimlerin başarısızlıkla sonuçlanarak en az bir tarafın refahında düşüşe yol açtığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Ple ve Caceres, 2010). Bu kavram, refahtaki düşüşün soyut (olumsuz duygular gibi) ve somut (maddi kayıplar gibi) etkilerini kapsamakta ve hem müşteriler hem de hizmet sağlayıcılar için hayal kırıklığına yol açabilmektedir (Prior ve Marcos-Cuevas, 2016; Makkonen ve Olkkonen, 2017).

Birlikte değer yıkımını konu edinen önceki çalışmalar; birlikte değer yıkımı süreci (Smith, 2013), birlikte yıkım kavramının anlamı (Ple ve Caceres, 2010), birlikte yaratma ve birlikte yok etme (Echeverri ve Skalen, 2011) konularına ağırlık vermişlerdir. Mevcut çalışmalar, işletmeler arası ilişkiler bağlamında birlikte değer yıkımını incelemişlerdir (Prior ve Marcos-Cuevas, 2016; Makkonen ve Olkkonen, 2017). Bankacılık sektörü (Kashif ve Zarkada, 2015), bisiklet paylaşımı (Yin vd., 2018), spor yönetimi (Stieler vd., 2014), çevrimiçi kanallar (Quach ve Thaichon, 2017; Zhang vd., 2018), oteller (Sthapit ve Björk, 2020) ve turizmde sosyal medya (Dolan vd., 2019) dâhil olmak üzere birlikte değer yıkımına yol açan sebepleri (Jarvi vd., 2018) incelemişler ve bu konuda daha fazla araştırmaya duyulan ihtiyacı (Echeverri ve Skalen, 2011; Prior ve Marcos-Cuevas, 2016; Vafeas vd., 2016; Ple, 2017; Sthapit ve Björk, 2020) vurgulamışlardır.

Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe birlikte değer yıkımı olgusunu müşteri şikâyetleri üzerinden incelemek, bu yıkımın hangi paydaşlar arasında ve hangi durumlarda gerçekleştiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, turizmde birlikte değer yıkımının belirlenmesi, sektörün sürdürülebilirliği ve uzun vadeli başarısı açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada değer yıkımının belirlenmesi sürecinde Şikayetvar.com sitesinden elde edilen veriler kullanılmıştır. Verilerin alındığı bu site, geniş kullanıcı tabanı ve kullanıcıların doğrudan deneyimlerini paylaştıkları bir platform olması nedeniyle, müşteri memnuniyetsizliğine dair zengin ve çeşitli veri sunmaktadır. Literatürde, çevrimiçi şikâyet platformlarının tüketici memnuniyetsizliğini anlama ve hizmet iyileştirmeye yönelik geri bildirim toplama açısından önemli bir kaynak olduğu belirtilmektedir (Sparks ve Browning, 2010). Ayrıca, bu tür platformlardan elde edilen verilerin, kullanıcıların gerçek deneyimlerini yansıtması, araştırmalarda kullanılan verilerin doğruluğunu ve temsiliyetini artırarak çalışmanın bulgularını hem geçerli hem de güvenilir kılmaktadır (Park ve Lee, 2009; Pantano vd., 2019). Bu özellikler, Şikayetvar.com'dan elde edilen

verilerin bu araştırmada etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, turizm sektöründe değer yıkımının azaltılması için stratejik öneriler sunarak hem teorik hem de pratik anlamda sektöre katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Sosyal Değişim Teorisi ve Hizmet Baskın Mantık

Sosyal Değişim Teorisi (SDT), 1958 yılında Homans tarafından ortaya atılmış olup; kökenlerini sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinlerine dayandırmaktadır. Teori, özellikle örgütsel davranış araştırmalarıyla yakından ilişkilidir ve bireyler ile gruplar arasındaki kaynak değişimlerini içeren etkileşimleri analiz etmeye olanak tanımaktadır (Ap, 1992). Bu teori, bireylerin başkalarının ödüllendirici tepkilerine göre hareket ettiğini öne sürmektedir (Cropanzano ve Mitchell, 2005).

Lawler vd. (2000), sosyal değişimi “birden fazla aktörün, kendi başlarına ya da diğer ilişkilerde elde edebileceklerinden daha üstün faydalar sağlamak amacıyla yürüttükleri ortak bir faaliyet” olarak tanımlamaktadır. Sosyal etkileşimler, bireyler arasında olumlu duyguların oluşmasını sağlayabilmekte ve bu etkileşimler devam ettikçe belirsizlik azalmakta, duygusal süreçler de daha dengeli hale gelmektedir. Bu da ilişkilerin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır (Lawler vd., 2000). Blau'nun (1964) katkılarıyla gelişen karşılıklılık ilkesi, bireylerin karşılıklı fayda sağladıkça birbirlerine yardım etme ihtiyacı hissettiklerini belirtmektedir.

SDT, hizmet sunumu (Yi ve Gong, 2009), hizmet telafisi (Choi vd., 2014), müşteri ilişkileri yönetimi (Gefen ve Ridings, 2002) ve sürdürülebilir tüketim (Wang vd., 2019) gibi çeşitli tüketim bağlamlarında uygulanmıştır. Turizm araştırmalarında ise özellikle yerel halkın turizme yönelik algılarını ve tutumlarını incelemek için kullanılmıştır (Hadinejad vd., 2019). Choo ve Petrick (2014) gibi araştırmacılar, sosyal etkileşimlerin memnuniyet üzerinden davranışsal niyetleri nasıl etkilediğini inceleyen ampirik çalışmalar yapmıştır.

SDT ayrıca Hizmet Baskın Mantık (Service-Dominant Logic, SDM) ile ilişkilendirilmiştir. SDM, pazarlamada önemli bir paradigma değişimini ifade eden ve soyutluk, değişim süreçleri ve ilişkiler üzerine odaklanan bir yaklaşımdır (Lusch ve Vargo, 2006). SDM'nin temel ilkelerinden biri, müşterilerin diğer kaynaklar üzerinde etkili bir edimsel kaynak olarak görülmesi ve firmanın değer yaratma sürecinde iş birliği yapan bir ortak olarak yer almasıdır (Lusch vd., 2007). Auh vd. (2007), birlikte değer yaratımını müşterilerin hizmetin oluşturulması ve sunulması sürecine katılımı olarak tanımlamaktadır.

SDM üç ana unsurdan oluşmaktadır. Birincisi, pazarlamada soyut süreçlere ve ilişkilere dayanan paradigma değişimidir (Parvatiyar ve Sheth, 1999). İkinci olarak, rekabetin hizmet aracılığıyla sürdürülebileceğini vurgulayan dokuz temel prensip belirlenmiştir; bu prensipler bilgi ve iş birliğine dayanmaktadır (Lusch vd., 2007). Üçüncüsü, firmanın müşterilerini ve ortaklarını edimsel kaynaklar olarak görmesi gerektiği anlayışıdır (Lusch vd., 2007; Li ve Petrick, 2008).

SDM'ye göre, müşteri değer yaratma süreci, şirketler tarafından kolaylaştırılır ve bu değer, karşılıklı etkileşim ve katılım yoluyla hem şirket hem de müşteri tarafından ortaklaşa oluşturulur (Vargo ve Lusch, 2004, 2008; Grönroos ve Voima, 2013). Bu bağlamda, müşteriler aktif katılımcılar olarak görülür ve hizmet süreçlerinde anlamlı bir rol oynarlar.

Turizm bağlamında, birlikte yaratılan deneyimler, turistlerin etkinliklere aktif katılımı ve diğer bireylerle etkileşimleri sonucu oluşan psikolojik olayların toplamı olarak tanımlanmaktadır (Campos vd., 2016). Önceki çalışmalar, birlikte yaratım sürecine katılan turistlerin bu deneyimleri daha değerli bulduklarını ve daha memnun kaldıklarını göstermektedir (Prebensen ve Xie, 2017).

Sugathan ve Ranjan (2019), yüksek birlikte yaratım içeren deneyimlerin turistlerin yeniden ziyaret etme niyetlerini artırdığını belirtmektedir. Zhang vd. (2019) ise, birlikte yaratılan deneyimlerin memnuniyet ve davranışsal niyetler üzerindeki güçlü etkisini vurgulamaktadır.

Turizmde Değer Yaratımı Süreçleri

Turizm bağlamında, birlikte değer yaratmanın rolü karmaşık ve kritik olarak görülmektedir (Rihova vd., 2018). Bunun sebebi, bu sürecin seyahatin öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşmesi ve sosyal etkileşim unsurları içermesidir (Prebensen vd., 2013). Genel olarak, hizmet merkezli yaklaşımlar ve hizmet baskın mantık üzerine yapılan araştırmalar, etkileşimlerin aktif bir süreç olduğunu ve bu sürecin değer ortak yaratımına yol açtığını varsaymaktadır. SDM, değeri; müşterilerin pazarlamacılar tarafından sunulan değer önerilerini kendi deneyim bağlamlarında uygulamaları, deneyimlemeleri veya kişiselleştirmeleri sonucunda ortaya çıkan "dinamik, duruma bağlı, anlam yüklü ve fenomenolojik bir yapı" olarak tanımlamaktadır (Rihova vd., 2015; Vargo ve Lusch, 2016). Birlikte değer yaratma, genellikle birbirinden bağımsız hareket eden birden fazla aktörün, birbirlerinin refahına katkıda bulunacak eylemlerde bulunmaları olarak açıklanmaktadır (Vargo ve Lusch, 2016).

Turizm alanında, hem teorik (Binkhorst ve Den Dekker, 2009; Sfantla ve Björk, 2013; Cabiddu vd., 2013; Rihova vd., 2015; Rihova vd., 2018) hem de ampirik yaklaşımlar (Grissemann ve Stokburger-Sauer, 2012; Mathis vd., 2016; Prebensen ve Xie, 2017), birlikte değer yaratımının önemini vurgulamaktadır. Mathis vd. (2016) bu süreci turizm profesyonelleriyle işbirliği yoluyla ele almış, Hamilton ve Alexander (2013) ise çevrimiçi turizm topluluklarına katılımı incelemiştir. Xu vd. (2021), müşteriden müşteriye etkileşimlere odaklanarak, çevrimiçi bir ortamda değer yaratma yeteneğini değerlendirmiştir. Birlikte değer yaratımı araştırmalarının büyük bir bölümü, teknolojinin bu süreci nasıl kolaylaştırdığına odaklanmıştır (Cabiddu vd., 2013).

Ancak, Plé ve Cáceres (2010), aktörler arasındaki etkileşimlerin her zaman olumlu sonuçlar doğurmadığını, aksine, aktörlerin kaynakları yanlış veya kasıtlı olarak kötüye kullanması durumunda birlikte değer yıkımının ortaya çıkabileceğini öne sürmektedir. Echeverri ve Skálén (2011) ise, birlikte değer yıkımının, tutarsız unsurlar içeren etkileşimlerden kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Dolan vd. (2019) ise turistlerin sosyal medyadaki şikâyetlerinin, hem birlikte değer yaratımı hem de birlikte değer yıkımı içerebilen etkileşimli bir değer oluşturma süreci olduğunu savunmaktadır.

Birlikte değer yaratımı üzerine yapılan eleştirel çalışmalar (Bonsu ve Darmody, 2008; Cova ve Dalli, 2009), bu süreçlerin sadece olumlu sonuçlar doğurmadığını kabul etmektedir. Bununla birlikte, Zhang vd. (2018), birlikte değer yaratımının, müşteri memnuniyetini artıran ve empatik, duyarlı çalışan etkileşimlerini içeren bir süreç olduğunu belirtmektedir. Ancak, müşteriler kaba çalışan davranışları, kayıtsızlık, şirket temsilcileriyle yüzleşme, teknik aksaklıklar ve yetersiz şikâyet kanalları gibi olumsuz değer katılım davranışlarıyla karşılaştıklarında, birlikte değer yıkımı ortaya çıkabilmektedir. Buna paralel olarak, birlikte değer yıkımını birlikte değer yaratım sürecine dönüştürmek, kaybedilen değer geri kazanılması için etkileşimdeki taraflardan birinin veya her ikisinin aldığı önlemler ve uygulamalar anlamına gelebilmektedir (Kaur vd., 2020). Ayrıca, birlikte değer yıkımı ve birlikte değer yaratımının birbirini dışlayan kavramlar olmadığı ve bir arada var olabileceği ve birbirlerini dönüştürebileceği belirtilmektedir (Cabiddu vd., 2019).

Araştırmalar, birlikte yaratımın derecesi ile müşterilerin yeni hizmetlere yönelik olumlu değerlendirmeleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu, ayrıca ödeme istekliliklerini de artırdığını ortaya koymuştur (Xu vd., 2018; Tu vd., 2018). Ancak, son dönem çalışmaları genellikle birlikte

değer yaratımını kavramsal düzeyde incelemiş (Camilleri ve Neuhofer, 2017) ve çalışan davranışlarına odaklanmıştır (Boadi vd., 2022).

YÖNTEM

Bu araştırmada, turizm sektöründe birlikte değer yıkımını incelemek amacıyla nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmaların, karmaşık sosyal olguları anlamak ve derinlemesine bilgi elde etmek için ideal olduğu düşünülmektedir (Creswell, 2013). Bu bağlamda, Şikayetvar.com platformundan elde edilen müşteri şikâyetleri, sektördeki paydaşların (seyahat acentaları, konaklama işletmeleri, turist rehberleri ve diğer turistler) etkileşimleri sonucu ortaya çıkan olumsuz deneyimleri analiz etmek için kullanılmıştır. Müşteri şikâyetleri, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti araştırmalarında önemli bir veri kaynağı olarak kabul edilmektedir (Grönroos, 2007).

Veriler, Türkiye'nin tüketici şikâyet platformlarından birisi olan Şikayetvar.com'dan toplanmıştır. Çevrimiçi platform, tüketici şikâyetlerinin geniş bir veri tabanını sunduğu ve kullanıcıların gerçek deneyimlerini yansıttığı için tercih edilmiştir (Pantano, Priporas, ve Migliano, 2019; Sparks ve Browning, 2010). Wirtz ve Mattila (2004) da tüketici şikâyetlerinin hizmet iyileştirme sürecindeki kritik rolünü vurgulamaktadır. Turizm sektörüne yönelik şikâyetlerin analiz edilmesi amacıyla, belirli anahtar kelimeler ("otel", "tur rehberi", "seyahat acentası", "rezervasyon") kullanılarak, son iki yıl içerisinde gönderilen şikâyetler taranmıştır. Bu zaman dilimi, güncel eğilimleri ve sorunları yansıtmak açısından yeterli görülmüştür (Barber, 2014). Belirlenen kriterlere göre 2024 yılı Ocak-Şubat ayları arasında veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama sürecinde, şikâyetlerin araştırmanın amacına uygun olmasını sağlamak için belirli kriterler belirlenmiştir:

- *Şikâyetlerin turizm sektörü ile ilgili olması:* Turizmle doğrudan ilgili olmayan şikâyetler, veri setine dâhil edilmemiştir.
- *Paydaşlar arasındaki etkileşimleri kapsamaması:* Şikâyetler, turizm sektöründeki farklı paydaşlar (seyahat acentaları, konaklama işletmeleri, turist rehberleri ve diğer turistler) arasındaki etkileşimleri içerecek şekilde veri setine dâhil edilmiştir.
- *Detaylı ve spesifik olayları anlatması:* Yüzeysel veya belirsiz ifadeler içeren şikâyetler, analizin doğruluğunu artırmak adına hariç tutulmuştur. Bu kriterler doğrultusunda uygun olan 589 şikâyet, MAXQDA yazılımında analiz edilmek üzere veri setine dâhil edilmiştir.

Toplanan şikâyet verileri, nitel veri analizi için geliştirilmiş MAXQDA yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. MAXQDA, büyük veri setlerini sistematik olarak incelemek ve içerik analizi yapmak için uygun bir araç olarak bilinmektedir (Kuckartz, 2014). Veri analizi süreci aşağıdaki adımları içermektedir:

- *Veri Temizliği:* Öncelikle, verilerin gözden geçirilmesi ve gereksiz veya tekrar eden şikâyetlerin çıkarılması sağlanmıştır. Bu aşama, veri setinin doğruluğunu ve geçerliliğini artırmak için önemlidir (Silverman, 2016).
- *Tematik Kodlama:* Araştırmanın teorik çerçevesine ve araştırma sorularına uygun olarak tematik kodlama yapılmıştır. Tematik analiz, nitel verilerin kodlanarak temalar altında toplanması sürecini içermektedir (Braun ve Clarke, 2006). Bu çalışmada, hizmet kalitesi, müşteri ilişkileri, rehberlik ve bilgilendirme gibi ana temalar oluşturulmuş ve her biri altında alt kodlar belirlenmiştir.

- *Kodlar Arası İlişkiler*: MAXQDA'nın sunduğu görselleştirme araçları kullanılarak, kodlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu analiz, farklı paydaşlar arasındaki etkileşimlerin nasıl değerlendirildiğini anlamada yardımcı olmuştur (Bazeley, 2013).
- *Frekansta Analiz*: Kodlanmış verilerin frekans analizi yapılmış ve hangi temaların şikâyetlerde daha sık tekrar ettiği belirlenmiştir. Bu analiz, değer yıkımının hangi alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır (Guest vd., 2011).

Verilerin analizinde kullanılan ana temalar ve kodlar, araştırma soruları doğrultusunda dikkatle seçilmiştir:

- *Hizmet Kalitesi*: Beklentilerin karşılanmaması, hijyen problemleri, fiyat-performans uyumsuzluğu gibi konular bu tema altında kodlanmıştır (Zeithaml vd.,1996).
- *Müşteri İlişkileri*: İletişim sorunları, müşteri şikâyetlerine verilen yanıtların yetersizliği gibi konular bu temada ele alınmıştır (Grönroos, 2007).
- *Rehberlik ve Bilgilendirme*: Turist rehberlerinin yanlış yönlendirmeleri, yetersiz bilgi sağlama gibi unsurlar bu tema altında kodlanmıştır (Cohen, 1985).
- *Turist Davranışları*: Diğer turistlerin kültürel duyarsızlığı, kişisel alan ihlalleri gibi durumlar bu tema altında incelenmiştir (Reisinger ve Turner, 2003).
- *Fiziksel Tesisler ve Konaklama*: Oda ve tesis problemleri, güvenlik eksiklikleri gibi konular bu temaya dâhil edilmiştir (Hoffman ve Bateson, 2010).

Araştırmanın geçerliliği (validity) ve güvenilirliği (reliability), bilimsel çalışmanın güvenilir sonuçlar üretmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada, hem geçerliliği hem de güvenilirliği sağlamak amacıyla çeşitli stratejiler benimsenmiştir.

İç geçerlilik, araştırmanın bulgularının gerçekten araştırılan fenomenle ilişkili olup olmadığını belirlemektedir (Maxwell, 2012). Bu çalışmada iç geçerliliği sağlamak için detaylı tanımlama (thick description) yapılmıştır. Detaylı tanımlama ile araştırma bulgularının derinlemesine anlaşılabilmesi için şikâyetlerin detaylı bir şekilde tanımlanması sağlanmıştır. Maxwell (2012), detaylı tanımlamanın iç geçerliliği artırmada etkili olduğunu belirtmektedir. Detaylı tanımlama işlemi, şikâyetlerin bağlamının tam olarak anlaşılmasını ve analiz edilen verilerin doğru bir şekilde yorumlanmasını sağlamıştır.

Dış geçerlilik, araştırma bulgularının farklı bağlamlara genellenebilirliğini ifade etmektedir (Yin, 2014). Bu çalışmada dış geçerliliği sağlamak için veri kaynağı çeşitliliği stratejisi uygulanmıştır. Veri kaynağı çeşitliliği, çeşitli müşteri şikâyetlerinin geniş bir zaman dilimi boyunca incelenmesi, bulguların genel turizm sektöründe uygulanabilirliğini artırmaktadır. Şikayetvar.com gibi büyük bir platformdan alınan veriler, geniş bir kullanıcı kitlesinin deneyimlerini kapsadığı için dış geçerliliği desteklemektedir.

Güvenirlik, araştırmanın tekrarlanabilirliğini ve bulguların tutarlılığını ifade etmektedir (Gibbs, 2007). Bu çalışmada güvenilirliği sağlamak için aşağıdaki stratejiler kullanılmıştır:

- *Kodlama Tutarlılığı*: Veri analiz sürecinde kullanılan kodlama sisteminin tutarlılığını sağlamak amacıyla, kodlar belirlenirken önceden tanımlanmış bir kılavuz izlenmiştir. MAXQDA yazılımı, kodlama sürecinde sistematik bir yaklaşım benimseyerek, farklı kodlayıcılar arasında tutarlılığı artırmıştır (Kuckartz, 2014). Ayrıca, kodlama süreci sırasında aynı veri üzerinde birden fazla kodlayıcı tarafından yapılan analizlerin karşılaştırılması sağlanmıştır. Bu karşılaştırmalar, kodlamalar arasında yüksek tutarlılık gösterdiği için güvenilirlik artırılmıştır (Miles ve Huberman, 1994).

- *Adım-Adım Dokümantasyon*: Araştırma sürecinin her adımı detaylı bir şekilde dokümente edilmiştir. Bu, araştırmanın tekrarlanabilirliğini sağlamakta ve diğer araştırmacıların aynı sonuçlara ulaşabilmesine olanak tanımaktadır (Yin, 2014). Bu süreç, veri toplama yöntemleri, kodlama kararları ve veri analizi aşamalarının dikkatli bir şekilde kayıt altına alınmasını içermektedir.
- *Araştırmacı Yanlılığının Azaltılması*: Araştırma sürecinde, araştırmacının kişisel önyargılarının analiz sürecine etkisini en aza indirmek amacıyla, tarafsız bir bakış açısı benimsenmiştir. Bu amaçla, kodlama sürecinde elde edilen bulgular, bağımsız bir gözlemci tarafından gözden geçirilmiş ve bu gözden geçirme sonucunda elde edilen bulguların doğruluğu teyit edilmiştir (Guba ve Lincoln, 1989).

Bu stratejilerin tümü, araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini en üst düzeyde tutmayı amaçlamakta olup, elde edilen bulguların hem bilimsel toplulukta kabul görmesini hem de pratikte uygulanabilir olmasını sağlamaktadır.

BULGULAR

Bu çalışmada, paket turlarda birlikte değer yıkımının hangi aktörler arasında ve nasıl gerçekleştiği müşteri şikâyetleri üzerinden incelenmiştir. Şikayetvar.com web sitesinden elde edilen 589 şikâyet, veri setine dâhil edilmiş ve analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Aktörler Bazında Derinlemesine Analiz

Turist rehberleri, seyahat acenteleri, konaklama işletmeleri ve otobüs kaptanları bu çalışma kapsamında paket turlarda değer yıkımına yol açan aktörler olarak incelenmiştir. Her bir aktörün, değer yıkımına nasıl sebep olduğu incelenmiştir.

Turist Rehberlerinin Birlikte Değer Yıkımındaki Rolü

- *İlgisizlik (40) ve Bilgi Eksikliği (25)*: Turist rehberlerinin müşterilere yeterli ilgi göstermemesi ve gerekli bilgileri sağlamada yetersiz kalması, bu kategorideki en büyük sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, rehberlerin müşteri odaklı hizmet anlayışını benimsemekte zorlandığını göstermektedir.
- *Davranış Problemleri (20) ve Deneyimsizlik (25)*: Turist rehberlerinin profesyonellikten uzak davranışları ve deneyim eksiklikleri, müşteri memnuniyetsizliğini artırmaktadır. Bu durum, rehberlerin hem eğitim hem de deneyim açısından yetersiz olduğunu işaret etmektedir.

Seyahat Acentelerinin Birlikte Değer Yıkımındaki Rolü

- *Kötü Organizasyon (35)*: Acentaların tur ve etkinlikleri planlamada başarısız olması, müşterilerin beklentilerini karşılayamamasına neden olmaktadır. Bu durum, organizasyonel süreçlerin gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.
- *İletişim Eksikliği (25)*: Acentalar, müşterilerle etkin bir şekilde iletişim kurmakta zorlanmaktadır. Bu durum, bilgi akışının yetersiz olmasına ve müşterilerin doğru bilgilendirilmemesine yol açmakta, bu da genel memnuniyeti olumsuz etkilemektedir.

- *Fiyatlandırma Sorunları (30)*: Beklenmedik ek ücretler ve fiyat şeffaflığının olmaması, müşteri güvenini zedeleyebilmektedir. Bu sorun, daha şeffaf fiyatlandırma politikaları gerektirmektedir.
- *Sözleşme İhlalleri (10)*: Anlaşılan hizmetlerin tam olarak sunulmaması veya sözleşme şartlarının ihlal edilmesi de dikkat çeken bir sorundur.

Konaklama İşletmelerinin Birlikte Değer Yıkımındaki Rolü

- *Hijyen Problemleri (45)*: Odaların ve ortak alanların temiz olmaması, müşterilerin en ciddi şikâyetlerinden biridir. Bu durum, konaklama tesislerinde hijyen standartlarının yeterince uygulanmadığını göstermektedir.
- *Yemek Kalitesi (25) ve Oda Konforu (20)*: Odaların konforsuzluğu ve yemek kalitesinin düşük olması, genel hizmet kalitesini olumsuz etkileyen faktörlerdir.
- *Personel Davranışı (15)*: Personelin profesyonel olmayan davranışları da memnuniyetsizliğe neden olmaktadır.

Otobüs Kaptanlarının Birlikte Değer Yıkımındaki Rolü

- *Güvenlik Sorunları (30)*: Şoförlerin trafik kurallarına uymaması ve tehlikeli sürüş davranışları, müşteriler için ciddi güvenlik endişeleri yaratmaktadır. Bu, şoförlerin düzenli denetim ve eğitimlerden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.
- *Aracın Konforu (25)*: Araçların konforsuz olması önemli şikâyet konularıdır.
- *Zamanında Gelme (20) ve Davranış Problemleri (25)*: Şoförlerin programlara uymaması ve uygunsuz davranışları, müşteri memnuniyetsizliğini artırmaktadır.
-

Müşteri Memnuniyetsizliğini En Çok Etkileyen Faktörler

Bu analiz, müşteri memnuniyetsizliğini en çok etkileyen temel sorunları derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Müşterilerin şikâyetlerinde en sık dile getirdikleri ve memnuniyetsizliklerini en fazla tetikleyen konular belirlenerek, bu konuların müşteri deneyimi üzerindeki olumsuz etkileri anlamaya çalışılmıştır. Analiz, özellikle belirli temalar üzerinde yoğunlaşmakta ve bu temaların nasıl ortaya çıktığını, nasıl geliştiğini ve müşteri memnuniyetsizliğine nasıl yol açtığını detaylandırmaktadır. Bu kapsamda müşteri memnuniyetsizliğini en çok etkileyen faktörlere aşağıda yer verilmiştir.

Kötü Organizasyon (50): En önemli etkileyici faktör olarak öne çıkmaktadır ve hem İletişim Eksikliği hem de Güvenlik Sorunları ile doğrudan bağlantılı bir faktördür. Kötü organizasyon, hizmetlerin genel kalitesini düşürerek, diğer sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

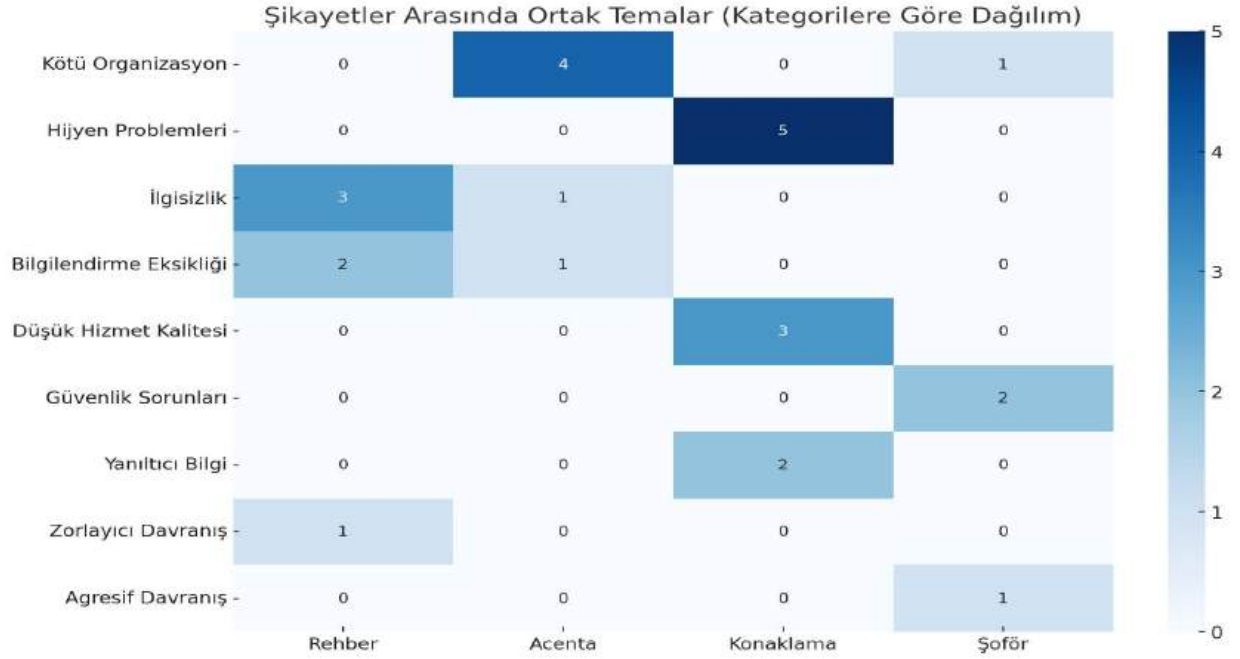
Hijyen Problemleri (45): Müşteri memnuniyetsizliğini doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Ayrıca İlgisizlik ile de bağlantılı olup, hizmet sağlayıcıların hijyen konusundaki duyarsızlığına işaret etmektedir.

Güvenlik Sorunları (40): Özellikle taşımacılık ve konaklama hizmetlerinde ciddi endişelere yol açarak, müşteri memnuniyetsizliğini önemli ölçüde azaltmaktadır.

İletişim Eksikliği (35): Hem Kötü Organizasyon ile bağlantılı hem de doğrudan Müşteri Memnuniyetsizliği üzerinde olumsuz etkiye sahip bir faktördür. Etkin iletişim eksikliği, müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanamamasına neden olmaktadır.

İlgisizlik (30): Müşterilerin kendilerini değersiz hissetmelerine yol açarak, genel memnuniyetsizliği artırmaktadır. Hem İletişim Eksikliği hem de Hijyen Problemleri ile ilişkili olması, bu sorunun çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Ortak Temaların Kategorilere Göre Dağılımı

Şekil 1’de, şikâyetler arasında ortak temaların kategorilere (Turist Rehberi, Seyahat Acentesi, Konaklama İşletmeleri, Şoför) göre dağılımını gösteren bir heatmap bulunmaktadır. Bu görselleştirme, hangi temaların hangi kategorilerde daha yaygın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

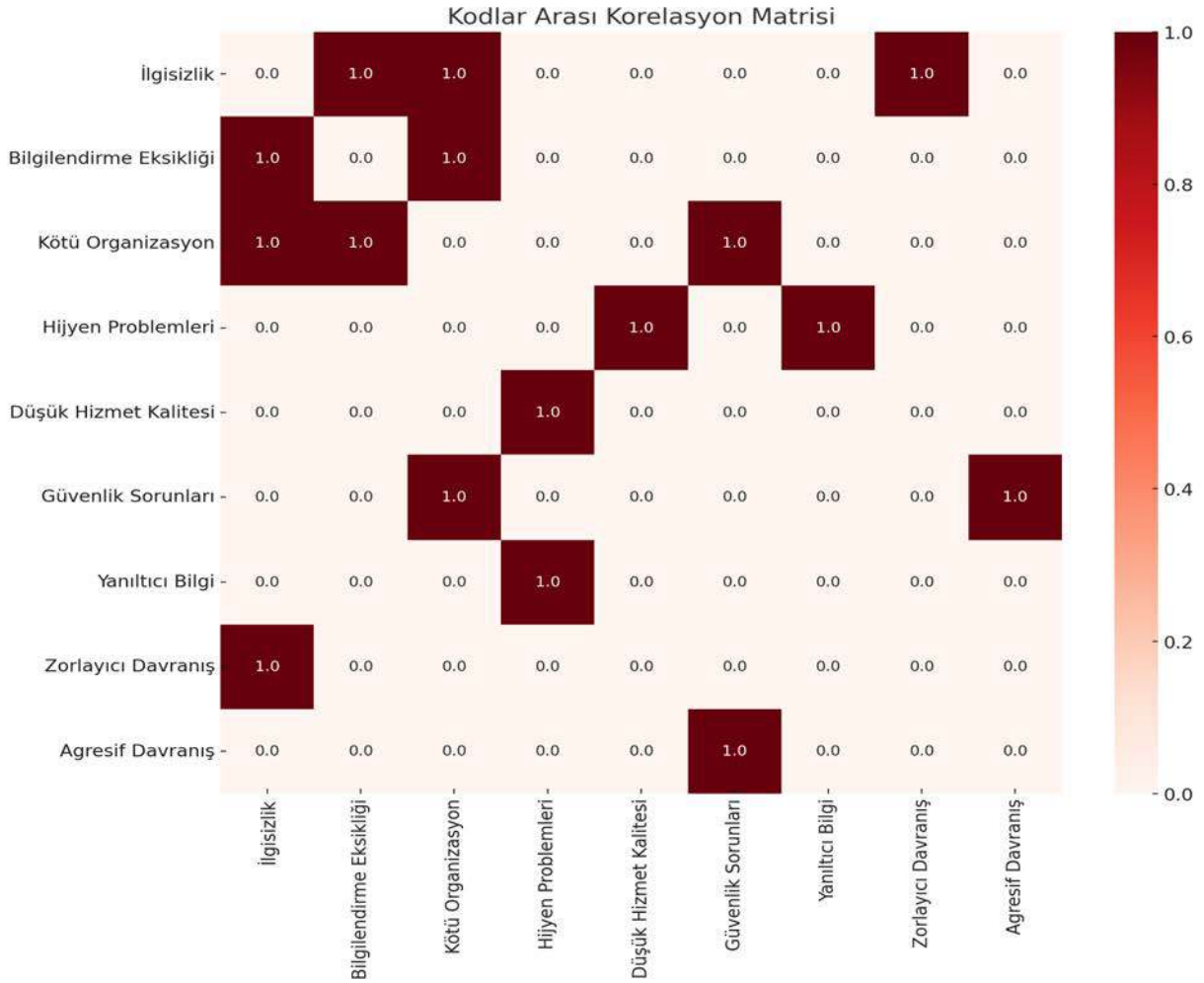

Şekil 2. Kod Frekansına Dayalı Kelime Bulutu

Şekil 2’de, şikâyetlerdeki kodların frekanslarına dayalı olarak oluşturulmuş bir kelime bulutu yer almaktadır. Bu bulut, daha sık tekrar eden kodları daha büyük boyutlarda göstermektedir. Şekil 2’ye göre ‘Kötü Organizasyon’ ve ‘Hijyen Problemleri’ en belirgin ve yaygın kodlar olarak öne çıkmaktadır. ‘İlgisizlik’ ve ‘Bilgilendirme Eksikliği’ gibi kodlar da önemli sıklıkta yer almaktadır, ancak daha az yaygındır. ‘Zorlayıcı Davranış’ ve ‘Agresif Davranış’ gibi daha spesifik sorunlar, daha az sıklıkla karşılaşılan ancak yine de önemli olan şikâyet konularındır.

Kodlar Arası İlişkiler

Kodlar arasındaki güçlü bağlantıları belirlemek için bir korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz, hangi kodların birlikte sıkça geçtiğini ve dolayısıyla hangi sorunların birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Kodlar Arası Korelasyon Matrisi

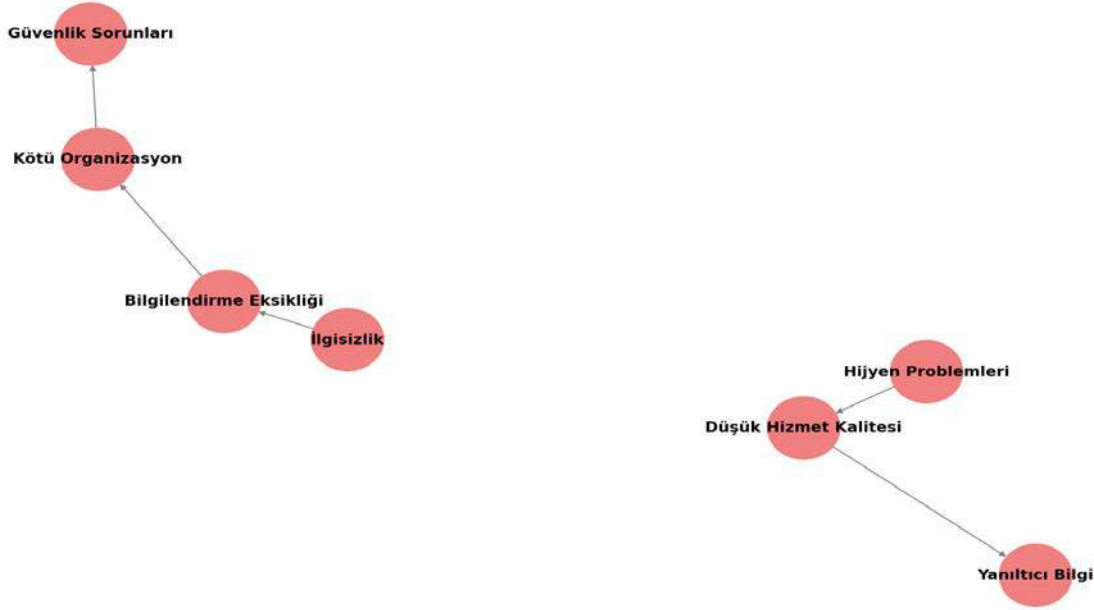
Şekil 3’te, kodlar arasındaki ilişkileri gösteren bir korelasyon matrisi bulunmaktadır. Bu matris, hangi kodların (sorunların) birlikte sıkça ortaya çıktığını ve bu ilişkilerin ne kadar güçlü olduğunu görsel olarak ifade etmektedir. ‘İlgisizlik’ ve ‘Bilgilendirme Eksikliği’ kodları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu, ilgisizlik sorununun bilgilendirme eksikliğiyle sık sık birlikte ortaya çıktığını göstermektedir. Kötü organizasyon, hem ilgisizlik, hem bilgilendirme eksikliği hem de güvenlik sorunları gibi diğer önemli kodlarla ilişkilidir. Bu, organizasyonel eksikliklerin

müşteri memnuniyetsizliğinin birçok farklı yönünü etkilediğini göstermektedir. 'Hijyen Problemleri' ve 'Düşük Hizmet Kalitesi' kodları arasındaki güçlü ilişki, özellikle konaklama sektöründe bu iki sorunun birlikte ortaya çıktığını ve birbirini tetiklediğini göstermektedir.

Neden-Sonuç Analizi

Bu analiz, belirli şikâyet konularının diğer sorunları nasıl tetiklediğini ve müşteri memnuniyetsizliğine nasıl yol açtığını ortaya koymaktadır.

Neden-Sonuç İlişkisi Grafiği

Şekil 4. Neden-Sonuç İlişkisi Grafiği

Şekil 4'te, şikâyetlerdeki neden-sonuç ilişkilerini gösteren bir grafik bulunmaktadır. Bu grafik, belirli şikâyet konularının diğer sorunları nasıl tetiklediğini ve bu sorunların müşteri memnuniyetsizliğine nasıl yol açtığını görsel olarak ifade etmektedir.

İlgisizlik, bilgilendirme eksikliğini doğrudan tetikleyen bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu, rehberlerin ve acentaların müşterilere yeterince ilgi göstermemesinin bilgi eksikliklerine yol açtığını göstermektedir. Yetersiz bilgilendirme, tur ve hizmetlerin kötü organize edilmesine neden olmakta, bu da müşteri memnuniyetsizliğine katkıda bulunmaktadır. Organizasyonel eksiklikler, şoförlerle ilgili güvenlik sorunlarını tetiklemekte, bu da yolcuların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Hijyen eksiklikleri, genel hizmet kalitesini düşüren bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kalitesiz hizmet, müşteri beklentilerini karşılamadığı için yanıltıcı bilgi sorununu artırmaktadır.

Şekil 4'te yer alan neden-sonuç grafiği, müşteri memnuniyetsizliğini artıran temel sorunların birbiriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bu sorunların birbirini nasıl tetiklediğini göstermektedir. Bu bulgular, hangi alanlarda daha fazla iyileştirme yapılması gerektiğini belirlemek için kritik öneme sahiptir.

TARTIŞMA

Bu çalışma, turizm sektöründe birlikte değer yıkımının müşteri şikâyetleri üzerinden nasıl gerçekleştiğini analiz ederek, bu yıkımın sektördeki farklı paydaşlar arasındaki etkileşimlerle nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, özellikle turist rehberleri, seyahat acenteleri, konaklama işletmeleri ve otobüs kaptanları gibi paydaşlar arasında ortaya çıkan sorunları vurgulamaktadır.

Çalışmada turist rehberlerinin ilgisizlik ve bilgi eksikliği nedeniyle müşteri memnuniyetsizliğine sebep olduğu bulgusu, Cohen (1985) ve Pearce (2005) gibi turizmde bilgi ve rehberlik hizmetlerinin kritik önemini vurgulayan araştırmacılarla örtüşmektedir. Ayrıca Çakmak ve Kurnaz (2020a) ve Çakmak ve Kurnaz (2020b) çalışmalarında da benzer sonuçlar alınmış, seyahat acentaları ve konaklama işletmelerinin turist rehberleri ile yaşadıkları sorunlar arasında bu başlıklar sayılmıştır. Turist rehberlerinin bilgi eksiklikleri ve müşterilere gösterilen ilginin yetersizliği, rehberlik hizmetlerinin sadece bilgi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda müşterilerin genel deneyimlerini şekillendiren bir unsur olduğunu göstermektedir. Literatürde, Ple ve Caceres (2010) tarafından öne sürülen birlikte değer yıkımı kavramı, rehberlerin bu tür olumsuz davranışlarının müşteri refahını nasıl düşürebileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, turist rehberlerinin hem bilgi sağlayıcı hem de müşteri memnuniyetinin temel taşlarından biri olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Rehberlerin profesyonellikten uzak davranışları ve deneyim eksiklikleri, hizmet kalitesini önemli ölçüde düşüren faktörler olarak tanımlanmıştır. Echeverri ve Skalen (2011), hizmet sunumundaki tutarsızlıkların müşteri memnuniyetsizliğini artırdığını ve hatta bu durumun birlikte değer yıkımına neden olabileceğini belirtmektedir. Mevcut çalışmada, rehberlerin eğitim ve deneyim açısından eksikliklerinin müşteriler tarafından olumsuz algılandığı ve bu durumun turizm deneyimlerini olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Bu, rehberlerin profesyonel gelişimlerine yatırım yapılması gerektiğini gösteren önemli bir bulgudur.

Seyahat acentelerinin organizasyonel yetersizlikleri ve etkin iletişim kuramaması, müşteri şikâyetlerinde öne çıkan ana sorunlar olarak tespit edilmiştir. Wirtz ve Mattila (2004) ile Barber (2014) gibi araştırmacılar, müşteri memnuniyeti üzerinde etkin organizasyon ve iletişimin kritik rolünü vurgulamaktadır. Bu bulgular, seyahat acentelerinin müşteri beklentilerini karşılayabilmek için organizasyon süreçlerini yeniden gözden geçirmeleri ve daha şeffaf bir iletişim politikası benimsemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, organizasyonel hataların genellikle müşteri memnuniyetsizliğini tetikleyen diğer sorunlara (örneğin, güvenlik eksiklikleri) yol açtığı görülmüştür, bu da hizmet sürecinin bütünsel bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Beklenmedik ek ücretler ve fiyat şeffaflığının olmaması, müşteri güvenini zedeleyen önemli sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Zeithaml vd.'nin (1996) çalışmalarında belirtildiği gibi, fiyat-performans dengesi müşteri memnuniyetinin ana belirleyicilerinden biridir. Seyahat acentelerinin fiyatlandırma politikalarının şeffaf olmaması, müşteri memnuniyetsizliğini artırarak hizmet kalitesinin düşük algılanmasına neden olmaktadır. Bu bulgular, seyahat acentelerinin fiyatlandırma politikalarını daha net ve anlaşılır hale getirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Konaklama işletmelerinde hijyen eksiklikleri ve oda konforunun yetersizliği, müşteri memnuniyetsizliğini ciddi şekilde etkileyen unsurlar olarak belirlenmiştir. Grönroos (2007), hizmet kalitesinin somut unsurlar (örneğin, hijyen) tarafından doğrudan etkilendiğini belirtmektedir. Mevcut çalışmada, hijyenin müşteri deneyimini şekillendiren en önemli faktörlerden biri olduğu görülmektedir. Ayrıca, oda konforu ile ilgili sorunlar, müşterilerin genel memnuniyetini olumsuz yönde etkileyen diğer bir önemli faktördür. Bu bulgu, Hoffman ve

Bateson (2010) tarafından vurgulanan konaklama hizmetlerindeki kalite standartlarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini desteklemektedir.

Covid-19 pandemisi, küresel turizm sektöründe hem müşteri beklentilerini hem de işletmelerin hizmet sunum süreçlerini derinden etkilemiştir. Hijyen standartları, sosyal mesafe uygulamaları ve seyahat güvenliği gibi konular, pandemi sonrası turizmde müşteri deneyiminin merkezi unsurları haline gelmiştir. Pandemi süresince turizm destinasyonlarının ve işletmelerin hijyen ve sağlık güvenliği konusundaki eksiklikleri, müşteri memnuniyetsizliğinde önemli bir artışa yol açmıştır (Zenker ve Kock, 2020). Özellikle otel, restoran ve tur operatörlerinin bu süreçteki hijyen ve sağlık protokollerine tam olarak uyum sağlayamaması, müşteri şikâyetlerinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca, pandemi sürecinde seyahat kısıtlamaları ve belirsizlikler, turizm acenteleri ve rehberlerin kötü organizasyon ve iletişim eksikliği sorunlarını daha da belirgin hale getirmiştir. Özellikle seyahatlerde yaşanan son dakika iptalleri ve değişiklikler karşısında etkin iletişim kuramayan acenteler, müşterilerde güven kaybına neden olmuştur (Sigala, 2020). Bu durum, seyahat acentelerinin müşteri memnuniyetini artırmak için daha esnek ve proaktif bir iletişim stratejisi benimsemesi gerektiğini göstermektedir.

Konaklama işletmelerindeki personelin profesyonellikten uzak davranışları da önemli bir şikâyet konusu olmuştur. Zhang vd.'nin (2018) belirttiği gibi, müşteri-çalışan etkileşimleri müşteri memnuniyeti üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın bulguları, personelin profesyonel gelişimine yatırım yapılmasının ve müşteri hizmetleri eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, Grönroos'un (2007) hizmet kalitesinin algılanmasında çalışan davranışlarının önemli bir rol oynadığını belirttiği çalışmalarla uyum göstermektedir.

Otobüs kaptanlarının güvenlik konusundaki yetersizlikleri ve zamanında hizmet sunmaması, müşterilerin ciddi güvenlik endişeleri yaşamasına yol açmaktadır. Hoffman ve Bateson (2010) güvenliğin turizm hizmetlerinde temel bir beklenti olduğunu ve bu beklentinin karşılanmamasının müşteri memnuniyetsizliğine yol açacağını belirtmiştir. Bu çalışmada, şoförlerin trafik kurallarına uymaması ve güvenlik önlemlerini ihmal etmesi, müşterilerin bu hizmetten duydukları memnuniyetsizliği artıran temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgular, turizm taşımacılığı sektöründe güvenlik protokollerinin sıkılaştırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Araçların konforsuzluğu, müşteri memnuniyetsizliğini artıran diğer bir önemli faktördür. Rihova vd.'nin (2018) belirttiği gibi, turizmde konfor unsurları müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın bulguları, tur otobüslerinin konfor seviyelerinin yükseltilmesi gerektiğini ve bu konforun müşteriler için önemli bir memnuniyet kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, turizm sektöründe birlikte değer yıkımının müşteri şikâyetleri üzerinden nasıl gerçekleştiğine dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Elde edilen bulgular, sektörün farklı paydaşları arasında yaşanan olumsuz etkileşimlerin müşteri memnuniyetsizliğine yol açtığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, turizm sektörü paydaşlarının hizmet kalitesini artırmak ve olası değer yıkımlarını önlemek için stratejik adımlar atmaları gerekmektedir. Eğitim programlarının güçlendirilmesi, dijital şikâyet yönetim sistemlerinin entegrasyonu, müşteri deneyimi izleme teknolojilerinin kullanılması ve sektör iş birliklerinin güçlendirilmesi, bu hedeflere ulaşmada kritik rol oynayacaktır. Müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik yenilikçi yaklaşımlar benimsenerek, birlikte değer yıkımı önlenabilir ve uzun vadeli başarı sürdürülebilir.

Turist rehberlerinin ve diğer hizmet sunucularının deneyim eksiklikleri ve profesyonellikten uzak davranışları, müşteri memnuniyetsizliğine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Cohen (1985) ve Echeverri ve Skalen (2011) tarafından da vurgulanan bu durum, rehberlerin sadece bilgi sağlayıcı değil, aynı zamanda müşteri memnuniyetinin anahtarı olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, rehberlerin mesleki eğitimlerine daha fazla yatırım yapılmalıdır. Ayrıca, turizm çalışanlarının müşteri hizmetleri konusunda daha kapsamlı eğitimlerden geçirilmesi, hizmet kalitesini artırmak ve olası değer yıkımını önlemek için kritik bir adım olacaktır.

Seyahat acentelerinin kötü organizasyonları ve yetersiz iletişim stratejileri, müşteri memnuniyetsizliğinin en belirgin nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Wirtz ve Mattila (2004) ile Barber (2014) tarafından vurgulanan etkili iletişim ve organizasyonun müşteri memnuniyeti üzerindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda, acentelerin müşteri iletişim stratejilerini yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Özellikle, müşteri beklentilerini karşılayacak şekilde daha şeffaf ve açık bilgi akışları sağlanmalı, organizasyon süreçleri daha verimli hale getirilmelidir.

Konaklama işletmelerinde hijyen ve konfor eksiklikleri, müşteri memnuniyetsizliğini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Grönroos (2007) ve Zeithaml vd.'nin (1996) çalışmalarında belirtildiği gibi, hijyen hizmet kalitesinin temel bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, oteller ve diğer konaklama işletmeleri hijyen standartlarını yükseltmeli ve bu standartları sürekli olarak denetlemelidir. Bu tür uygulamalar, müşteri memnuniyetini artırmada ve olası şikâyetleri minimize etmede önemli rol oynayacaktır.

Covid-19 pandemisi, turizm sektöründe birçok yeni norm oluşturmuş ve müşteri memnuniyetini sağlayabilmek için turizm işletmelerinin hizmet sunumlarını bu yeni koşullara uyarlamaları gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle hijyen standartlarının sıkı bir şekilde uygulanması, müşterilerin güvenini yeniden inşa etme konusunda kritik bir öneme sahiptir. Hijyenin pandemi sonrası turizmde en önemli müşteri beklentisi haline gelmesi, otel ve restoran gibi hizmet sağlayıcıların bu alandaki protokollerini sıkılaştırmalarını ve düzenli olarak denetlemelerini zorunlu kılmaktadır (Brouder, 2020). Seyahat acentelerinin ve rehberlerin pandemi sürecinde karşı karşıya kaldığı organizasyonel zorluklar ve iletişim eksiklikleri, müşteri memnuniyetsizliğinde önemli bir faktör olmuştur. Bu nedenle acentelerin, müşteri beklentilerini karşılayacak şeffaf bir iletişim politikası benimsemesi ve organizasyonel süreçlerini daha verimli hale getirmesi gerekmektedir.

Turizm sektörü paydaşlarının, Covid-19'un sektöre getirdiği bu zorlukları aşmak için dijitalleşme, hijyen standartlarının iyileştirilmesi ve müşteri deneyiminin izlenmesine yönelik teknolojilere yatırım yapmaları gerekmektedir. Müşteri deneyimlerinin gerçek zamanlı olarak izlenmesi, olası sorunların erken teşhisi ve çözüm süreçlerinin hızlandırılmasında önemli rol oynayacaktır (Gössling vd., 2021). Şikâyetvar.com gibi çevrimiçi platformların kullanımı, müşteri şikâyetlerinin hızlı ve etkili bir şekilde yönetilmesini sağlamak için önemli bir araçtır. Dolan vd.'nin (2019) vurguladığı gibi, dijital kanallar, müşterilerin şikâyetlerini ifade etme ve hizmet sunucularının bu şikâyetleri çözme süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda, turizm sektörü paydaşları, dijital şikâyet yönetim sistemlerini entegre ederek müşteri memnuniyetini artırabilirler. Bu sistemler, müşteri geri bildirimlerini gerçek zamanlı olarak izleyip analiz ederek, olası sorunları hızlıca tespit edip çözüm üretilmesini sağlayabilir.

Rihova vd.'nin (2018) belirttiği gibi, müşteri deneyimlerinin aktif olarak izlenmesi ve bu deneyimlerin analizi, hizmet sunum süreçlerinde değer yaratmayı teşvik edebilir. Özellikle, veri analitiği ve yapay zekâ tabanlı müşteri izleme sistemleri, müşteri davranışlarını ve geri bildirimlerini analiz ederek hizmetlerin daha kişiselleştirilmiş ve müşteri odaklı olmasını

sağlayabilir. Bu tür yenilikçi yaklaşımlar, müşteri memnuniyetini artırmak ve birlikte değer yıkımını önlemek için kritik bir rol oynayabilir.

Turizm sektörü, birçok farklı paydaşın bir araya geldiği karmaşık bir ekosistemi temsil etmektedir. Bu bağlamda, sektör içi ve sektörler arası işbirlikleri, müşteri memnuniyetsizliğini azaltmak ve değer yıkımını önlemek için önemli bir stratejik yaklaşımdır. Ple ve Caceres (2010) ile Vargo ve Lusch (2004, 2008) tarafından önerilen birlikte değer yaratma modelleri, sektördeki paydaşlar arasında daha güçlü işbirlikleri geliştirilmesine olanak tanır. Özellikle, turizm işletmeleri arasında bilgi paylaşımı ve ortak kalite standartlarının benimsenmesi, genel hizmet kalitesini yükselterek müşteri memnuniyetini artırabilir.

Turizm sektörünün sürdürülebilirliği, uzun vadeli başarının anahtarıdır. Choi ve Sirakaya (2006) gibi araştırmacılar, turizm sektöründe sürdürülebilir uygulamaların müşteri memnuniyeti üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk projeleri, turizm işletmeleri tarafından teşvik edilerek, çevresel ve toplumsal duyarlılığı artırabilir. Bu tür girişimler, müşteri algısını olumlu yönde etkileyerek, hem sektöre olan güveni artırabilir hem de birlikte değer yıkımını minimize edebilir.

Turizm sektöründe birlikte değer yıkımı üzerine yapılan bu çalışma, önemli bulgular sunmuş olsa da, alanın daha derinlemesine incelenmesi ve genişletilmesi gereken birçok yönü bulunmaktadır. Bu çalışma, birlikte değer yıkımının müşteri şikâyetleri bağlamında nasıl ortaya çıktığını incelemiştir. Ancak, birlikte değer yaratımı ve yıkımı arasındaki dinamiklerin daha derinlemesine anlaşılması gerekmektedir. Gelecek araştırmalar, bu iki sürecin nasıl iç içe geçebileceğini ve birbirini nasıl etkileyebileceğini inceleyebilir. Özellikle, müşterilerin ve hizmet sağlayıcıların etkileşimlerinin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabileceği durumlar üzerinde durulması, hizmet sunum süreçlerinin daha etkin yönetilmesine yönelik stratejik öneriler sunabilir.

Bu çalışma, genel olarak turizm sektöründeki paket turlar üzerine odaklanmıştır. Ancak, farklı turizm alt sektörleri (örneğin, kruvaziyer turizmi, ekoturizm, sağlık turizmi) birbirinden farklı dinamiklere sahip olabilir ve bu dinamikler, birlikte değer yıkımını farklı şekillerde etkileyebilir. Gelecek araştırmalar, bu alt sektörlerdeki değer yıkımını inceleyerek, sektöre özgü stratejiler geliştirilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, bu tür çalışmalar, turizm sektöründe daha geniş bir perspektif sunarak, sektördeki çeşitliliğin anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Teknolojik gelişmeler, turizm sektöründe hizmet sunum süreçlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Özellikle, dijital platformlar ve sosyal medya, müşteri geri bildirimlerinin toplanması ve işlenmesi için önemli araçlar haline gelmiştir. Gelecek araştırmalar, teknolojinin birlikte değer yıkımı üzerindeki rolünü daha ayrıntılı olarak inceleyebilir. Örneğin, dijital şikâyet yönetim sistemlerinin etkinliği, yapay zekâ tabanlı müşteri hizmetleri uygulamaları ve veri analitiği yöntemlerinin değer yıkımını önlemedeki potansiyel katkıları araştırılabilir. Bu tür çalışmalar, teknolojinin turizm hizmetlerinde nasıl daha etkili kullanılabileceğine dair pratik öneriler sunabilir.

Müşterilerin algıları, hizmet sunucularının sunduğu tepkilerle şekillenmektedir. Gelecek araştırmalar, müşterilerin değer yıkımını nasıl algıladıklarını ve hizmet sunucularının bu algıları nasıl yönetebileceğini inceleyebilir. Özellikle, kriz yönetimi, müşteri memnuniyetsizliğine yönelik hızlı müdahaleler ve proaktif hizmet stratejileri gibi konular üzerine odaklanmak, müşteri ilişkileri yönetiminde yeni yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca, müşteri geri bildirimlerine verilen tepkilerin uzun vadeli müşteri sadakati üzerindeki etkisi de araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ap, J. (1992). Residents' Perceptions on Tourism Impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4): 665-690.
- Auh, S., Bell, S. J., McLeod, C. S., and Shih, E. (2007). Co-production and Customer Loyalty in Financial Services. *Journal of Retailing*, 83(3): 359-370.
- Barber, N. A. (2014). Exploring the Role of Experience and Branding on Consumer Preferences for Sustainable Products: Examining Green Luxury Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 37: 155-164.
- Baum, T., and Hai, N. T. T. (2020). Hospitality, Tourism, Human Rights and The Impact of COVID-19. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(7): 2397-2407.
- Bazeley, P. (2013). *Qualitative Data Analysis: Practical Strategies*. Los Angeles: Sage.
- Binkhorst, E., and Den Dekker, T. (2013). *Agenda for Co-Creation Tourism Experience Research*. in *Marketing of Tourism Experiences* (ss. 219-235). Milton Park: Routledge.
- Blau, P. (2017). *Exchange and Power in Social Life*. Milton Park: Routledge.
- Boadi, E. A., He, Z., Antwi, C. O., Altab, H. M., Bosompem, J., Hinson, R. E., and Boadi, V. A. (2022). Value Co-Creation and Employee Service Behaviours: The Moderating Role of Trust in Employee-Hotel Relationship. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 66: 102898.
- Bonsu, S. K., and Darmody, A. (2008). Co-Creating Second Life: Market-Consumer Cooperation in Contemporary Economy. *Journal of Macromarketing*, 28(4): 355-368.
- Braun, V., and Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77-101.
- Brouder, P. (2020). Reset Redux: Possible Evolutionary Pathways Towards the Transformation of Tourism in A COVID-19 World. *Tourism Geographies*, 22(3): 484-490.
- Cabiddu, F., Lui, T. W., and Piccoli, G. (2013). Managing Value Co-Creation in the Tourism Industry. *Annals of Tourism Research*, 42, 86-107.
- Cabiddu, F., Moreno, F., and Sebastiano, L. (2019). Toxic Collaborations: Co-Destroying Value in the B2B Context. *Journal of Service Research*, 22(3): 241-255.
- Camilleri, J., and Neuhofer, B. (2017). Value Co-Creation and Co-Destruction in the Airbnb Sharing Economy. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(9): 2322-2340.
- Campos, A. C., Mendes, J., do Valle, P. O., and Scott, N. (2016). Co-Creation Experiences: Attention and Memorability. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(9): 1309-1336.
- Carcary, M. (2009). The Research Audit Trial-Enhancing Trustworthiness in Qualitative Inquiry. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 7(1): 11-24.
- Choi, H. C., and Sirakaya, E. (2006). Sustainability Indicators for Managing Community Tourism. *Tourism Management*, 27(6): 1274-1289.
- Choi, L., Lotz, S. L., and Kim, M. (2014). The Impact of Social Exchange-Based Antecedents on Customer Organizational Citizenship Behaviors (COCBs) in Service Recovery. *Journal of Marketing Development & Competitiveness*, 8(3): 11-24.
- Choo, H., and Petrick, J. F. (2014). Social Interactions and Intentions to Revisit for Agritourism Service Encounters. *Tourism Management*, 40: 372-381.

- Cohen, E. (1985). The Tourist Guide: The Origins, Structure and Dynamics of a Role. *Annals of Tourism Research*, 12(1): 5-29.
- Cohen, E. (2004). *Contemporary Tourism: Diversity and Change*. Oxford, England: Elsevier.
- Coulson, A. B., MacLaren, A. C., McKenzie, S., and O'Gorman, K. D. (2014). Hospitality Codes and Social Exchange Theory: The Pashtunwali and Tourism in Afghanistan. *Tourism Management*, 45: 134-141.
- Cova, B., and Dalli, D. (2009). Working Consumers: The Next Step in Marketing Theory?. *Marketing Theory*, 9(3): 315-339.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Los Angeles: Sage.
- Creswell, J. W., and Miller, D. L. (2000). Determining Validity in Qualitative Inquiry. *Theory Into Practice*, 39(3): 124-130.
- Cropanzano, R., and Mitchell, M. S. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*, 31(6): 874-900.
- Çakmak, T. F., ve Kurnaz, H. A. (2020a). Seyahat Acentalarının Turist Rehberlerine Yönelik Şikâyetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(1): 78-96.
- Çakmak, T. F., ve Kurnaz, H. A. (2020b). Konaklama İşletmelerinin Turist Rehberleri Şikâyetleri Üzerine Bir Araştırma: Safranbolu Örneği. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 3(2): 139-153.
- David Gefen, C. M. R. (2002). Implementation Team Responsiveness and User Evaluation of Customer Relationship Management: A Quasi-Experimental Design Study of Social Exchange Theory. *Journal of Management Information Systems*, 19(1): 47-69.
- Denzin, N. K. (1978). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Boston: McGraw-Hill.
- Dolan, R., Conduit, J., Fahy, J., and Goodman, S. (2019). Social Media Engagement Behavior: A Framework for Engaging Customers Through Social Media Content. *European Journal of Marketing*, 53(10): 2213-2243.
- Dolan, R., Seo, Y., and Kemper, J. (2019). Complaining Practices on Social Media in Tourism: A Value Co-Creation and Co-Destruction Perspective. *Tourism Management*, 73: 35-45.
- Echeverri, P., ve Skålén, P. (2011). Co-Creation and Co-Destruction: A Practice-Theory Based Study of Interactive Value Formation. *Marketing Theory*, 11(3): 351-373.
- Firestone, W. A. (1993). Alternative Arguments for Generalizing from Data as Applied to Qualitative Research. *Educational Researcher*, 22(4): 16-23.
- Gibbs, G. R. (2007). *Analyzing Qualitative Data*. Los Angeles: Sage.
- Gössling, S., Scott, D., and Hall, C. M. (2021). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment Of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1): 1-20.
- Grisseman, U. S., and Stokburger-Sauer, N. E. (2012). Customer Co-Creation of Travel Services: The Role of Company Support and Customer Satisfaction with the Co-Creation Performance. *Tourism Management*, 33(6): 1483-1492.
- Grönroos, C. (2007). *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*, New Jersey: John Wiley & Sons.

- Grönroos, C., and Voima, P. (2013). Critical Service Logic: Making Sense of Value Creation and Co-Creation. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 41: 133-150.
- Guba, E. G., and Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. Los Angeles, Sage.
- Guest, G., MacQueen, K. M., and Namey, E. E. (2011). *Applied Thematic Analysis*. Los Angeles: Sage.
- Hadinejad, A., D. Moyle, B., Scott, N., Kralj, A., and Nunkoo, R. (2019). Residents' attitudes to tourism: A review. *Tourism Review*, 74(2): 150-165.
- Hamilton, K., and Alexander, M. (2013). Organic Community Tourism: A Cocreated Approach. *Annals of Tourism Research*, 42: 169-190.
- Hoffman, K. D., and Bateson, J. E. (2010). *Services Marketing: Concepts, Strategies, & Cases*, Boston: Cengage Learning.
- Homans, G. C. (1958). Social Behavior as Exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6): 597-606.
- Homans, G. C. (1974). *Social Behavior: Its Elementary Forms*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Jacoby, J., and Jaccard, J. J. (1981). The Sources, Meaning, and Validity of Consumer Complaint Behavior: A Psychological Analysis. *Journal of Retailing*, 57(3): 4-24.
- Järvi, H., Kähkönen, A. K., and Torvinen, H. (2018). When Value Co-Creation Fails: Reasons That Lead to Value Co-Destruction. *Scandinavian Journal of Management*, 34(1): 63-77.
- Kashif, M., and Zarkada, A. (2015). Value Co-Destruction Between Customers and Frontline Employees: A Social System Perspective. *International Journal of Bank Marketing*, 33(6): 672-691.
- Kaur, P., Dhir, A., Bodhi, R., Singh, T., and Almotairi, M. (2020). Why Do People Use and Recommend M-Wallets?. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 56: 102091.
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. Los Angeles: Sage.
- Lawler, E. J., Thye, S. R., and Yoon, J. (2000). Emotion and Group Cohesion in Productive Exchange. *American Journal of Sociology*, 106(3): 616-657.
- Li, X., and Petrick, J. F. (2008). Tourism Marketing in an Era of Paradigm Shift. *Journal of Travel Research*, 46(3): 235-244.
- Lusch, R. F., and Vargo, S. L. (2006). Service-Dominant Logic: As a Foundation for a General Theory. R. F. Lusch, ve S. L. Vargo (Editör), *The Service Dominant Logic of Marketing* (ss. 406-420). Armonk: M. E. Sharpe.
- Lusch, R. F., Vargo, S. L., and O'Brien, M. (2007). Competing Through Service: Insights from Service-Dominant Logic. *Journal of Retailing*, 83(1): 5-18.
- Makkonen, H., and Olkkonen, R. (2017). Interactive Value Formation in Interorganizational Relationships: Dynamic Interchange Between Value Co-Creation, No-Creation, and Co-Destruction. *Marketing Theory*, 17(4): 517-535.
- Mathis, E. F., Kim, H. L., Uysal, M., Sirgy, J. M., and Prebensen, N. K. (2016). The Effect of Co-Creation Experience on Outcome Variable. *Annals of Tourism Research*, 57: 62-75.
- Maxwell, J. A. (2012). *A Realist Approach for Qualitative Research*, Los Angeles: Sage.
- Miles, M. B., and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Los Angeles: Sage.

- Pantano, E., Priporas, C. V., and Migliano, G. (2019). Reshaping Traditional Services and the Use of Online Platforms: The Case of Tourism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47: 214-217.
- Park, C., and Lee, T. M. (2009). Information Direction, Website Reputation and Ewom Effect: A Moderating Role of Product Type. *Journal of Business Research*, 62(1): 61-67.
- Parvatiyar, A., and Sheth, J. N. (1999). *Handbook of Relationship Marketing*. Los Angeles: Sage Publications.
- Pearce, P. L. (2005). *Tourist Behaviour: Themes and Conceptual Schemes*. Bristol: Channel View Publications.
- Plé, L. (2017). Why Do We Need Research on Value Co-Destruction?. *Journal of Creating Value*, 3(2): 162-169.
- Ple, L., and Caceres, R. C. (2010). Not Always Co-Creation: Introducing Interactional Co-Destruction of Value in Service-Dominant Logic. *Journal of Services Marketing*, 24(6): 430-437.
- Prebensen, N. K., and Xie, J. (2017). Efficacy of Co-Creation and Mastering on Perceived Value and Satisfaction in Tourists' Consumption. *Tourism Management*, 60: 166-176.
- Prebensen, N. K., Vittersø, J., and Dahl, T. I. (2013). Value Co-Creation Significance of Tourist Resources. *Annals of Tourism Research*, 42: 240-261.
- Prior, D. D., and Marcos-Cuevas, J. (2016). Value Co-Destruction in Interfirm Relationships: The Impact of Actor Engagement Styles. *Marketing Theory*, 16(4): 533-552.
- Quach, S., and Thaichon, P. (2017). From Connoisseur Luxury to Mass Luxury: Value Co-Creation and Co-Destruction in the Online Environment. *Journal of Business Research*, 81: 163-172.
- Reisinger, Y., and Turner, L. (2003). *Cross-Cultural Behaviour in Tourism: Concepts and Analysis*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Rihova, I., Buhalis, D., Gouthro, M. B., and Moital, M. (2018). Customer-To-Customer Co-Creation Practices in Tourism: Lessons from Customer-Dominant Logic. *Tourism Management*, 67: 362-375.
- Rihova, I., Buhalis, D., Moital, M., and Gouthro, M. B. (2015). Conceptualising Customer-To-Customer Value Co-Creation in Tourism. *International Journal of Tourism Research*, 17(4): 356-363.
- Sfandla, C., and Björk, P. (2013). Tourism Experience Network: Co-Creation of Experiences in Interactive Processes. *International Journal of Tourism Research*, 15(5): 495-506.
- Sigala, M. (2020). Tourism And COVID-19: Impacts and Implications for Advancing and Resetting Industry and Research, *Journal of Business Research*, 117: 312-321.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative Research*, Los Angeles: Sage.
- Smith, A. M. (2013). The Value Co-Destruction Process: A Customer Resource Perspective. *European Journal of Marketing*, 47(11/12): 1889-1909.
- Sparks, B. A., and Browning, V. (2010). Complaints and the Dimensions of Service Failure: The Value of Online Consumer Reviews as Electronic Word-Of-Mouth. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(7): 797-818.
- Sthapit, E., and Björk, P. (2020). Towards a Better Understanding of Interactive Value Formation: Three Value Outcomes Perspective. *Current Issues in Tourism*, 23(6): 693-706.
- Stieler, M., Weismann, F. and Germelmann, C.C. (2014). Co-destruction of Value by Spectators: The Case of Silent Protests. *European Sport Management Quarterly*, 14(1): 72-86.

- Sugathan, P., and Ranjan, K. R. (2019). Co-Creating the Tourism Experience. *Journal of Business Research*, 100: 207-217.
- Tu, Y., Neuhofer, B., and Viglia, G. (2018). When Co-Creation Pays: Stimulating Engagement to Increase Revenues. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(4): 2093-2111.
- Tung, V. W. S., Chen, P. J., and Schuckert, M. (2017). Managing Customer Citizenship Behaviour: The Moderating Roles of Employee Responsiveness and Organizational Reassurance. *Tourism Management*, 59: 23-35.
- Vafeas, M., Hughes, T., and Hilton, T. (2016). Antecedents to Value Diminution: A Dyadic Perspective. *Marketing Theory*, 16(4): 469-491.
- Vargo, S. L., and Lusch, R. F. (2004). Evolving to a New Dominant Logic for Marketing. *Journal of Marketing*, 68(1): 1-17.
- Vargo, S. L., and Lusch, R. F. (2008). Service-Dominant Logic: Continuing the Evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36: 1-10.
- Vargo, S. L., and Lusch, R. F. (2016). Institutions and Axioms: An Extension and Update of Service-Dominant Logic. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 44: 5-23.
- Wang, Y., Xiang, D., Yang, Z., and Ma, S. S. (2019). Unraveling Customer Sustainable Consumption Behaviors in Sharing Economy: A Socio-Economic Approach Based on Social Exchange Theory. *Journal of Cleaner Production*, 208: 869-879.
- Wei, W., Miao, L., Cai, L. A., and Adler, H. (2012). The Influence of Self-Construal and Co-Consumption Others on Consumer Complaining Behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3): 764-771.
- Wirtz, J., and Mattila, A. S. (2004). Consumer Responses to Compensation, Speed of Recovery and Apology After a Service Failure. *International Journal of Service Industry Management*, 15(2): 150-166.
- Xu, D., Pearce, P. L., and Chen, T. (2021). Deconstructing Tourist Scams: A Social-Practice-Theory Perspective. *Tourism Management*, 82: 104186.
- Xu, H., Liu, Y., and Lyu, X. (2018). Customer Value Co-Creation and New Service Evaluation: The Moderating Role of Outcome Quality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(4): 2020-2036.
- Xu, Y., Yap, S. F. C., and Hyde, K. F. (2016). Who is Talking, who is Listening? Service Recovery Through Online Customer-To-Customer Interactions. *Marketing Intelligence & Planning*, 34(3): 421-443.
- Yi, Y., and Gong, T. (2009). An Integrated Model of Customer Social Exchange Relationship: The Moderating Role of Customer Experience. *The Service Industries Journal*, 29(11): 1513-1528.
- Yin, J., Qian, L., and Shen, J. (2019). From Value Co-Creation to Value Co-Destruction? The Case of Dockless Bike Sharing in China. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 71: 169-185.
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*, Los Angeles: Sage.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L., and Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, 60(2): 31-46.
- Zeithaml, V. A., Bitner, M. J., and Gremler, D. D. (1996). *Services Marketing*, Boston: McGraw-Hill.

Zenker, S., and Kock, F. (2020). The Coronavirus Pandemic–A Critical Discussion of a Tourism Research Agenda. *Tourism Management*, 81: 104164.

Zhang, C. X., Fong, L. H. N., and Li, S. (2019). Co-Creation Experience and Place Attachment: Festival Evaluation. *International Journal of Hospitality Management*, 81: 193-204.

Zhang, M., Guo, L., Hu, M., and Liu, W. (2017). Influence of Customer Engagement with Company Social Networks on Stickiness: Mediating Effect of Customer Value Creation. *International Journal of Information Management*, 37(3): 229-240.

Zhang, T., Lu, C., Torres, E., and Chen, P. J. (2018). Engaging Customers in Value Co-Creation or Co-Destruction Online. *Journal of Services Marketing*, 32(1): 57-69.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2024, 7(11): 894-905.

DOI: [10.26677/TR1010.2024.1470](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1470)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Etnisite Dinamikleri: Çeşitlilik, Değişim ve Kuramsal Perspektif

Dr. Öğr. Üyesi Vefa ADIGÜZEL, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Bingöl, e-posta vefaadiguzel@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8901-4251>

Öz

Bu çalışmanın odak noktasını etnisite kavramı oluşturmaktadır. Etnisite sosyal bilimlerde tartışılan ve araştırılan bir olgudur. Özellikle kavramın tarihsel gelişimi ele alındığında farklı sosyal kategorilerin ve formasyonların ortaya çıktığı görülecektir. Çalışmada etnisitenin biyolojik, fizyolojik, sosyal, kültürel ve dilsel birtakım bileşenlerle ifade edildiği açıklanmıştır. Etniklik konusundaki farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar etnisitenin toplumsal düzeyde merkezi bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın genelinde, etnisite kavramının tanımı ve bileşenleri üzerinde durularak, etnisite kuramlarının sınıflandırılması amaçlanmıştır.

* Bu çalışma, Gençlerin Siyasallaşması ve Siyasal Katılımında Kimlik ve Din Etkisi: Bingöl Örneği başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Kimlik, Etnisite, Etnisite Kuramları

Makale Gönderme Tarihi: 20.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 03.11.2024

Önerilen Atıf:

Adıgüzel, V. (2024). Etnisite Dinamikleri: Çeşitlilik, Değişim ve Kuramsal Perspektif, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 894-905.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2024, 7(11): 894-905. DOI:[10.26677/TR1010.2024.1470](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1470)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Ethnicity Dynamics: Diversity, Change and Theoretical Perspective

Assistant Prof. Dr. Vefa ADIGÜZEL, Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Bingöl, e-mail vefaadiguzel@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8901-4251>

Abstract

The focus of this study is the concept of ethnicity. Ethnicity is a phenomenon that is discussed and researched in social sciences. Especially when the historical development of the concept is considered, it will be seen that different social categories and formations have emerged. In the study, it was explained that ethnicity is expressed with a number of biological, physiological, social, cultural and linguistic components. The different definitions and approaches to ethnicity are due to the fact that ethnicity is a central concept at the social level. Throughout the study, it is aimed to classify the theories of ethnicity by focusing on the definition and components of the concept of ethnicity.

Keywords: Ethnic Identity, Ethnicity, Ethnicity Theories.

Received: 20.07.2024

Accepted: 03.11.2024

Suggested Citation:

Adıgüzel, V. (2024). Ethnicity Dynamics: Diversity, Change and Theoretical Perspective, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 894-905.

GİRİŞ

Etnisite üzerine yapılan çalışmalar sosyal bilimlerin temel konularından biridir. Etnisite, bir kimlik biçimidir. Bu kimliğin temel dinamiklerini din, dil, sosyal ve kültürel faktörler belirlemektedir. Etnisite kavramı çoğu zaman biyolojik, kültürel ve siyasi taleplere göre değerlendirilmektedir. Etnisite insan gruplarının kendilerini tanımlama ve diğer topluluklardan farklılıklar düzeyinde ayırt etme biçimidir. Bireylerin etnik kimlikleri tarihle, coğrafyayla ve sosyo-kültürel yapıyla ilişkilidir. Bu yüzden etnik kimliğin anlaşılması, toplumsal yaşamın dinamiklerini anlamak açısından önemlidir. Etnik kimlik, sadece toplumsal kimlikleri değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik düzeyi de etkilemektedir. Etnisite tartışmalarında ötekilik, ayrımcılık, aidiyet duygusu ve toplumsal statü gibi ana temalar belirleyici olmaktadır. Etnisite, bireylerin ve insan gruplarının kimlik oluşturma sürecinde merkezi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etnisite kuramları, etnik kimlikleri anlamaya dönük çeşitli yaklaşımlar sunmaktadır. Bu teoriler; kimliklerin oluşumunu, değişimini ve çeşitliliğini farklı açılardan ele almaktadır. Bu kapsamda etnik grup çeşitliliğinin ve etnik çatışmaların bireysel ve toplumsal etkilerinden bahsetmek mümkündür.

Bu makalede etnisitenin tarihsel evrimi, günümüzdeki anlamı ve tanımları ele alınarak, etnik kimlik üzerindeki faktörler açıklanmıştır. Bununla birlikte ırk ve etnisite arasındaki ayrıma açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, etnisite kuramları ve temel tezleri incelenerek, etnisitenin geniş bir çerçevede tanımlanması amaçlanmıştır.

ETNİSİTE

Etnisite teriminin kökenleri Eski Yunan tarihine dayanmaktadır. Özellikle Eski Yunan uygarlığının “polis devleti” temelinde kurulması, etnisite kavramının tarihsel gelişimini anlamak açısından önemlidir. Çünkü Eski Yunan’da “polis” sözcüğü sadece devlet olgusunu tanımlamak için kullanılmamıştır. “Polis” kavramsal olarak siyasi ve sosyal özellikleriyle kentte yaşayan insanların sınıflaşmasıyla açıklanabileceği gibi, gerçek yurttaşları tanımlama noktasında da bir anlama sahiptir (Nişancı ve Işık, 2015: 197). Yalçiner’in ifade ettiği gibi (2014: 190) etnisite kavramı ilk defa 1953 yılında Amerikalı sosyolog David Reisman tarafından kullanılmıştır. Fakat kavramı oluşturan etnik (ethnic) kelimesinin etimolojik kökenleri Antik Yunan’daki etnos (ethnos) sözcüğünden gelmektedir.

Din, mezhep, dil, kabile, klan ve ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesini oluşturan etnisite olgusu, 19. yüzyıldan itibaren bilimsel bir form olarak Avrupa’da sosyal bilimler alanında araştırılan konulardan biri olmuştur. İlk zamanlarda daha çok biyolojik argümanlarla özdeşlenen etnisite daha sonraları fizyolojik ve genetik özelliklere, bazen de kültürel ve dilsel öğelere bağlı olarak açıklanmıştır. Avrupalı antropologların özellikle Afrika, Asya ve Okyanus’ya etnik kategorilerin keşiflerine yönelik gözlemleri etniklik ve etnisite konusunda Avrupa dışı toplumlar için politik bir formasyona dönüşmüştür (Aktürk, 2006: 34). Bauman’a (2006: 69) göre etnisite ile ilgili çalışmalar, Batı toplumunda yaygınlaşmadan önce sömürgeleştirilen dünyada başlamıştır. Bu durumun iki temel nedenine işaret eden Bauman, kültürel antropologların 1960’lara kadar sömürge ülkelerde yaptıkları çalışmalar ile ulus-devletlerin varlığı, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte, etnisitenin siyasi gündemdeki önemli konulardan birini teşkil etmesinden kaynaklanmıştır. Sosyal bilimlerde politik gündemlere konu olan temel kavramlar, sözcük anlamlarından ziyade politik bir dil ve duruşla ele alınırlar. Halk anlamına gelen “ethnos” ‘tan türeyen etnisite ise halk kelimesinin masumane ifadesinin ötesine geçerek politik bir çağrışımla günümüze kadar gelmiştir (Bostancı, 2003: 6).

Çelik (2013: 22) etnisitenin batıdan doğmuş bir terim olarak, yine batıda yaşanan etnik gelişmeler sonucunda dünyanın her yerinde tüm insanlığı etkileyen bir kavrama dönüştüğünü belirtmiştir. Bu kavramın güçlü ve hissedilebilir etkileri devletlerarasındaki mücadelelere ve savaşlara yansımıştır. Modernleşme ve küreselleşme gibi makro değişimlerle etnisite, kültürel farklılıklar ve ilişkiler düzeyinde önemini korumuştur. Diğer bir ifadeyle etnisite olgusu ırk, dil, din vb. özelliklerle ve değerlerle ilişkili olduğu sürece toplum içinde merkezi bir kavram olacaktır. Eriksen'in (1993: 12) ifade ettiği gibi "etnisite temelde bir grup özelliği değil, bir ilişki boyutudur".

Etnisite, birbirlerine benzeyen ve birbirleriyle belli oranlarda çakışan öğeleri harekete geçiren kültürel farklılıklardan oluşmaktadır. Etnisitenin özünü teşkil eden ve özü görünür kılan temel biyolojik veya fizyolojik farklılıklar silindikçe etnisite olgusunun ontolojik özelliği kaybolacaktır. Dolayısıyla etnisiteyi oluşturan ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen kültürel formlardır. Bu farklılıklar onlara sahip olan bizlerin kendi kültürümüzü ayırt etmemizi ve diğer taraftan da başka farklılıklara sahip olanlara yani rakip kültürlerle karşı bir duruş sergilememizi sağlar (Gellner, 2016: 61-62).

Etnisite kültürel gerçekliğiyle bir kimlik tanımını içermektedir. Bireyin toplumsal hayatta kendini ötekilerden farklı tanıtmaya veya hâkim ideolojinin bireyi farklı tanımlama çabası sonucunda şekillenen etnisite olgusu, bireyin sadece "ben kimim" sorusuna verdiği yanıt karşısında, bireyi vatandaşlık, ulus, ekonomik sınıf ve kendisini betimleyen farklı kimlik unsurlarına yönlendirmektedir (Nişancı ve Işık, 2015: 197). Kişiyi tanımlayan bu unsurlar geleneksel ve modern düzeyde bir anlam içeriğine sahip olduğu gibi siyasal bir işleve de sahiptir. Etnisite konusundaki bu temel değişkenlerin inşa süreci etniklik ve etnik kimlik temelinde açıklanabilir. Etniklik genel olarak soy, tarih bilinci, dil, din ve sahip olunan kültür itibarıyla diğer gruplardan farklılığı belirten esnek bir kavramdır. Etnik kimlik ise dil, din, inanç, gelenek, görenek ve toplumsal değerlerin temsil edildiği sosyo-kültürel bir olgudur. Bir başka deyişle, etnik kimlik biyolojik genetik ve ırki değildir, sonradan edinilen özelliklerdir (Önder, 2015: 1). Akıncı'ya (2014: 34) göre ise etnik kimlik, belirli bir grubun geleneklerini, değerlerini ve inançlarını kapsayan kültürel bir kimliktir. Etnik kimlik terimini özelliklerinden (dil, din, soy ve ortak köken) dolayı dinamik, karmaşık ve bir o kadar da akışkan bir kavram olarak değerlendiren Akıncı, atfedilen ve kabullenilen etnik kimliklerin doğalarının her zaman örtüşmediğini belirtmiştir. Etnik grup hem kendini tanıma hem de dış grup tarafından tanınma olarak anlaşılmalıdır.

Somersan (2004: 38) etnik kimliklerin değişmez mutlak ilkeler olmadıklarını söyler. Etnik kimlikler doğası gereği tarihsel süreçte olaylar, durumlar ve dönemler karşısında değişir, gelişir, zaman zaman önemini artırır ve bazen de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Fakat sonra bir bakıyorsunuz tekrardan ortaya çıkıyorlar. Etniklik ve etnik kimlikteki bu sosyolojik değişimi sorgulayan Smith (2016: 40-41) özellikle "etnik" için ilgi gören bir kavram olduğunu belirtir. Çünkü bu kavram bazıları için, aslî bir niteliğe sahip olup zamanın dışında doğal olarak bulunmaktadır. Yani insanî varlığın verilerinden biridir. Etnikliğe ilgi duyulan diğer bir nokta ise bu olgunun durumsal olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellik etnik kimliğin bireysel ve kolektif çıkarlar için durumlara göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmektedir. Bu durum, etnisite ile doğrudan ilişkili olan etnik kimliklerin toplumsal ve siyasal içeriklerde "araçsal" olarak kullanımını mümkün kılmaktadır.

Etnisite aidiyet duyguları, ortak noktaları aynı olan dili, kültürü ve gelenekleri canlı tutan, nesiller arası sürekliliği sağlayan ve bir topluluğun oluşumunda temel olan unsurları referans alan bir toplumsal organizasyondur (Yanık, 2013: 231). Bu yönüyle etnisite, hem kültürel düzeyde hem de coğrafi düzeyde bir bütünlüğü bir tarihi ve ortak bir sosyo-kültürel miras olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden etnik gruplar kendi topraklarını korumak için diğer etnik gruplarla ortak sınırlar inşa ederek birlikte sıkıca örülmüş kültürel gruplar halinde yaşamayı tercih ederler. Kolektif bir bilinci temsil eden bu yapılaşma etniklik ve etnik kimlik noktasında

denetleyici ve kontrol eden bir kültürel birliktelik biçimi olarak düşünülmelidir (Popeau, 2014: 236-237). Kolektif kimlik bilincini kolektif bir tarih bilincine dönüştüren etnisite kavramındaki bu sosyolojik ilişkiler aynı zamanda etnik gruplarda kimlik duygularını pekiştirir. Bilgin'in (1994: 55) belirttiği gibi, kimlik duygusu belirli bir etnik grubun/sınıfın kendi özgün farklılığını inşa etmek üzere bir referans kaynağı olarak kolektif bir geçmiş yaratma çabası içindedir. Bu geçmiş, biyolojik ve kültürel öğeleriyle bir miras olarak doldurulabilir ve temsil edilebilir.

Etnisite tanımlamasındaki kolektif ve homojenlik muğlak bir hal alarak geçerliliğini yitirmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında küresel ölçekte görülen ayrılıkçı ve ayrımlaştırıcı paradigmlar etkilidir. Özellikle etnisite olgusunun etnik kimlik temelinde tekil veya tekçi bir kimlikle ilişkilendirilmesi siyasi, toplumsal ve kültürel yapılarda sosyolojik tahayyülde sorunlu olmuştur (Yanık, 2013: 235). Etnisite terimi, 21. yüzyılda ulus, milliyetçilik, ideoloji ve ırk gibi kavramlardan sosyo-politik farklılık göstererek sosyolojik açıdan önemli bir kavram haline gelmiştir.

Sosyolojik Bir Dikotomi: Irk ve Etnisite

Irk ve etnisite kavramlarını birbirinden ayırt etmenin güçlüğü birçok kuramcı tarafından dile getirilmiştir. Eriksen, etnisitenin farklı biçimlerde ortaya çıkmasından ve etnik ideolojilerin kendi üyeleri arasında ortak nesil vurgusundan dolayı ırk ve etnisite ayrımının problemlili olduğunu söylemiştir. Banton'un ırk ve etnisite arasındaki ayrımı "biz" kategorisi ırkı da "onlar" veya "öteki" kategorisi üzerinden ele alması ırk ve etnisite kavramları arasındaki farklılığı göstermektedir (Popeau, 2014: 244-245). "Irk" terimi değerlendirilmesi zor bir kavramdır. Çünkü bilimsel açıdan kullanım değerini kaybetmiş olsa da toplumsal alanda geçerliliğini devam ettirecek baskın bir fonksiyona sahiptir. Birçok sosyolog "ırk" ın ideolojik bir söylem olduğunu belirtmek için, kavramı korkuyla tırnak işareti içerisinde göstermiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 208). Bu durum ırk ve etnisite ilişkisinin kavramsal düzeyde çatışmalı ve muhalif görüşleri içerdiğini doğrulamaktadır.

Kan bağına dayanan bir kategori olan etnisite sınıf, dil, mezhep ve ideolojik olarak diğer toplumsal kategorilerden ayrılmaktadır. Kan bağı algısı etnisite kavramını ırk kategorisinin bir alt kümesi, klan ve kabile gibi geniş bir nüfus kitlesine sahip olan diğer sosyal kategorilerin ise özdeşi veya bir üst seviyesi olarak algılamaktadır (Aktürk, 2006: 28). Etnisite kavramının ırk kavramına karşı bilinçli bir şekilde kullanıldığını vurgulayan Marshall etnisiteyi; özgün kültürel davranışlar bakımından diğer kolektif yapılardan farklılaşan, ortak özellikler ve ait olma hissiyatıyla başkaları tarafından algılanan kişileri tanımlayan bir olgu olarak temellendirmektedir (Özdemir vd., 2008:332).

Anık'a (2012: 50) göre, etnisitenin ırk kavramından farklılığı etnisite ile ilgili temel çalışmalarda belirtilmiştir. Irk biyolojik değişkenler bağlamında, etnisite ise daha çok sosyal, kültürel, dilsel ve toplumsal benzerlikler açısından ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle ırk kavramı, biyolojik bir içeriğe, etnisite ise sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Etnisitenin ırk kavramından ayrılan diğer bir yönü ise, etnisitenin sonradan benimsenen, öğrenilen ve içselleştirilen bir değerler dizisinden oluşmasıdır. Bu yönüyle etnisite paylaşılan ortak bir kültürel mirastır. İki kavram zaman zaman eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılsa da, etnisite sosyolojik bir geçmiş algısına sahiptir ve biyolojik değildir. Etnisiteyi dil, kültür, toplumsal değer ve toplumsal pratikler açısından bir insan grubuna aidiyeti sağlayan etnik kimlik bileşenleri üzerinden okumak mümkündür (Özben, 2017: 227).

“Ben Merkeziliğin” Sosyolojik Tahayyülü: Etnosantrizm

Kişinin kendi kültürünü merkeze alması, sadece kendi kültürel unsurlarını üst bir kültür olarak değerlendirip, diğer kültürel farklılıkları ise kendi kültürüne göre yorumlamasına, eleştirmesine ve aşağılamasına etnosantrizm denir. Etnosantrik bakış açısında birey, diğer kültürleri ve yaşayış tarzlarını ise bir toplum mühendisliği veya jakoben tavırlarla anlamaya çalışır (Zencirkıran, 2016: 74). Riutort (2017: 65) etnomerkezciliği, etnoloğu bekleyen bir tehlike olarak görmektedir. Çünkü etnomerkezcilikte başkalarını değerlendirirken kendi değerleri üzerinden diğer kültürel farklılıkların inkâr edilmesi söz konusudur. Etnomerkezciliğin aşırı bir formu ırkçılığa hatta ırklar ve etnisiteler arasında soykırıma zemin hazırlamaktadır (2017: 66).

Etnomerkezcilikte iki farklı kültürel olgunun karşılıklı etkileşimi ve ilişkisi ifade edilmelidir. Uluç'a (2003: 2) göre, etnosantrik bakış açısında kişinin kendi kültürel kimliğini yüceltmesi, ötekini aşağılaması ve ötekini yok sayma eğilimi bulunmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta; etnosantrik bakış açısıyla kendi kültürel öğretimiz doğrultusunda ötekini yorumlarken, ötekinin de bizi kendi kültürel gerçekliğiyle yorumladığını ve değerlendirdiğini unutmamalıyız. Dolayısıyla “etnosantrik bakış açısını hayatımıza dâhil etmeye devam ettiğimiz sürece karşılaşacağımız kültür hep kendi kültürümüz olacaktır” (2003: 4).

Etnisite Kuramları

Etnisite ve etnisite kavramıyla ilişkili terimlerin kullanımı antik çağlara kadar uzanmaktadır. Etnisite kavramının sosyal bilimlerde incelenmesinin tarihi yakın olduğu için etnisite kuramlarını sınıflandırmak kolay olmamıştır. Çünkü etnisite kuramlarını sınıflandırmada bazı temel güçlükler bulunmaktadır. Özellikle etnisite olgusunun teoloji, felsefe, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi disiplinlerinin ilgi alanına girmesi, bu disiplinlerin veya disiplinler arasındaki çalışmaların etnisite terimiyle ilişkisi farklı etnisite kuramlarının ve yaklaşımlarının gelişmesine yol açmıştır (Sağır ve Akıllı, 2004: 6). Etnisite kuramlarının incelenmesindeki diğer bir güçlük ise, etnisite ve milliyetçilik kavramları arasındaki anlam belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Terminolojik açıdan aynı temel noktaları paylaşan bu iki kavram için bazı yazarlar arasında farkın olmadığına dair görüş ayrılıkları gözlenmiştir (Akıllı, 2003: 42). Bu durum etnisite ve milliyetçilik arasındaki öznel ve nesnel değerlendirmelerin etnisite kuramlarında farklı perspektiflere yansıdığını göstermektedir.

Dieckhoff ve Jaffrelot (2018: 69) milliyetçilik ve etnisiteyi ayrı görmenin bu iki kavramı birleştirmenin ulus ve milliyetçilik teorilerini karıştırmak kadar yanıltıcı olabileceğini belirtirler. Etnisite ile ilgili yakın tarihte yapılan çalışmalarda milliyetçilik ve etnisite terimlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar daha iyi gözlenmektedir. Bu konuda ileri sürülen ilk farklılık toprakla ilişkiye dair bir ayrımdır. Toprak, ulusları etnik gruplardan ayıran bir etmen olsa da etnik gruplar var olan devletin toprakları üzerinde dağılmıştır. Etnik kimlik ve milliyetçilik arasında varsayılan ilişkiden dolayı, etnik gruplar ve kategoriler ile ilgili yapılan araştırmaların milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalara yön veren teorilerin etkisinde kaldığını ifade eden Aktürk, etnisite konularındaki kuramsal tartışmaların milliyetçilik çalışmalarında olduğu gibi, primordiyalizm (ilkçi), enstrümentalizm (araçsalcı), ve konstrüktivizm (inşacı) yaklaşımlarında gerçekleştiğini söyler (Aktürk, 2013: 138).

Tablo 1'e göre, etnisite kavramıyla ilgili temel tartışmalar kuramsal düzeyde başlamıştır. Her bir kavram veya yaklaşım etnisite olgusunu farklı açılardan ve farklı gerekçelerle açıklama eğilimi göstermiştir. Etnisite kuramları; etnik kimlikleri oluşturan nedenler, etnik kimliklerin doğasını ve etnik kimliklerin nasıl oluştuklarını anlamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda etnisite kuramlarını; ilkçi (primordialist) kavram, inşacı (constructivist) kavram, araçsalcı

(instrumentalist) kuram ekseninde ele almak mümkündür (Sağiroğlu, 2014: 43). Ayrıca etnik grup kavramını inceleyen ilk sosyolog olan Max Weber'in ve Karl Marks'ın etnisite, ırk ve sınıf kavramı ile ilgili görüşleri etnisite yaklaşımları açısından değerlendirilebilir.

Tablo 1. Etnisitenin Doğasına ve Temeline İlişkin Dört Yaklaşımın Özeti

Yaklaşım	İlkçi	Yapısalcı	Araçsalcı	Entegrasyon/Entegre
Doğası	Miras yolu ile atfedilen kalıtsal özellikler	Toplumsal olarak inşa edilen kimlikler	Toplumsal bir enstrüman/Sosyal bir araç.	Soy ve toplum tarafından inşa edilir
Etnik Sınırları	Sabit/Değişmez	Esnek	Esnek	Sabit ama değişebilir
Temeli	Soy	Toplum	Maliyet/Fayda	Soy, toplum, maliyet ve fayda

Kaynak: Yang, (2000: 56).

İlkçi (Primordialist) Kuram

Primordialist terimi, İngilizcede iki anlama gelmektedir. “Başlangıçtan beri var olan” ve “ilk yaratılan ya da geliştirilen” anlamlarında “ilkçi” olarak kullanılan Primordialist kavramını, ilk kullananın İngiliz tarihçi Edward Shils olduğu düşünülmektedir. Shils, bir ailede aile üyeleri arasındaki ilişkilerin veya güçlü bağların aile içerisindeki sürekli iletişim halinden kaynaklanmadığını belirtmiştir. Üyeler arasındaki bağlılığın temel nedeni, kan bağına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu bağ “ilk olma” niteliğini taşıyarak her şeyden önce yaratılmış bir özelliğe sahiptir (Özkırımı, 2017: 80). İlkçi bakış açısı, etnik kimliğin tarihsel ve sosyal koşullardan bağımsız olduğunu ekonomik düzenlemelerin ve kriterlerin bu bağı etkilemediğini ve ilksel bağlılıkların siyasi temayüller üzerinde etkili olduğu görüşünü içermektedir. Primordialist görüşü benimseyenler açısından, etnik gruplar doğuştan verili bir biçimde var olan somut ve özerk olgulardır. Bu yüzden etnik bir grubu oluşturan bağlılıklar; dil, din, kültür, ekonomi, tarih, coğrafya, politika vb. faktörlere indirgenemez ve açıklanamaz (Taştan, 2010: 200). Primordialist kuram bu bağlamda “etnik kimlikleri” sadece biyolojik karakterle ele almayı öngörmektedir.

Primordialist etnisite kuramları iki temel gruba ayrılmaktadır. Kültür, gelenek, dil, din ve tarih gibi toplumsal değerlerden oluşan ve kan bağı ilişkisine dayanan kültürel yaklaşım ile genetik özellikler taşıyan ve etnisiteyi akrabalık seçiminin zorunlu sonucu olarak ele alan sosyo-biyolojik yaklaşımdır (Sağır ve Akıllı, 2004: 9). Clifford Geertz (Roger, 2008: 37) primordialist kuramda ilksel bağların biyolojik gücüne vurgu yapmaktadır. Kan ve ırk temelinde ele alınan bu ilksel bağlar yok edilemeyecek kadar güçlü olduğu için birey bu bağların kısılcından kurtulamaz. Oyman'a (2016) göre Geertz, etnisiteyi primordial yaklaşım bağlamında ele alırken gelenek, akrabalık, din ve dil gibi kültürel öğeleri önemsemiştir. Çünkü kan, dil ve gelenek gibi güçlü ilksel bağların bireyler üzerinde yaptırım gücü bulunmaktadır. İnsanlar çıkar, menfaat veya toplumsal ilişkilerin zorunluluğundan dolayı değil, bu bağların rasyonel ve mutlak kudretinden dolayı akrabalık ilişkilerine karşı bir bağlılık hissederler (Oyman, 2016: 12). Geertz'in etnisiteyi oluşturan temel unsurları; kan bağı, dil, ırk, din, bölge ve gelenek olarak belirtmesi ilksel bağların gücü noktasındaki görüşlerini desteklemektedir (Geertz, 1994).

Etnisiteyi kan bağı üzerinden açıklayan primordialist kuramda muğlak bir noktanın varlığına dikkat çeken Aktürk; Geertz, Connor ve Grosby gibi primordialistlerin etnisite ile ilişkilendirilen “kan bağı”nın nesnel olarak kanıtlanamayacağını ileri sürdüklerini dile getirir. Burada önemli olan nokta, kan-soy bağı olan bireylerin olduğuna dair öznel inanç algılarıdır. Bu yüzden etnisite kavramı, kan bağı algısına dayanan bir toplumsal kategori olarak ele alınır ve kan bağı algısı etnisitenin önemli bir ögesi haline gelir (Aktürk, 2013: 139).

Araçsalcı (Instrumentalist) Kuram

Araçsalcı kuram genellikle ilkçi kurama karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. İlkçi kuramın temel tezleri olan kan bağına dayanan veriler ve doğuştan getirilen özellikler araçsalcı kuram içerisinde ölçüt olarak ele alınmaz. Özkırımlı, (2017: 92) bu bağlamda etnik kimliklerin ve etnik bağlılıkların toplumsal ilişkilerden bağımsız olamayacağını belirtmiştir. Çünkü etnik ve milli kimlikler değişmez sanılan “verili” özelliklerin aksine her dönemde kuşaktan kuşağa aktarılacak şekilde yeniden tanımlanmaktadır. Kimliklerin yapısal özellikleri, içerikleri ve sınırlarının değişmesinde bireysel tercihlerin rolü ön plana çıkmaktadır. Bu durum kimliklerin toplumsal çıkarlara ve günün koşullarına göre nasıl inşa edildiklerini göstermektedir. Fredrik Barth, etnik kimliklerin bireyler arası etkileşim ile kalıcı özelliklerinin değişime açık hale geleceğini belirtir. Barth “Bir etnik grubun bünyesinde varolan insan malzemesi değişmez değildir” (Barth’tan akt. Dieckhoff ve Jaffrelot, 2018: 73) diyerek etnik grupların oluşumunda rol oynayan ilksel bağların sosyal ve siyasal etkileşimlerin etkisiyle şekillendiğini ifade etmiştir.

Araçsalcı kuram, etnisitenin bir toplumsal organizasyon sonucunda kurulduğu görüşünü esas almaktadır. Bireyler etkileşim sonucunda farklı etnik gruplardan farklı birikimler, tecrübeler elde ederler. Böylelikle etnisite, siyasal ve sosyal gelişmeler doğrultusunda değişime uğramaktadır. Bu durum siyasetçilerin iktisadi, politik, toplumsal ve idari amaçları için etnisitenin toplumsal hayatta yönlendirilmesine, üretilmesine ve meşrulaştırılmasına yol açmaktadır (Oyman, 2016:13). Yani etnisite seçkin bir sınıfın rekabetleri, çatışmaları, sermayeleri ve politik istikballeri için siyasi bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla araçsalcı kuramda etnisite, tarihsel ve kültürel kodlarla değil, siyasi bir fenomen olarak ele alınmıştır. Araçsalcı yaklaşımda etnisite özellikle seçkinlere farklı çıkar ve statü gruplarına siyasal, sosyal ve kültürel sermaye olanağı sunmaktadır. Bu yaklaşımda seçkinlerin veya elit sınıfların kaynak yarışı içerisinde varlık göstermeleri söz konusudur. Buradaki amaç siyasal kazanç elde etmek için kitlelerin desteğini kazanmaktır (Hutchinson ve Smith, 1996).

Etnik grupların temel kültürlerinin, siyasal eğilimlerinin ve sosyal yapılarının siyasetçilerin yönlendirmelerine açık olduğunu belirten Sağır ve Akıllı, seçkinlerin değişik etnik grupları kullanarak ve bu grupların kültürel öğelerini değişime zorlayarak siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü noktasında bir yarış içerisinde avantaj elde etmeye çalıştıklarını ifade ederler (Sağır ve Akıllı, 2004: 13).

Yapısalcı (Constructivist) Kuram

İnşacı kuram, ilkçi kurama karşı tepki olarak ortaya çıkan yaklaşımlardan biridir. Yapısalcı kuram etnik kimliklerin ve kültürün değişimini dinamik bir süreç içerisinde ele almaktadır. Bu bağlamda yapısalcı kuramın ileri sürmüş olduğu bir takım temel tezler vardır. Yapısalcı kuramcılar etnisitenin sosyalleşme sonucunda ortaya çıkan bir kimlik olduğunu belirtirler. Bu kuram sosyalleşme temelinde değerlendirildiği için ismini inşa kelimesinden almıştır. Yapısalcı kuramda etnik kimlikler esnek ve değişkendir. Çünkü inşacılar göre, etnisite terimi dinamik bir olgudur. Toplumsal değişimler etnik aidiyetleri ve etnik bağlılıkları dönüştürerek yeniden inşa

ederler (Sağıroğlu, 2014: 58). Taştan, bireylerin sadece tek bir kimliğe değil çeşitli etnik kimliklere sahip olmaları ve kimliklerin farklı değişkenlere göre değişmesini yapısalcı yaklaşımı benimseyenlerin kabul ettikleri iki temel görüş olduklarını dile getirir. Dolayısıyla etnik kimlikler yalın değildir. Etnik, kültürel ve ulusal bir öz bulunmamaktadır. Etnisite toplumsal bir kategori olarak demografik bir özelliğe sahiptir (Taştan, 2010: 217). Yapısalcı kuramda yapının temel unsurları toplum ve birey ilişkisinde etkin olmaktadır. Giddens'e göre, yapısalcı kuramda yapı hem toplumsal değişkenleri etkiler hem de toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Bu yüzden etnik kimlik, din, dil, kültür vb. yapısal unsurlar eylemlerin etkileşimleri, ilişkileri ve toplumsal üretim süreçlerinde ortaya çıkarlar veya yeniden inşa edilirler (Giddens, 2008).

Marksist Kuram

Marks, toplumsal yapıyı ve toplumsal değişkenleri ekonomi, sınıf ve üretim ilişkileri bağlamında ele almıştır. Toplumsal sınıfların çatışmasını vurgulayan Marks, egemen sınıfların sosyo-ekonomik değişimini, sınıf çelişkilerini ve sınıf mücadelelerini (burjuva-proleterya) sosyolojik açıdan değerlendirmiştir. Marks'ın temel çalışmaları ve ele aldığı kavramlara bakıldığında etnisite gibi grup kimliklerinin yerine sınıf kategorilerini tercih ettiği görülecektir. Bu yüzden Karl Marks ve Friedrich Engels'in etnisite ile ilgili görüşleri sınırlıdır. Marksist düşüncede etnik gruplar arasındaki mücadelelerin temel nedeni sınıf mücadelesidir. Çünkü Marksist kuramcılar etnik çatışmanın egemen sınıflar tarafından üretildiğini iddia etmektedirler (Horowitz'den akt. Sağıroğlu, 2014: 61). Arslantürk ve Amman'ın ifade ettiği gibi Marx'ın en büyük katkısı ekonomik olayların toplum içindeki önemine dikkat çekmesidir. Fakat bu durum sosyal ilişkileri tek bir sebep ile açıklama eğilimine sahiptir. Bilindiği gibi günümüzde sosyal olaylar ve sosyal değişkenler fonksiyonel bir ilişkiye dayanmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2013: 90). Olaylar ve değişkenler arasındaki organik bağ neden-sonuç ilişkisinde gerçekleşir. Marksist kuramcılar ise, sosyal ilişkilerin kontrolünü egemen sınıfın hegemonyasında görmektedirler. Etnik gruplar kapitalist sistem içerisinde kapitalizme yarar sağlayacak unsurlar haline getirilirler. Sınıflar arası etnik mücadeleler yapay bir çatışma ortamında kapitalistin yönetimine artı-değer olarak kazandırılır. Böylelikle Marksist kuramda, bireylerin (işçi sınıfı) sınıf bilinci yanlış yönlendirilerek kapitalist sınıfın üretim üzerindeki etkisi ile etnik ve kültürel kimlikler kontrol altına alınmış olur.

Max Weber'de Etnisite Kavramı ve Etnik Kimlik

Max Weber, etnik grup terimini inceleyen ilk sosyal bilimcidir. Statü grupları bağlamında ırk, etnisite, etnik kimlik, kültür, tarih ve ulus gibi konuları sosyolojik açıdan analiz etmiştir. Weber'in etnik grup tanımlamasında; insan gruplarının fiziksel özellikleri, gelenekleri, kolonileşme hareketleri ve gler sonucunda oluşan ortak bir bağlılık ile kökene dair özel bir inanç aidiyeti bulunmaktadır (Sağır ve Akıllı, 2004). Weber'in etnisite vurgusunda nesnel bir kan bağı ilişkisi aranmaz. Etnik gruplarda üyeliğin rasyonel bir zorunluluk gerektirmediğini belirten Weber, statü gruplarına göre etnik kimliklerin doğasını açıklamıştır. Tatlıcan'a (2011: 90) göre Weber, Marx'ın sınıf kategorisi yerine insan eylemlerinin yaşantısında önemli olan statü veya statü gruplarını geliştirmiştir. Statü gruplarının sadece saf kan bir antropolojik özellik göstermediğini ifade eden Weber, statü gruplarının belirgin nitelikteki özel bireyleri veya aşırı tipteki kişileri ürettiğini dile getirir (Weber, 1987: 185-186). Başka bir deyişle Weberci düşüncede etnik grup, bireyin farklı gruplarla etkileşimi, iletişimi ve bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir aidiyet biçimidir.

Oyman'ın (2016) ifade ettiği gibi, etnik gruplar siyasal bir bütünlük ile mevcut olurlar. Çünkü etnik gruplar tarihsel ve kültürel koşullara göre siyasallaşmaktadır. Weber ise etnisite olgusunu; tarihin, kültürün örf ve adetlerin ortaklığına inanan bir sosyal grup olarak tanımlamaktadır. Weber bu tanımlama ile etnisiteyi bir ulus gibi inşa edilmiş veya üretilmiş bir kavram olarak görmektedir. Etnik grup ise biyolojik özellikler ile geleneklerin benzerliğinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir etnik grubun üyeliği için genetik bir bağın olması beklenemez. Etnik gruplar ya kendiliğinden oluşur ya da değişim sürecindeki diğer grupların yapısal özelliklerinden etkilenerek ortaya çıkarlar (Oyman, 2016: 16).

Çelik'e göre, Weber etnik değişimlerin kısa dönemde yaşanmayacağını belirtmiştir. Etnik kimliklerin oluşumunda sosyal yapıdaki farklılaşmalar önemlidir. Çünkü zamanla geleneksel değerler bile değişerek kaybolur fakat yeni davranış kalıplarında farklı formlarda varlıklarını sürdürürler (Çelik, 2013: 34).

SONUÇ

Bu çalışmada etnik kimliklerin yapısı, oluşumu, değişimi ve çeşitliliği etnisite kuramları bağlamında ele alınmıştır. Etnisite algısı ve tanımı zamanla değişebilir ve farklı toplumlarda farklı anlamlar kazanabilir. Etnisitenin sadece belirli sınırlarla ifade edilemeyeceği buna karşın etnik grupların şekillenebileceği ve dönüşebileceği anlaşılmıştır. Kültürel öğeler, din, dil, tarih ve coğrafya etnik kimliklerin yapısal bileşenlerini ve toplumsal statülerini belirleyen önemli unsurlardır. Etnik kimliklerin sadece bir etiket veya bireylerin kendilerini tanımlama biçimi olmadığı, aynı zamanda siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlarla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Etnik kimliklerin anlaşılmasının toplumsal önemi belirtilmiştir. Çünkü etnisite, bireylerin yaşamını politik ve sosyal bağlamda etkileyen dinamik ve karmaşık bir olgudur. Bu anlamda etnisitenin toplumsal eşitsizliklerin oluşumunda etkili olduğu ifade edilmiştir.

Etnisite kuramları arasındaki ortak noktalar ve farklılıklar etnisitenin çok boyutlu ve karmaşık yapısını göstermektedir. Bu teorik tezlerle bağlı olarak kimlik inşasında yeni dinamiklerin tartışmaya açık olduğu ön görülmektedir. Etnisite kuramları, birey-grup-toplumsal yapı ve dinamikleri anlamak açısından bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, S. H. (2003). *Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Akıncı, A. M. (2014). Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dini Kimlik Algıları, *Bilig Dergisi*, (70), 29-58.
- Aktürk, Ş. (2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnikli, Çok-Etnikli ve Gayri- Etnik Rejimler, *Doğu Batı Dergisi*, (38), 22-53.
- Aktürk, Ş. (2013). *Türkiye'nin Kimlikleri*. (1. Basım), İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*. (1. Basım), İstanbul: Açılım Kitap.
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2013). *Sosyoloji*. (9. Basım), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi*. (Çev. Demirakın, I.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. (1. Basım), İzmir: Ege Yayıncılık.

- Bostancı, N. M. (2003). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik, *Türkiye Günlüğü*, 5(75), 5-32.
- Çelik, N. (2013). Max Weber’de Etnisite Kavramı, *Sosyoloji Dergisi*, (29), 23-38.
- Dieckhoff, A. and Jaffrelot, C. (2018). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (Çev. Çetinkasap, D.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eriksen, T. H. (1993), Ethnicity and Nationalism, *Anthropological Perspectives*, London and Boulder, Col.: Pluto Press.
- Geertz, C. (1994). Primordial and Civic Ties. *Nationalism*. (Der. John Hutchinson and Anthony Smith), Oxford University Press, Oxford, New York.
- Gellner, E. (2016). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. Coşar, S. ve Özertürk, S- Soyarık, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens A ve Sutton W. P. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev. Esgin, A.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (1. Basım), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Hutchinson, J. and A.D. Smith. (1996). Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation. *Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- Nişancı, Ş. ve Işık, C. (2015). Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 195-224.
- Oyman, N. (2016). *İrk Etnisite ve Din Van Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Önder, T. A. (2015). *Türkiye’nin Etnik Yapısı*. (56. Basım), Ankara: Kripto Yayınevi.
- Özben, M. (2017). *Sosyolojik Kafa*. (2. Basım), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özdemir, Y., Şimşek, U ve Aktaş, E. (2008). Postmodernite ve Etnisite, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 325-336.
- Özkırımlı, U. (2017). *Milliyetçilik Kuramları*. (7. Basım), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Popeau, J. (2014). İrk/Etnisite. Chris Jenks (Ed.), (Çev. Çapçioğlu, İ.) Temel Sosyolojik Dikotomiler içinde (s. 236-253). Ankara: Atıf Yayınları.
- Riutort, P. (2017). *Sosyolojiye Giriş Dersleri*. (1.Basım), (Çev. Gürcan, E.C.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Roger, A. (2008), *Milliyetçilik Kuramları*. (1. Basım), (Çev. Kılıç, A.U.). İstanbul: Versus Kitap.
- Sağır, Ö. M. ve Akıllı, S. H. (2004). Etnisite Kuramları ve Eleştirisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 1-22.
- Sağiroğlu, Z. A. (2014). *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Smith, D. A. (2016). *Milli Kimlik*. (8. Basım), (Çev. Şener, B.S.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve İrk*. (1. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taştan, K. Y. (2010). Etnisite Kuramları, *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 1(6),199-228.
- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. (1. Basım). İstanbul: Sentez Yayınları.
- Uluç, N. (2003). “Anlaşılmaz” Olan Aslında Kim?. *Pivolka*, 2(9), 3-4.

- Weber, M. (1987). *Sosyoloji Yazıları*. (2. Basım), (Çev. Parla, T.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yalçın, R. (2014). Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(1), 189-215.
- Yang, P. Q. (2000). *Ethnic Studies Issues and Approaches*. New York: State University of New York Press.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20),225-237.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. (4. Basım), Bursa: Dora Yayıncılık.